

ПУТ КЊИГЕ У БОРСКОМ КРАЈУ

Издавач
ЈП ШТАМПА, РАДИО И ФИЛМ БОР (Издавачка делатност) и
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БОР

За издавача
Радослав Терзић, директор ЈП ШРИФ Бор
Светислав Стевановић, управник Народне библиотеке Бор

Аутор
Слободан Љ. Јовановић

Рецензент
Др Десанка Стаматовић

Уредник
Миодраг Ђурђевић

Лектор
Јелена Живковић

Технички уредник
Милорад Здравковић

Коректура
Стојан Ристић, Милка Вукашиновић и Јелена Лазаковић

Фотографије
Фото документација ЈП ШРИФ Бор и Народна библиотека Бор. Корисници: Љубомир Марковић

Штампа
Штампарско издавачко предузеће „Бакр“ Бор

Тираж
1 000 примерака

YU ISBN 7165/3

Бор, јануар 1990. године

УВОД

Књига која је пред читаоцем представља завршни резултат широке активности Народне библиотеке у Бору на обележавању значајних културних јубилеја овога краја: 120 година од оснивања прве читаонице на подручју борске општине и 80 година од оснивања Социјалистичке читаонице у Злоту.

Оба датума означавају важне догађаје у историји културе борског краја и Тимочке крајине. Читаоница у Злоту, основана 14. јануара 1869, била је први облик не само читалачке већ и сваке друге културне делатности ван институционализованих форми образовања и просвећивања у црквама и школама на подручју Бора и околине. Уједно, то је била прва читаоница основана у неком насељу са статусом села не само у Тимочкој крајини већ и у читавој Србији. Социјалистичка читаоница у Злоту, установљена 29. марта 1909, била је најстарија читаоница ове врсте у неком селу источне Србије, а по свом значају и активности у радничком покрету Србије далеко је превазишла своје основно обележје, изнедривши једну од најјачих сеоских организација Српске социјалдемократске партије.

Ови значајни културни јубилеји били су мотив и подстицај да се приступи истраживањима не само тих културно-историјских појава већ и читалаштва и библиотечке делатности у борској општини током читавог периода од оснивања прве читаонице до најновијег времена. Својеврсни изазов представљала је чињеница да је проблематика историјата књиге, читалаштва и библиотекарства више него слабо заступљена у до сада објављеним публикацијама о борском крају. Анализом литературе, као полазне основе за истраживачки рад, установљено је да је и читав сегмент културне историје овог подручја остао на маргинама интересовања науке и публицистике, засењен истраживањима историје рударства и индустрије као доминантних појава које су условиле свеколики развој Бора и околине. Тако у овом тренутку постоји само један мањи рад који се посебно бави културно-просветном прошлошћу - књига Драгана Ничића „Развој образовања и просвете у борској општини“, Бор, 1973.

За најстарији период којим се бави ова публикација и који укључује прве читаонице на подручју данашње борске општине - читаоницу у Злоту (1869-1876) и читаоницу у Кривелу (1871-1876), као полазна основа служили су значајни општи радови Љубомира Дурковића - Јакшића, Десанке Стаматовић и Гаврила Ковијанића о библиотекама и читалиштима у Србији у XIX веку. Одређене важне податке о културној атмосфери

тога времена пружају и ондашњи писци: Стеван Мачај, Драгољуб К. Јовановић, Милан Ђ. Милићевић, Феликс Каниц и други. И неке публикације издате почетком XX века и у периоду између два рата пружају штуре, али драгоцене информације о културној прошлости овог краја. То су Статистички годишњаци Краљевине Србије и Југославије, затим капитална дела о Тимочкој крајини: Споменица стогодишњице ослобођења Тимочке крајине 1833-1933 и Споменица Тимочке епархије 1834-1934, па Зборник прилога за познавање Тимочке крајине I-IV у редакцији Маринка Станојевића, итд. Од савремених радова корисне податке пружају и „Школство и просвета у Србији у XIX веку“ Срећка Ђунковића, зборник радова „Тимочка крајина у XIX веку“, док су у монографији „Бор и околина“ I-II, Бор, 1973-75. површно назначени основни правци културног развоја овог краја. Пописи пренумераната на најзначајније књиге штампане средином XIX века дају податке о тадашњим читаоцима са овог подручја.

О Социјалистичкој читаоници и радничком покрету у Злоту, сем општих радова о радничком покрету у Србији Сергија Димитријевића, Жарка Јовановића и других, постоје и посебни радови Слободана Босилчића, Петра Милосављевића, Радета Панајотовића и Страхине Поповића. Посебан значај има мемоарски спис Милана Поповића „Историјски преглед развоја социјалистичког покрета у Злоту“, као и објављени зборници грађе: „Раднички покрет у источној Србији до 1918“ I-II, Зајечар, 1984.

За период између два светска рата, сем поменутих споменица и статистичких годишњака, извесни подаци могу се наћи још једино у зборницима и општим прегледима Краљевине СХС и Југославије (Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, Београд, 1928; Алманах Виктора Манакина, и сл.).

Што се тиче послератног периода, сегмент културног развоја потпуно је приказан у монографији „Бор и околина“ и у још неким пригодним публикацијама. Занимљиви детаљи могу се наћи у социолошкој студији Цветка Костића „Бор и околина“, Београд, 1962. Веома велики значај за истраживање развоја читалаштва и библиотекарства у послератном периоду имају чланци у локалним гласилима: „Борском колективу“ (касније „Колектив“) и „Борским новостима“.

Истраживачки рад обухватио је следеће институције: Архив Србије, Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару, одељење истог архива у Бору, Музеј рударства и металургије у Бору, Народну библиотеку Србије и Народну библиотеку у Бору.

У Архиву Србије истражена је грађа везана за читаонице у XIX веку и за Социјалистичку читаоницу у Злоту. Овде су такође прегледани чланци у „Радничким новинама“, као и у квислиншким листовима „Обнова“ и „Ново време“, у циљу употпуњавања података за ратни период.

У историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару налази се извесна грађа о Социјалистичкој читаоници у Злоту, део међуратне штампе источне Србије, као и лични фонд Милана Поповића, оснивача Социјалистичке читаонице и једне од најистакнутијих културних личности овог краја.

Одељење архива „Тимочка крајина“ у Бору чува део грађе о културној прошлости између два рата - у фонду Француског друштва борских рудника, као и сву релевантну грађу за прве послератне године.

У Музеју рударства и металургије посебно је вредна збирка мемоарске грађе, у којој се могу наћи занимљиви детаљи о културној прошлости Бора.

Рад сеоских књижничара на прикупљању мемоарске грађе и разговори у Народној библиотеци у Бору са најстаријим културним и библиотечким радницима употпунили су сазнања о развоју библиотекарства на подручју општине.

Грађа Народне библиотеке у Бору служила је као основни извор за новији период развоја библиотечке делатности.

Користећи сачувану грађу наведених архива, музеја, библиотека, објављене публикације, опште радове издате између два рата и савремене ауторе, као и комплетне статистичке прегледе аутор је за овај историјски приказ изоставио истраживања у Архиву Југославије. Имајући у виду необрађену грађу Министарства просвете између два рата у Архиву Југославије, аутор је дао предност грађи локалних институција, објављеној литератури која је делимично обрађивала културу поменутог периода, као и другим сведочанствима секундарног карактера, на основу чега је припремљено поглавље које говори о међуратном времену.

Услед нераскидиве повезаности и међусобног преплитања делатности везаних за књигу и њену употребу са осталим формама културног изражавања, посебно у ранијим временима, овом публикацијом обухваћени су и многи други појавни и развојни облици културног и друштвеног живота.

Књига обухвата историјат читалаштва и библиотекарства у насељима која у територијално-административном смислу припадају борској општини. То су: Бор, Злот, Кривељ, Слатина, Брестовац, Шарбановац, Оштрељ, Доња Бела Река, Метовница, Горњанс, Бучје, Лука и Танда. Будући да оваква ограничења не представљају увек најреалније решење у методолошком одређењу тематско-територијалног круга, у овој публикацији налазе се и бројни подаци о многим другим местима шире околине, у зависности од међусобних утицаја, културних струјања, ранијих административних подела и заједничке судбине друштвених и културних процеса.

У овој књизи нису вршене исправке датума по старом календару који су назначени на појединим документима.

Аутор дугује посебну захвалност рецензенту др Десанки Стаматовић на помоћи и сугестијама приликом рада на тексту и на корисним саветима око припреме текста за штампу. Аутор је нарочито захваљан Драгану Ранђеловићу, председнику програмског савета Народне библиотеке у Бору и директору Марксистичког центра у Бору, без чије иницијативе и залагања вероватно не би било ове књиге.

Слободан Љ. Јовановић

ДЕО I

КЊИГА И ЧИТАЛАШТВО У БОРСКОМ КРАЈУ ОД ПРВИХ ТРАГОВА ДО I СВЕТСКОГ РАТА

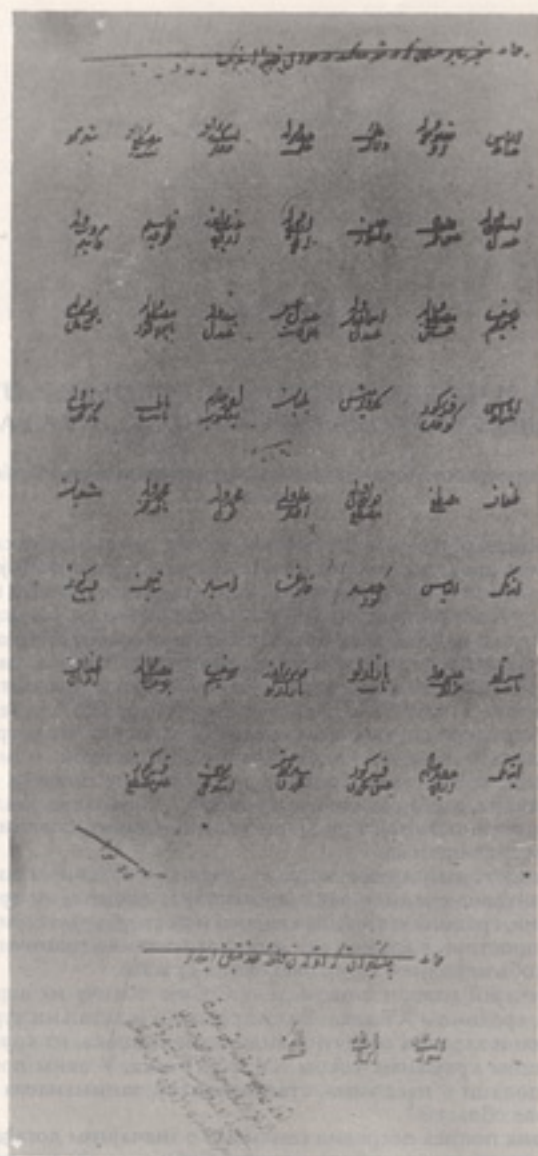
Културна прошлост Бора и околине до присаједињења Србији 1833.
године

Део источне Србије коме припадају насеља данашње борске општине био је током прохујалих историјских епоха, у цивилизацијском смислу, увек на граници познатог света. Током дугих столећа овај крај био је третиран као „тамни вилајет“, „хајдучка земља“, касније као „српски Сибир“, о коме су чак и у XIX веку просвећени људи знали само оно што су саопштавали ретки путници и истраживачи ових крајева. Захваљујући историјским околностима, географској изолованости и изузетној затворености аутохтоне културе, овај део источне Србије још од средњег века представљао је периферну област, удаљену од главних магистрала, трговачких чворишта и веза. И предузимљиви Дубровчани, и малобројни страни путници, који током столећа пружају главне податке о многим крајевима Балкана, заобилазили су ову област, услед њене удаљености и слабе насељености, остајући при Цариградском друму, главним трговима и градским средиштима.

Услед непостојања извора, наша су сазнања о духовном животу овог краја током читавог средњег века минимална; данас само археолошки остаци црквина, градина и тврђава сведоче о постојању материјалне културе на овом простору, у време када је он представљао граничну област и поприште сукоба неколико средњовековних држава.

Први значајни извори о овом делу Србије потичу из периода турског освајања, средином XV века. То су прецизни и детаљни турски катастарски пописи и харачки обрачуни видинског санџака, из којих црпимо сазнања о нашим крајевима током XV и XVI века. У овим пописима се налазе први подаци о насељима, становништву, занимањима и културном животу ове области.

Преко ових пописа посредно сазнајемо о значајним догађајима који су се одигравали на тлу овог дела источне Србије и који су у великој мери утицали на историјски развој током наредних векова. То се пре свега односи на дуготрајан процес насељавања влашког живља у опустеле пре-

Факсимил почетка општинског пописа Видинског санџака из 1478-81. године

деле долине Тимока, које су Турци почели спроводити одмах по освајању ових крајева. Сходно ухотаном турском систему, новозаузете области сматране су за војно крајиште, па су њихови становници уживали повластице и филурицијски статус и били су ослобођени рајинских дажбина. Влашко становништво, у својству војника, мартолоса и соколара, током друге половине XV и почетком XVI века запоседало је насељива места Тимочке крајине, користећи старе или стварајући нове насеобине и мешајући се са аутохтоним словенским становништвом. На овај начин укорењивала се на широком простору сасвим изузетна, архаична и затворена народна култура Влаха, са самодовољним, прастарим облицима у којима се испољавала духовност, и која је на вишем плану била под утицајем влашких кнежевина са друге стране Дунава.

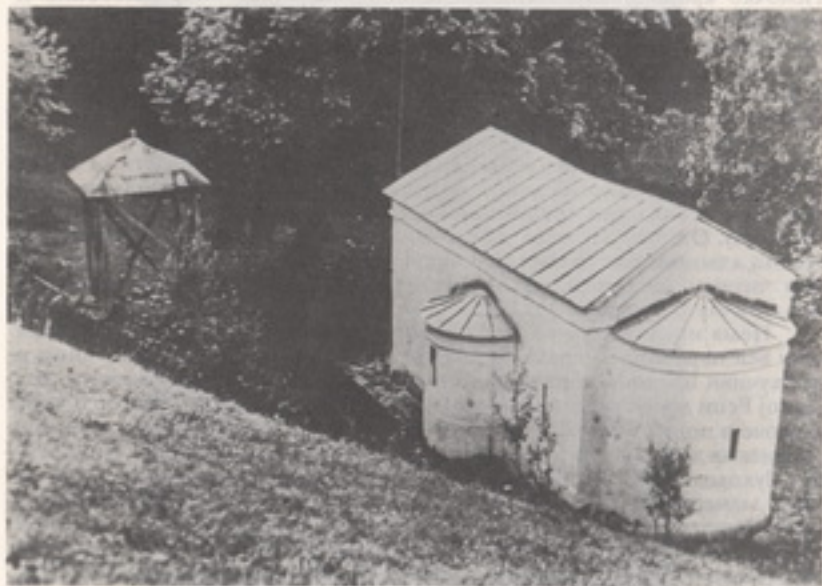
Сређивањем прилика почетком XVI века, дошло је и до коначне административно-територијалне регулативе освојених области. Године 1530. основана је посебна нахија под именом Црна Река. Ова нахија обухватала је некадашње средњовесковне области Црну Реку, Кливије и Винишницу. Од овог времена па све до почетка XX века Црна Река представља административни појам под којим су се, са малим изменама, током читавог овог периода подразумевала насеља данашњих општина Бор, Зајечар и Бољевац.

Нема никакве сумње да су цркве и манастири, не само у средњем веку већ нарочито за време дуготрајног турског владана, били једини и искључиви носиоци образовања, просвећивања и културног живота. И у Црној Реци манастири и цркве били су једина духовна средишта, о чему сведоче и подаци из поменутих турских пописа. Током XV века, уз помоћ румунских кнежева, изграђена су или објовљена 4 манастира у Црној Реци: Луково, Врело, Лозница и Лапушна.² Занимљиво је да су то били једини манастири у читавом видинском санџаку,³ и сви су се налазили у слабо приступачном западном делу Црне Реке.⁴ Поуздано се зна да је ктитор манастира - цркве Лапушна био Јоан Радул, „вевсвода и господин всеј земљи утровлахиској“, о чему сведочи стари запис на цркви из 1501-1510.⁵ Војвода Радул у народној традицији фигурира као мецена још 6 цркава и манастира у Црној Реци.

Током XV и XVI века цркве и манастири живели су неометани од турске власти. Манастири су били оптерећени једино годишњим „приходима“ локалном спахији, који су били прецизно одређени у зависности од величине манастира, манастирских добара и броја калуђера. Манастирско свештенство било је ослобођено рајинских дажбина: спахијске главарине и султанског харача. У XVI веку основани су још неки манастири у Црној Реци, захваљујући несметаном и појачаном развоју религијског живота: Крепичевац и Радулинац, који се помињу у збирном попису из 1531-1535, затим Света Тројица, Лесковац и Свети Ђорђе.⁶ Крајем XVI века у манастирима Црне Реке пописано је 16 духовника а у 20 насеља 34 сеоска свештеника.⁷

Турски пописи, на жалост, не дају јасну слику духовног живота у XV и XVI веку. На основу расположивих сазнања може се, међутим, претпоставити да основна писменост и култура нису ишли даље од манастирских зидова. Манастири су били и средишта свих јавних облика народног живота и ширили су образовање у оној мери у којој су то дозвољавале прилике и свест свештенства и становништва. При манастирима школа није било, и може се претпоставити да су понегади калуђери држали јед-

ног или двојицу дечака, истовремено и као служинчад и као ученике, који су преко ретких књига на црквенословенском језику стицали основна знања. Сеоски свештеници пре свега су били световна лица. Већином и сами неписмени, са рајинским статусом (сем оних који су припадали слоју народних старешина - кнезова), ови сеоски пастири нису могли много допринети развоју писмености и културе.

Манастир Крепичевац код Јабланице

Крајем XVI и почетком XVII столећа, услед многих устанака против турске власти у областима које су се граничиле са Црном Реком, дошло је до промена које су се неповољно одразиле на материјално и друштвено стање становништва. Почети читлучења, зулуми и сваковрсно изабљивање у XVIII веку допринели су развоју хајдучије, селидбама и новим досељавањима становништва. Крајњи Црне Реке пред почетак првог великог аустријско-турског сукоба крајем XVII века били су опустели, обрадби непроходним шумама пуним хајдука и полудивљих становника. Драгољуб К. Јовановић забележио је народно предање по коме у Црној Реци петоме за седам година није кукурикнуо, илуструјући пустош у овим крајевима. Услед недостатка извора не знамо какво је било духовно и културно стање Црне Реке у мутним и немирним временима током XVII века. Вероватно се није много разликовало од претходних столећа, будући да је читав административни, управни и економски систем био исти онакав као и у XV и XVI веку. Треба претпоставити, међутим, да су у пустошењима XVII века страдали и манастири, да су у миграционим токовима старе културне тековине нестајале и да су се тешко стварале но-

ве, да су, једном речју, услови за испољавање духовног и културног идентитета били много тежи него у временима непомућеног мира у турској царевини.

Крајем XVII века, као последица рата Аустрије са Турском, збили су се догађаји од великог историјског значаја за Црну Реку. Године 1690. неуспеси аустријске војске и српских устаника покренули су велику сеобу српског народа са Косова и околних области, под вођством патријарха Арсенија Чарнојевића. Један део тог селидбеног таласа, у јачини од неколико хиљада људи, излио се у ненасељене пределе Црне Реке. По Јовану Цвијићу, данашња велика села Тимочке крајине: Сумраковац, Звездан, Вражогрицац, Рготина, Трнавац и Доња Бела Река засељена су током велике сеобе српским народом са Косова. Ова јака српска струја допринела је снажењу чисто српског духовног и културног утицаја у Тимочној крајини, распростирући на широком простору српску народну културу. У духовном смислу, српски утицај огледао се у већем присуству калуђера Срба по манастирима и српског свештенства по селима, чак и у онима где није било српског елемента. Калуђери су у религијски живот и богослужење уносили светитељску традицију Немањића, а сеоски свештеници, као једини носиоци националне свести у насељинама, српску еписку традицију, фолклор и обичаје.

Образовни и културни ниво свештенства био је, иначе, веома низак. Сеоски свештеници били су, у суштини, полуписмени ланци, који су се истицали превасходно као представници, заступници и вође народа, бринући пре свега световне бриге своје пастве. У највећем броју случајева свештенички позив био је ограничен на једну кућу у селу, где су се свештеничке дужности преносиле тако рећи с колена на колена, у кругу породице, и где су се стицала најелементарнија знања о свештеним обредима. Ово свештенство није развијало писменост у народу; током читавог XVIII века нису постојале никакве, па ни црквене школе, а једина литература на простору Црне Реке биле су малобројне црквене књиге, из којих су се ретки ученици учили писмености.

Какво је било духовно и културно стање у једном делу Тимочке крајине, који је одлукама пожаревачког мира потпао под власт Аустрије у периоду 1718-1739, сведочи један извештај о крајинским парохијама из 1736. године, који је након визитације саставио изасланик београдског митрополита. По овом извештају, у Крајини је било 8 свештеника „српског рода“, који су се најчешће учили у манастирима буюковском и Блатном. Од осталих свештених лица један је био из Бугарске, а 12 из „Каравлашке“. Влашки свештеници поред румунских користили су и српске књиге, а и код српских и влашких свештеника могло се наћи руских црквених књига, што сведочи о рускословенском утицају у овом крају. О степену образованости овог свештенства говори податак да чак ни неготински поп Стојан није знао „седам божјих заповести“ и „седам светих тајни“, и да су код већине свештеника од књига пронађени само трбник и молитвеник. Било је и изузетака: сикулски поп Георгије Веселиновић, по извештају митрополитовог изасланика, поседовао је полуу-

став, молитвеник, часловац, посни триод, пентикостар, саборник, октоих и псалтир московски. Поп Георгије, пошто није имао цркве, држао је службу бољу неделом и празницима код своје куће, а за разлику од него-тинског попа, знао је седам светих тајни и декалог. Поп Стефан Јовановић, који је поповоо истовремено у Брестовцу, Чубри и Карбулову, имао је од књига Свето писмо, катавасију, часловац, полуустав, молитвеник, октоих московски и литургију московску. Ова два свештеника држали су у својим кућама по једног ђака који је учио за свештенички позив. Свештеник Дамјан Братинковић, који је опслуживао Луку, Речку и Горњане, био је ученик попа Георгија. Овај свештеник, како саопштава поменути извештај, није познавао свете тајне, а од књига је имао требник, полуустав, псалтир, часловац и декалог.

Аустријска карта из 1718. године, на којој је приказана Црноречка област

После поновне окупације ових делова Тимочке крајине од стране Турака, лоше духовно стање какво затичемо у извештају митрополитовог визитатора, још се више погоршало. На подручју Црне Реке нема помена о било каквом виду обисмењивања и културе становништва кроз читав

XVIII век. И даље се зубља писмености преносила на малобројне ученике у тишини манастирских конака и парохијских домова, далеко од очију јавности и без икаквог утицаја на највећи део народа. Почетни покушаји установљивања школа у Црној Реци током првог српског устанка били су брзо угашени поновним потпадањем под Турке 1813. године. Стање опште неписмености, незнања и непросвећености потрајало је све до 1833. године, до коначног ослобођења и припајања ових крајева Србији.

Развој просвете и културе у XIX веку до отварања читаоница

Када је почетком 1869. године у Злоту основана читаоница, села данашње борске општине већ више од три деценије налазила су се у саставу Кнежевине Србије, делећи економску, политичку и културну судбину осталих крајева. Позније укључење у друштвене токове Србије кнеза Милоша, природна и културна изолованост ових крајева, екстензивна и аутархична привреда и непостојање основних друштвених и културних институција условили су спорије и понекад мукотрпно уклапање у животне процесе младе Кнежевине. Па ипак, у релативно кратком времену од присаједињења Србији 1833. године до почетка седме деценије XIX века, захваљујући државној регулативи, а још више самoinицијативи становништва, остварени су значајни преображаји и започети они друштвени процеси који су довели до стварања цивилизацијских тековина. Бујање робно-новчаних односа током ових деценија потиснуло је застареле, натуралне облике привређивања, условивши развој трговине, занатства, пољопривреде и других делатности. У већим насељима стварају се варошка језгра, а нека места постају административно-управна средишта. Економски развој довео је и до подизања општег културног нивоа становништва. Нове друштвене и културне потребе манифестовале су се у подизању цркава и школа и у развоју других видова образовања и просвећивања, што је кулминирало оснивањем читаоница у великим црноречким селима седамдесетих година XIX столећа.

Државна интервенција у присаједињеним крајевима огледала се пре свега у успостављању органа власти и административном уређењу територија. Већ 1834. кнез Милош је донео одлуку о формирању Црноречког округа, у оквиру Тимочког сардарства. Овај округ (незнатно измењена територија некадашње турске нахије) састојао се из два среза: зајечарског и вражогрначког. У вражогрначком срезу налазила су се сва села данашње борске општине, изузев Горњана, Луке и Танде, која су припадала поречкоречком срезу крајинског округа. Уздизањем Бољевца на ниво административног центра за један део Црне Реке 1860. године дошло је до нове административне поделе и до промене назива црноречких срезова. Зајечарски срез постао је бољевачки, а дотадашњи вражогрначки прозван је зајечарски. У оквиру новог бољевачког среза налазила су се села Злот и Шарбановац, док су остала села данашње борске општине била у оквиру зајечарског среза. Оваква административно-територијална подела постојала је све до другог светског рата, са том изменом што је крајем XIX века укинута назив Црна Река за округ који је добио ново име - тимочки. Током читавог XIX и у првој половини XX века села Горњане, Лука и Танда припадала су крајинским срезовима.

Изградња мреже комуникација у овој области отпочета је одмах након 1833. године. Под стручним надзором страних инжењера, које је кнез Милош ангажовао у Србији, изграђени су основни путеви правци, којима је Црна Река повезана са другим крајевима Србије. Изградња мреже путева допринела је не само већем развоју трговине и бржем протоку добара већ и продорима културних и цивилизацијских струјања тадашње Србије. Под руководством страних стручњака, у четвртој деценији XIX века, спроведена је и наредба кнеза Милоша о урбанистичкој регулацији варошких и сеоских насеља. На основу ове наредбе многа села у Србији преселена су на повољније локације, „ушорена“, и доведена „у надлежни ред“. У писму Милошевом дунавско-тимочком команданту Стефану Стојановићу од 14. септембра 1838. изричито се помињу села Трнавац, Брестовац и Кривел, са којима треба да се „по суштествујућој уредби о ушоренију села поступи“.

Брестовачка бања: цртеж Феликса Канца

Међу свакако најзначајније културне тековине кнеза Милоша у Црној Реци спада и његова одлука о уређењу и изградњи Брестовачке бање. На основу мишљења познатог стручњака барона Хердера, који је 1835. године испитивао геолошке и минералне наслаге у Тимочкој крајини и захваљујући високој оцени коју су брестовачке воде добиле у аустријским медицинским установама, кнез Милош је 1837. отпочео са изградњом стамбених и лечилишних објеката у Вањи.¹¹ Брестовачка бања била је кроз читав XIX век атрактивно одмаралиште, које су посећивали чланови кнежевских породица и други угледни људи Србије. И кнез Александар Карађорђевић подигао је 1856. у Вањи летњиковца за своју породицу и неколико других објеката.

Са становишта општег просперитета, одлучујући фактор у насељима Црне Реке био је развој трговине. Трговачки послови, пре свега извоз стоке за Аустрију, били су доминантна привредна активност Црне Реке

током читавог XIX века. Развој трговине допринео је друштвеној експанзији једног дела становништва, које је бавећи се трговачким пословима стицало прве капитале и из којег је изникла каснија тимочка трговачка буржоазија. Трговина и робно-новчани односи изазвали су полет занатства, посебно у варошким средиштима, развој угоститељских послова – нарочито на значајним путним правцима, почетке поштанског и телеграфског саобраћаја. У оно време то су била достигнућа без којих се развој широке културе није дао ни замислити. Већ 1838. године, по списку механа „находећих се у срезу вражогриначком“, у Злоту су постојале три кафане, а у Слатини, Кривелу и Белој Реци по две.¹² Први поштански уред основан је у Зајечару 1843, а телеграфска веза са светом успостављена је 1860. године.¹³

Значајни резултати у економском подизању Црне Реке и успостављање основних цивилизацијских тековина утицали су на развој духовног живота и оснивање првих просветних институција. У подизању цркава и школа огледао се током неколико деценија предузетнички дух економски ситуираног дела становништва, жеља за образовањем и тежња ка вишим видовима друштвеног и културног живота.

Међу сеоским насељима Црне Реке Злот је предначио у иницијативама којима су се стварале културне установе. Године 1837. у Злоту је подигнута црква, посвећена св. Илији, једна од првих цркава изграђених на овом простору после 1833. године.¹⁴ Родоначелник злотског свештенства био је Јон Гуран, који је службовао у периоду 1837–1839.¹⁵ У смислу развоја просвете и културе, сама чињеница раног постојања цркве у Злоту има велики значај, будући да су током дугог периода многе важне друштвене и културне појаве биле везиване за црквена средишта. Убрзо после злотске подигнуте су цркве у Подгорцу (1838), Рготињи (1840) и другим великим селима Црне Реке.¹⁶ Од насеља данашње борске општине црквена здања до краја XIX века добила су још само села Слатина (1861) и Кривел (1873),¹⁷ мада је у већини села било свештеника који су импровизованим црквицама – брвнарама обављали верске обреде.

И прва сеоска школа на подручју Црне Реке отворена је у Злоту. Крајем 1839. општина злотска упутила је „прошеније“ преко начелника црногорског округа Попечитељству просвештенија да се дозволи отварање школе у селу. Наредне године у Злоту је почела да ради школа, коју је водио учитељ Димитрије Поповић.¹⁸ Године 1841. у злотској школи било је 9 ученика, како у свом извештају наводи Георгије Зорић, тадашњи директор основних школа у Србији.

У читавој Црној Реци тада су постојале још само школе у Зајечару и Подгорцу.

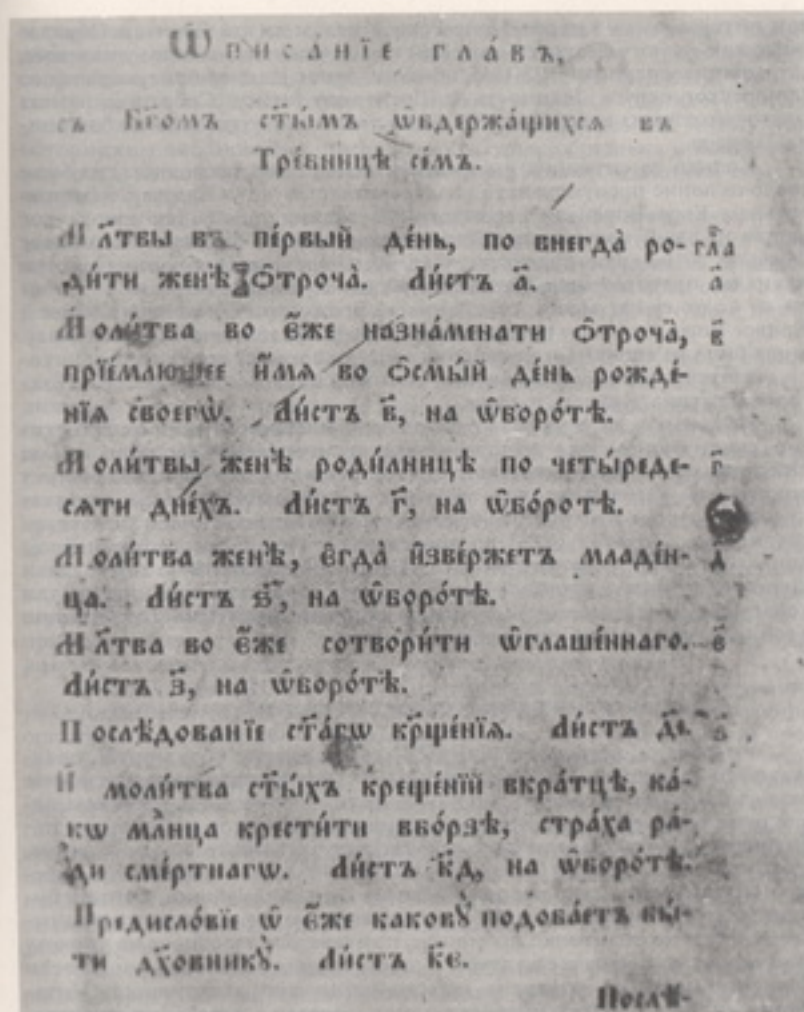
У ово време већина села је активно учествовала у прегнућима које су требала да допринесу развоју просвете на подручју Црне Реке. Жеља за просвештавањем била је толико изражена да налазимо и сасвим изузетне покушаје којима се желело помоћи бржем ширењу образовања. Када се 1842. приступило прикупљању прилога за финансирање школства у Србији, становници црногорског округа поклонили су „из сопствене воље“ 10 000 чаршијских гроша. У овој акцији посебно су се истакла села Злот (1524 гроша), Слатина (1529 гроша и 5 пара), Кривел (1000 гроша), Шарбановац (1019 гроша), па затим Подгорац (900 гроша и 27 пара), Велики Извор (874 гроша), Звездан (866 гроша и 26 пара), итд.²⁰ (Примера ради, у читавом гургусовачком округу прикупљено је током ове акције

4453 гроша и 10 пара - мање него у четири прва црногорска села). Године 1850. житељи црногорског округа предузели су необичну и сасвим јединствену акцију чији је циљ био материјално обезбеђење школства на њиховом подручју: на скупу у Зајечару председници и кметови 31 општине округа донели су „Согласни уговор“, којим се предвиђало прикупљање неке врсте пореза од становништва за издржавање школа и учитеља. Овим уговором постигнута је за оно време ретка солидарност и међусобна испомоћ свих села, без обзира да ли су се у њима налазиле школе или не. Основна мотивација је била „да су учитељи за своје окружије, а не само за поједина села потребни“.²¹

До средине XIX века отворене су још две школе у селима данашње борске општине: у Слатини (1848) и Кривелу (1852).²² До српско-турских ратова отворене су још школе у Шарбановцу (1866), Горњану (1866), Брестовцу (1867), Луки (1868), Метовници (1870), Бору и Доњој Белој Реци (1873).²³ Године 1871. отворена је женска основна школа у Злоту, прва те врсте у црногорским селима.²⁴ Током година број ученика стално је растао. Већ 1853. злотску школу похађала су 32 ђака, које је учио учитељ Матија Радишић. У исто време новоотворена школа у Кривелу доживљава прави процват - те године у овој школи учио је 47 ђака, под руководством учитеља Марка Милошевића. У Слатини је учитељ Максим Николајевић имао 23 ученика.²⁵

Повољне економске и друштвене прилике и оснивање образовних институција условили су код просвећеног дела становништва борског краја и постепени развој интересовања за читање. Ма како то парадоксално звучало, један од првих подстицаја култури читања проистекао је из једне одлуке кнеза Милоша, којом је он учврстио своју ауторитетску власт. Маја 1837. године кнез Милош издао је наредбу „о држању Србских Новина“. По овој наредби свака општина која је имала школу, затим сваки имућнији свештеник, сваки манастир и кафана морали су куповати и држати овај званични лист Кнежевине Србије. Општински примерак чували су учитељи у школама, где су га могли читати сви писмени становници.²⁶ Веома је вероватно да је држање Новина србских у тада већ бројним кафанама, и касније по школама и код свештенства у борском крају, имало значајан утицај на развој интереса за читање.

Читалачко интересовање ондашњих људи најбоље се може сагледати из пренумерација на књиге које су тада штампане. На основу прегледа спискова пренумерација, који су све до друге половине XIX столећа редовно објављивани у издатим књигама, произилази да све до шездесетих година у црногорском округу није било већег занимања за објављивања дела. У борском крају дуго времена једини пренумеранти били су свештеници, и то углавном на књиге верског карактера. Прва нама позната пренумерација са овог подручја потиче из 1837. - тада се међу претплатницима на „Историју Русије“ Атанасија Петровића нашло и име злотског пароха Јона Гурана. Прва бројница пренумерација датира из 1845. године, када су се на „Земљописаније“ Милована Спасића, књигу која је изазвала запажено интересовање јавности, из борског краја претплатили учитељ и парох злотски Траило Пауновић и 4 ученика злотске

Почетак Требника - прва половина XIX века. Најстарија књига у Народној библиотеци Бор
 школе - вероватно, пре свега, због школских потреба. На „Свету Гору“
 Димитрија Аварамовића из 1848. године претплатили су се свештеници:
 слатинско-новоселски Милосав М. Милосављевић, кривелско-бело-
 речки Арсеније Срдановић и брестовачко-борски Живан Пауновић, по-
 ред других претплатника са територије Црне Реке. Најзначајнија дела
 штампана у Србији током тридесетих и четрдесетих година остала су

ван интересовања житеља Црне Реке. У седам књига Доситеја Обрадовића, које се могу сматрати највећим издавачким подухватом у то време, штампаних у периоду 1833-1845, нема ни једног јединог преумеранца из црногорског округа. Једино је на Доситејеву књигу „Собраније разних правоучителних вешти“ из 1835. било претплаћено неколико становника Зајечара.

Колико се ситуација у наредним деценијама променила, најбоље сведочи попис преумераната на „Правителствујушци Совјет Србски за времена Кара-Ђорђејева“, издатог 1860. године у Бечу. Из црногорског округа на ову Вукову књигу претплатило се укупно 147 лица: 54 из самог Зајечара, 50 из среза вражогричког, 40 из среза зајечарског и још три накнадна претплатника. На жалост, на основу пописа не може се сазнати из којих су све места, сем Зајечара, Вражогрица, Великог Извора и Кривога Вира, још били преумеранци. Треба претпоставити да их је највише било из великих и напредних села, у којима су већ постојале школе, свештенство и образовани слој становништва, као што су Злот, Подгорац, Рготина, Кривец, и друга.

Несумњиво да је на развој читалачког интересовања пре свега утицао општи економски и друштвени просперитет Црне Реке. У ово време школство се већ било укоренило, духовни живот у оквиру цркве био је у успону, а по насељима се већ оформио чиновничко-трговачки слој становништва, који је испољавао тежњу ка новим друштвеним и културним садржајима. Податак о 147 претплатника говори о већ великом броју оних који се не баве читањем само ради описмењавања, већ и ради личног образовања и правог просвећивања. Вероватно су то исти људи који су крајем шездесетих и почетком седамдесетих година учествовали у оснивању читаоница у црногорским селима.

Друштвено-историјске околности настанка читаоница

У културној историји Србије XIX века, оснивање читалишта²⁶ представљало је изузетно значајан догађај. Са становништа интелектуалног развоја, читалишта су била цивилизацијско достигнуће и у важном периоду историје српског друштва изворишта просветног, културног и политичког живота. Најизраженија делатност читалишта везана је за тзв. „грађански препород“ у Србији (1848-1878).²⁷ У време афирмације либералног грађанства, како наводи Љубомир Дурковић Јакшић, књиге и библиотеке представљале су моћно оружје, којим је буржоазија утирала путеве сопствене политичке промоције, појачавајући делатност на ширењу образовања и читалачке културе. У овом периоду основан је и највећи број читалишта и остварена њихова најзначајнија активност. Читалишта су била продукт интелектуалног сазревања одређених друштвених слојева, места испољавања њиховог културног идентитета. Изванредан значај читалишта у Србији огледа се у томе што су, у већини места у којима су основана, била у одређеном историјском периоду (пored школа), једини јавни облик интелектуалне комуникације. Ово посебно важи

²⁶ У терминологији постоје два назива: читалишта и читаонице. Назив „читалиште“ употребљаван је (искључиво) до 1866. године, када се, у вези са оснивањем читалишта у Зајечару, појавио назив „читаоница“, који ће од тог времена потиснути првобитно име. За нас је значајно да оба термина означавају идентичну појаву, па не треба да делује збуњујуће њихова евентуална наизменична употреба у даљем тексту.

за варошице и села, где су читалишта (читаонице) одиграла и важну образовну и просветитељску улогу. Тако су читалишта у одређеној епохи својом делатношћу далеко превазишла намењене им функције. Од институција које су требале служити за набавку и читање новина и књига и „међусобног сообрашћенија“ читалишта су у једном времену, захваљујући историјским околностима, прерасла у културна, образовна и политичка жаришта, за која су били везани најзначајнији цивилизацијски домети одређене средине.

У историји библиотекарства, читалишта такође представљају незаобилазну карику. У недостатку јавних библиотека, читалишта су била места у којима се већина писменог света по први пут сусрела са већим избором штампаних дела. За нека читалишта се везују и први строги библиотекарски проблеми и дилеме, од набавке, смештаја и чувања новина и књига, до њихове класификације, пописа, итд.

Од првог читалишта, београдског (1846), до краја XIX века у архивској грађи налазе се подаци о 79 читалишта основаних у Србији.²⁸ Читалишта су радила по правилима, која су морала бити одобрена од Министарства просвете и Министарства унутрашњих дела. За већину читаоница узор су била Правила Београдског читалишта, која су, ради лакшег организовања ових установа у другим местима, публикована у Српским новинама маја 1846. године.²⁹ Правилима су били регулисани не само друштвена улога и карактер ових институција већ и унутрашња организација, проблеми смештаја, финансирања, итд. Иако се у Правилима назначавало да су читалишта отворена за све пунолетне писмене становнике, ипак је због постојања новчаног улога могућност учлањена била ограничена на материјално обезбеђене људе. Ова чињеница битно је допринела извесном елитизму и затворености ових установа, што ће крајем XIX века бити један од узрока њиховог полагањег гашења.

Током читавог XIX века читалишта никада нису била под регулацијом државе, нити су на ма који начин стимулирана од стране државних органа и институција. Сем повремених интервенција Министарства просвете, које је код окружних власти „препоручивало“ оснивање читалишта и друштвене подршке појединих културних и научних установа (пре свега Друштва Србске Словесности, које је својим издањима помагало ове установе), другачијих подстрека за њихов рад није било. Зато је судбина ових културних институција зависила искључиво од ентузијазма, предузимљивости и материјалног доприноса грађанства одређене средине. У већини места делатност читаоница била је везана за узак круг писмених и ситуираних људи, од чијег залагања је зависило опстанак ових „племенитих завода“.

У историјату читалишта Десанка Стаматовић разликује четири периода, који су били одређени политичким и друштвеним приликама тадашње Србије:

- појава читалишта и широки покрет оснивања 1846-1848;
- период стагнације у развоју читалишта 1849-1858;
- период новог полета 1859-1880;
- период гашења читалишта у задње две деценије XIX века.³⁰

Читаонице у борском крају и читавом црногорском округу основане су и радиле у време обнављања и ширења читалишта, од шездесетих година до српско-турских ратова. У ово време у Србији је постојао највећи број читалишта - укупно 53.³¹ Прва читаоница у Црној Речи основана је у

Зајечару 1866. године. То је била и најактивнија и најдуговечнија црно-речка читаоница, једина која је обновљена одмах после поменутих ратова.³² Шездесете године су период када се по први пут јављају упутства и препоруке Министарства просвете, које су у вези читалишта путем расписа упућиване окружним начелствима, од којих се, истовремено, траже подаци о читаоницама на њиховом подручју. Први такав распис упутио је 28. јануара 1860. године министар просвете и црквених дела Димитрије Матић.³³ Истичући важност читалишта за народно просвећивање, Матић препоручује оснивање читалишта у окружним местима и уједно се „нада“ да ће бити обавештен о предузетим активностима. На оснивање читалишта, међутим, овај распис није имао никаквог утицаја, будући да је прва наредна читаоница отворена тек 1866. године, и то баш у Зајечару.

Далеко већи значај у овом смислу имао је распис од 7. децембра 1868, којим се препоручује веће ангажовање средњих начелстава на отварању читаоница „где год је то могуће“ и ближе одређује начин њиховог организовања, смештаја и финансирања.³⁴ Као одговор на овај распис уследило је оснивање читавог низа читаоница у Србији. Само у наредној години установљено је 16 нових читаоница, од којих неке - по први пут - и у сеоским насељима.³⁵ Значај расписа истиче и Богољуб Јовановић у „Просветном гласнику“ 1881. године: „Од како је изашао распис о читаоницама од 7. дец. 1868. године Н^о 4926, оне су се почеле подизати свуда по Србији, тако, да их сад осим Вароши има и по гдекојим већим селима“.³⁶ Не треба, међутим, изувисити на великом доприносу овог расписа оснивању и раду читалишта. Пре свега, из простог разлога што је образовни и културни ниво становништва био далеко виши него у време неуспелог Матићевог расписа. Читалишта су и даље остајала без било каквог вида помоћи, препуштена сама себи и ентузијазму својих утемељивача и чланова. Тамо где су читалишта оснивана на иницијативу окружних и средњих власти, без оригиналне иницијативе становништва, она су убрзо престајала са радом. Дуговечне су биле само читаонице у оним местима у којима је било истинског интересовања и личног преглаштва чланова, где је читалачка култура већ ухватила корена.

Оснивање читаонице у Злоту

У одговору на поменути распис, начелник округа црноречког јавља Министарству просвете 30. децембра 1868.: „Као што се зна, у овоме округу, осим ово - окружне вароши, нема никакве друге варошице, где би се повише људи нашло, кои знаду читати, и кои би се завођење читаонице користити могли. Но при свем том у великим селима овог округа, као у Злоту, Подгорцу, Кривом Виру, Рготини и још неким, где постоје школе, и има по један а негде и по два свештеника и други људи писмени, - ови су се сагласили, да после, пошто одпочну школе, заведу и мале читаонице.“³⁷ И заиста, већ 14. јануара 1869. године (на Светог Саву) у селу Злоту је установљена читаоница.³⁸ По расположивим подацима, може се утврдити да је ово била прва читаоница отворена у неком насељу са статусом села не само у Тимочној крајини већ и у читавој Србији; била је то двадесет пета по реду читаоница која је на тлу Кнежевине основана од појаве првог читалишта.

Овакав догађај могао се и очекивати у овом великом селу, које је тада имало више од 3000 становника и које је најраније од свих црноречких села добило цркву и школу. У ово време већ је било довољно писмених и образованих људи (учитељ, два свештеника, општинско чиновништво, трговачки сталез) који су били у стању да остваре тако значајно достигнуће. На жалост, немамо никаквих података о чину оснивања и утемељитељима читаонице. О постојању и раду ове установе у архивској грађи постоји један једини документ: Извештај о стању читаонице злотске, од 2. јануара 1875. године, који је начелник болевачког среза упутио Министарству просвете као одговор на нови распис посвећен читаоницама.³⁹ Захваљујући извештајима који су тада настали, имамо податке и о осталим читаоницама црноречког округа. Најважнија чињеница која се може извући из неколико штурних података Извештаја о злотској читаоници, јесте датум њеног оснивања. О њеној делатности до 1874. не помињу се никакви детаљи. Извесно је једино да је непрекидно радила у читавом периоду од 1869. до подношења извештаја. Како је ова читаоница радила у првим годинама и где се налазила, то овај извештај не говори.

Центар Злота (са школом и црквом) после Српско-турских ратова. Цртеж Феликса Каница

Позната је само њена ситуација у 1874. години, која није била нарочито повољна. У то време читаоница је имала само 8 чланова, који су уплатили по 20 чаршијских гроша годишњег улога. Општина злотска помагала је читаоницу са 180 гроша - један од ретких случајева општинског доприноса делатности читаоница. Расходи читаонице били су већи од прихода: у 1874. години износили су 359 гроша, тако да читаоница није располагала никаквом готовином. И инвентар читаонице био је више него скроман - „2 астала, 7 клупа и 4 столице“. Од листова читаоница је држала „Исток“, „Тежак“, „Кореспонденцију“, „Школу“ и „Српске новине“. Пomiње се и минијатурна књижица са 14 комада књига и 4 слике. Читаоница је у 1874. години била претплаћена извесно време и на лист „Јавност“, како се види из књиге претплатника на ове новине.⁴¹

Поменутих 14 књига можемо сматрати првом познатом јавном библиотеком на територији борске општине - претечом свеколике библиотечке делатности на овом простору.

Услед недостатка извора, не могу се поуздано установити разлози овако лошег стања злотске читаонице. Један од узрока могу бити честе промене свештеника, учитеља и локалног чиновништва, дакле оних друштвених структура од којих је у највећој мери зависно опстанак и развој оваквих институција. Ипак, најзначајнија чињеница јесте непрестани рад читаонице од оснивања до српско-турских ратова, што сведочи о постојању и континуитету рада са књигом у Злоту. Попут свих других црногорских читаоница, и ова је престала са радом у време српско-турских ратова, о чему нас обавештава Стеван Мачај.⁴² До краја столећа у архивској грађи о злотској читаоници нема података.

Убрзо после злотске, отворена је читаоница у Бољевцу, 6. фебруара 1869.⁴³ Стање ове читаонице у 1874. години било је слично као у Злоту. Она је имала 9 чланова, а примала је само 3 листа: „Будућност“, „Тежак“ и „Школу“. Имала је и 15 „комада“ књига. На територији Црне Реке основане су до српско-турских ратова још читаонице у Кривелу (1871), Подгорцу (1872-одмах потом угашена) и Рготини (1873). Шест наведених читаоница биле су једине установе ове врсте основане у црногорском округу током XIX века.

У ово време бележи се и први продор социјалистичких идеја, које су у црногорском крају распрострањене путем листова „Јавност“ и „Глас јавности“. На ове новине биле су претплаћене све црногорске читаонице, као и неки појединци, нарочито у Бољевцу и околини, који су раније примали лист „Раденик“. На територији борске општине „Јавност“ и „Глас јавности“ добијали су и житељи Доње Беле Реке Стојан Станковић, општински писар Бока Анђелковић и свештеник Милош Илић,⁴⁴ пре свега захваљујући утицају Стојана Станковића, касније познатог радикалног првака и народног посланика.

„Читаоница Кривелска“

Друга и последња читаоница основана у неком насељу борске општине била је читаоница у Кривелу, која је почела са радом 12. децембра 1871.⁴⁵ О овом догађају окружни начелник обавестио је министра просвете и црквених дела дописом од 7. фебруара 1872.⁴⁶ „Неколико отмених лица из села Кривела одважила су се да установе у истом селу читаоницу под именом 'Читаоница Кривелска' и написали су правила за читаоницу, која су поднела овом српском старешини на одобрење.“ Заједно са овим дописом начелник је послао министру и правила читаонице (на жалост, изгубљена) на потврду. Након консултације са министром унутрашњих дела, министар просвете одобрио је правила кривелске читаонице, о чему обавештава окружног начелника 18. фебруара 1872: „Јављам начелнику да ја немам ништа приметити противу правила читаонице Кривелске... Правила та враћам начелству и препоручујем му да их пошаље дотичној општини на њену употребу.“⁴⁸

Житељи Кривела поред кривелског водопада, крајем XIX века

О делатности кривелске читаонице постоји детаљан извештај њене управе од 1. фебруара 1875, на основу кога се може стећи прилично јасна слика о стању читаонице у 1874. години.⁴⁹ Читаоница је имала 31 члана, који су уплатили по 12 чаршијских гроша годишњег улога. Финансијско стање читаонице било је повољно: укупно од чланарине, „добровољних подарака“ и претеклог новца из ранијих година, читаоница је 1874. располагала са 1125 гроша и 20 пара. Како су расходи истовремено износили свега 415 гроша и 30 пара, у готовини читаоници је остало 709 гроша и 90 пара, које је управа, ради обрта капитала, дала на облигације. Расходи читаонице састојали су се искључиво у плаћању новина. То упућује на закључак да се читаоница налазила или у оквиру општинског суда или школе, обезбеђујући на тај начин бесплатан огрев и осветљење.

Инвентар читаонице био је прилично „богат“. Читаоница је имала „један орман велики за храњење новина и књига, један астал нов и велики, две клупе нове велике, један дивит са пескоаоницом, један чирак, један лењир мали, један лик Књаза Милана у малом формату, једне маказе, један лик Књаза Михаила и печат читаонички.“ Вредност целокупног инвентара износила је 478 гроша. Читаоница је примала 10 листова: „Снон“, „Јавност“, „Глас јавности“, „Видов-дан“, „Будућност“, „Београдске новине“, „Исток“, „Школу“, „Тежак“ и „Српске новине“. Задња три листа плаћала је за читаоницу општина кривелска. Читаоница је имала и 63 „комада разних књига“, што је, с обзиром на околности, био солидан број.

Читаоница у Кривелу радила је без престанка током читавог периода од оснивања до српско-турских ратова, што се може закључити из извештаја од 1. фебруара 1875. и поменутог дела Стевана Мачаја. Анализирајући постојеће податке и упоређујући их са подацима о другим

сличним читаоницама, закључујемо да је читаоница у Кривелу била једна од активнијих и боље опремљених сеоских читаоница у Србији. Несумњиво да је у овом периоду читаоница представљала жариште културе и просвећивања за све образоване људе села. У управи читаонице налазиле су се најугледније личности: председник је био парох кривелски Петко Вељковић, потпредседник старешина општине Атанасије Голубовић, а деловођа учитељ Никола Дамњановић. Дужност благајника обављао је извесни Јован Пауновић.³⁰ Велики број листова, па и оних са различитим политичким обележјима, и приличан број књига сведоче о развијеној читалачкој култури и о читаоници као о културном средишту које је обједињавало сав просвећени слој становништва.

Читаоница у Кривелу, као и све друге читаонице у Црној Реци, претала је са радом за време српско-турских ратова. Изгледа да до краја века није обнављана јер о њој у архивској грађи нема даљих података. Читаонице у Злоту и Кривелу биле су једине установе овог типа које су у XIX веку постојале на подручју данашње борске општине.

Развој читалачке културе од српско-турских ратова до 1914. године

Ратови Србије са Турском 1876-1878, у којима је подручје Црне Реке било једно од главних бојништа, оставили су тешке последице по економски, друштвени и културни живот овог краја. После почетних успеха у сукобима са Турцима, услед турске надмоћи, српска војска повукла се са

Српско-турски ратови 1876-1878. Турци плаћају село у источној Србији. Цртеж Феликса Каненца

овог простора, остављајући црноречка села на милост и немилост непријатељу. Напоре са војском избега је и већина становништва, у страху од турске одмазде. Турци су просто прегазили Црну Реку, предвођен черкеским и татарским бандама, турски аскер извршио је у Црној Реци стравична пустошења. Том приликом тешко је страдао Зајечар, а у селима Грлану и Великом Извору све куће су биле уништене.³¹ Черкези су похарали сва села бољевачког среза, међу њима и Злот и Шарбановац. У 12 села зајечарског среза остале су читаве само 64 куће.

Турска најезда тешко је погодила и више деценија мукотрпно стваране културне и цивилизацијске тековине. У овом рату уништене су све црноречке читаонице и многе школе. Читав инвентар зајечарске читаонице, која је у то време била једна од најактивнијих у Србији и у чијој се књижици налазило више од 300 књига, био је изгубљен.³² Спаљене су школе у десетини села, међу којима и у Доњој Белој Реци, Метовинци и Ротини. „И злотска красна школа лебдела је у крајњој опасности“, пише др Стеван Мачај, савременик збивања.³³ Последња рата било је и смањење броја ученика у школама: од 929 ђака у 1869/70, број ученика 1878. спао је на 548.³⁴

Уз велике напоре, школство је у годинама после рата обновљено, али се о оживљавању других видова културног живота није могло ни сањати. Ионако без већег упоришта у народу, црноречке сеоске читаонице после тоталног уништења слабог и тешко створаног капитала у инвентару и књигама, нику биле у стању да изнова формирају материјални и културни идентитет. Обновљена читаоница у Зајечару, још 1881. године имала је свега 8 књига у својој књижици.³⁵ Због тога је читав културни живот у годинама после рата био везан за школе, а читалаштво за школске књижице, које су се управо у то време почеле стварати. У задње две деценије века у Србији су се почеле развијати и нове, савременije и пропульзивније форме друштвеног и културног живота, које су свуда поткивале класични тип читаоница.

Школски живот у Црној Реци интензивирао се средином осамдесетих година; од тог времена заведен је и по селима четврти разред, обновљене су старе и изграђене нове, намењске школске зграде, а у више села појављују се и школе за женску децу.³⁶ Преко школа појачао се рад на општем просвећивању становништва, путем разноврсних видова образовања: предавања, течајева, и сл. Учители су били први носиоци идеје задругарства, претплатници и растурачи пољопривредне и просветне литературе. О новом материјалном и културном полету оставио је трага Феликс Каненц, пишући о Злоту крајем девете деценије: „Црква св. Илије, освешћена 1838, и наспрам ње лепа школска зграда, са справама за гимнастику под сеновитим ораховим дрвцем, у којој три учитеља обучавају сеоски подмладак, сведоче о тежњама ка образовању и изумности злотских Влаха, који само оваца имају преко десет хиљада“.³⁷ У ово време пада и формирање првих учитељских удружења, преко којих се остварују тежње просветних радника ка личном уздизању и развоју образована. На данашњем подручју борске општине деловао је крајем XIX и почетком XX века тзв. Брестовачки збор учитеља, са седиштем у Слатини.³⁸

Поред истакнутог доприноса школа и учитеља просвећивању и развоју читалачких навика, крајем XIX века испољавају се нови облици културне комуникације и друштвеног живота. Појављују се прва сталешка и

еснафска удружена, певачке и дилетантске дружине, синдикалне, земљорадничке, спортске и друге организације. Нови и експанзивни друштвени и културни процеси битно су утиicali на развој културе читања. По правилу, при свим овим удружењима (где год је то могуће) оснивају се књижице са читаоцима, које набављају и чувају штампу и публикације од интереса за чланство. Дотадашњи тип читаоцима пред налетом ових нових форми културно-просветног рада, са својом застарелом организацијом, неинвентивношћу и учауреношћу, све више је губио примат. Гашену читаоцима допринело је и оснивање првих јавних библиотека, а нарочито појава издавачке делатности, штампе и штампарства у мањим срединама. Све више расту и личне библиотеке најобразованијих људи, из којих се такође распростирала књига. Нема сумње да су крајем XIX века Стеван Мачај, Лаза Илић, Саватије Грбић и други просвећени Приоречани располагали значајним фондом разноврсних књига, новина и других публикација.

Ипак, и поред свих новина које су настале у културном и просветном животу, ни на почетку XX века државна власт није одустајала од препорука и инструкција за оснивање читаоцима и књижица. Увиђајући основне проблеме и недостатке у раду класичних читаоцима, министар просвете и црквених послова Љуба Давидовић издао је 1904. године нова правила о народним књижицама са читаоцима.⁵⁹ У овим правилима и пропратном саопштењу први пут се инсистира на књижицама, и то онаквима из којих ће се књиге моћи позајмљивати. Овај задатак министар поверава учитељима и школама, при којима је требало отворати ове нове установе. Министар даље прописује да се могу „у књижицу за народ пренети и понеке књиге из школске књижице, које су за ову сврху подесне.“ Изузетно је значајна новина по којој се за „служење народним књижицама не плаћа никакав нарочити улог или такса“, и да се њима могу користити „сви писмени мештани обојег пола“, чиме се практично инструише институт бесплатних јавних библиотека. Овим правилима признају се две чињенице: несврсиходност класичних читаоцима и школа као најзначајнији носилац културе и народног просвећивања.

За читаоцима у Тимочној крајини почетком XX века може се утврдити једино општи шематизам, на основу Статистичких годишњака Краљевине Србије. Подацима су обухваћени сви типови тадашњих читаоцима.⁶⁰ Године 1900. у крајинском округу постојале су две читаонице, са 50 редовних чланова, 9 домаћих и 9 страних новина и часописа и 101 књигом. Округ тимочки имао је три читаонице, са укупно 197 чланова. У њима је било 8 српских и 27 страних листова, 487 књига, 4 мапе и 29 слика. У наредне три године ситуација се није много изменила, с тим што се у тимочком округу појавила још једна читаоница. Године 1904. у крајинском округу радиле су 3 читаонице са 112 редовних чланова, 15 српских листова и 485 књига. У тимочком округу био је исти број читаоница, али са 257 чланова, 30 српских и 13 страних листова и 1919 књига. Динамизам отварања и затварања читаоцима може се видети из података за наредну годину, када је у читаоцима тимочког округа било свега 378 књига. Велики напредак догодио се током 1906. и 1907. године, када је крајински округ имао 5 читаоцима са 1842. књиге, а тимочки 6 читаоцима у којима је укупно била чак 2621 књига, да би већ наредне године (1908) број читаоцима опао на две у крајинском округу, са свега 484 књиге и две у тимочком округу, са приближно истим бројем књига. Овакви

преображаји могу се објаснити атмосфером тадашњег времена, када су се многа удружена, друштвена и културне организације оснивале и у кратком року гасиле, што је била последица још увек недефинисаних афинитета друштвених слојева, непостојања државне регулативе и лутања у тражењу правог интелектуалног израза.

На жалост, није било могуће установити да ли су се међу овим читаоцима налазиле и неке са борског подручја.⁶¹ Треба претпоставити, међутим, као могуће кандидате поново Злот, Кривељ и нарочито Слатину, услед постојања и деловања учитељског удружења.

У ово време почиње и делатност свакако најзначајнијег културног прегаоца борског краја у првој половини XX века, злотског учитеља и социјалисте Милана Поповића. Дугогодишњи учитељ и касније управник злотске школе није био само човек прогресивних идеја, који ће пресудно утицати на развој радничког покрета и оснивање знамените Социјалистичке читаонице у Злоту, већ и изузетно образована, просвећена и културна личност, велики љубитељ књига, претплатник и дописник многих листова и часописа, преумерант и повереник готово свих значајних издавачких кућа пре и после I светског рата: „Српске књижевне задруге“, „Гесе Кона“, „Наше књиге“, „Напредка“, „Народне просвете“, „Народног дела“, „Нолита“, итд. Као сакупљач преумерација на издања многих издавачких кућа, Милан Поповић је одиграо огромну улогу у пропагирању књига и читања, у ширењу штампане речи у читавом бољевачком срезу, па и шире. Допринос овог човека развоју прогресивних идеја, народног просвећивања и читалачке културе у дугом временском периоду био је заиста немерљив. Његовој делатности посвећен је значајан део наредних поглавља.

Србија била је првоим делом у којем је значајно пронађено границе социјалистичке идеје. Социјалистичке организације у Злоту биле су најзначајније социјалистичке идеје за ширење идеја, са битним утицајем на формирање социјалистичких организација у многим местима Тимочког краја. Са сталношћу злогласног развоја радничког покрета у Србији, социјалистичке организације у Злоту представљају најзначајнији начин помоћи у већи са пробором социјалистичких идеја у овим срединама. Истакнуто, почетни облик социјалистичких организација – социјалистичка читаоница – ни само да је била доминантни вид испод којег социјалистичке идеје већ и часопис, теоријски списање и историјски библиотекарства на овом простору, где се до први пут јавља књижарство и друштво које се користило литературе и штампе.

За разумевање појма и развоја радничког покрета у Злоту неопходно је осветлити историјски и друштвено-економски контекст у Србији на ранијим вековима, у којима је Злот био део широке социјалистичке идеје и прилике у Злоту које су изазвале први социјалистички покрет.

Крајем XIX века и у Србији су почели да се створе услови за социјалистички протекционизам. Иако не дефинирају раднички покрет, неопходно је напоменути, постојао је у Злоту део широке социјалистичке идеје и прилике у Злоту које су изазвале први социјалистички покрет. Према крај XIX века и у Србији су почели да се створе услови за социјалистички протекционизам. Иако не дефинирају раднички покрет, неопходно је напоменути, постојао је у Злоту део широке социјалистичке идеје и прилике у Злоту које су изазвале први социјалистички покрет. Према крај XIX века и у Србији су почели да се створе услови за социјалистички протекционизам. Иако не дефинирају раднички покрет, неопходно је напоменути, постојао је у Злоту део широке социјалистичке идеје и прилике у Злоту које су изазвале први социјалистички покрет.

... (text is very faint and partially obscured by a large watermark or bleed-through from the reverse side of the page. The text appears to be a historical or literary account, possibly related to the labor movement in Zlotu mentioned in the adjacent page.)

... (continuation of the faint text from the previous block, still largely illegible due to the watermark.)

... (further continuation of the faint text, with some words like '... (text is very faint and partially obscured by a large watermark or bleed-through from the reverse side of the page.)

... (text is very faint and partially obscured by a large watermark or bleed-through from the reverse side of the page.)

ДЕО II

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЧИТАОНИЦА У ЗЛОТУ

Развој radничког покрета у Злоту

У револуционарној прошлости Бора и околине и Тимочке крајине појава и развој социјалистичког покрета у селу Злоту представља једну од најсветлијих тековина. У време када се у Србији дух социјализма тек будио, освајајући прва упоришта у великим радничким центрима, у Злоту је створена једна од најјачих сеоских социјалистичких организација, са таквим формама рада какве нису постојале ни у многим градовима. Распламсавање социјалистичког жаришта у најреакционарнијој области Србије било је преседан, достигнуће чији је значај далеко превазилазио границе сеоског атара. Социјалистичка организација у Злоту била је извориште социјалистичких идеја за шире околину, са битним утицајем на покушаје социјалистичког организовања у многим местима Тимочке крајине. Са становишта доприноса развоју радничког покрета у Србији, социјалистичка организација у Злоту представља незаобилазну карнику, посебно у вези са продором социјалистичких идеја у сеоске средине. Истовремено, почетни облик социјалистичког организовања - социјалистичка читаоница - не само да је била доминантни вид испољавања социјалистичких идеја већ и засебно, специфично поглавље у историји библиотекарства на овом простору, где се по први пут јавља масовно и организовано коришћење литературе и штампе.

За разумевање појаве и развоја радничког покрета у Злоту неопходно је осветлити историјске и друштвено-економске прилике у Србији на размеђи векова, услед којих је дошло до ширења социјалистичких идеја, и прилике у Злоту које су условиле продор социјализма у ово село.

Пред крај XIX века и у Србији су почели да се укорењују капиталистички производни односи. Иако на периферији развијене европске индустрије, Србија је у то време, захваљујући својим сировинама и прехрамбеним производима, постала учесник у захукталим трговачко-индустријским односима. Велика и неокрњена природна богатства Србије постала су предмет интересовања европског финансијског капитала; почев од друге половине XIX века познате компаније ангажују се у привреди Србије, инвестирајући у изградњу железница и рудника, у подизање пољопривреде и индустрије. Појава страног и акумулација домаћег капита-

ла условили су оснивање читавог niza већih и мањih предузећа и појаву нове друштвене класе - индустријског пролетаријата. Крајем XIX века ова категорија радништва, иако малобројна, већ представља дефинисану и друштвеним околностима детерминисану групацију, са свим карактеристикама подређеног класног положаја (обесправљеност, непостојање позитивног радничког законодавства, нерешен друштвени и политички статус), условљеног капиталистичком експлоатацијом.

Под утицајем идеја Светозара Марковића, крајем XIX века долази и до првих покушаја радничког организовања. Захваљујући делатности Марковићевих следбеника - Мите Ценића, Андре Банковића, Васа Пелагића и других социјалиста, социјалистичке идеје продиру у млади пролетаријат и наилазе на подршку многих напредних људи тадашњег времена. Међутим, без веће координације и утврђеног програма, у реакционарној атмосфери ондашне Србије, прве радничке организације стварале су се спорадично, у појединим местима, захваљујући пре свега активности усамљених социјалистичких трибуна, који су својом агитацијом окупирали малобројно радништво. Форме рада радничких удружења биле су различите, али је основу делатности чинило пропагирање социјалистичких идеја путем штампе и литературе и одржавање зборова и састанака на којима се расправљало о актуелној проблематици дотичног еснафа или друштва. При радничким удружењима крајем XIX века појављују се и певачке и дилетантске дружине и прве социјалистичке читаонице, као особит вид просвећивања радништва. Прва читаоница овог типа основана је у Неготину, при Занатлијском удружењу, 1893. године.¹ Када је у Београду 1896. створено Радничко друштво, у његовом оквиру установљена је и књијница са читаоницом.² У овом периоду основане су још две социјалистичке читаонице, и то у селима Дубони и Ариљу, септембра 1895. године.³ Све радничке организације забрањене су, међутим, 1899. године, после неуспелог атентата на краља Милана, када је у земљи уведено ванредно стање и преки суд.

Вођа српских социјалиста Димитрије Туцовић

Почетком XX века јавља се нова генерација социјалиста у Србији који су, захваљујући школовању у западноевропским земљама, прихватили основне идеје европских социјалиста, пре свега немачке социјалне демократије. У раднички покрет Србије они су унели идеолошко-теоријске поставке марксизма, нарочито у вези са значајем и улогом радничке класе у индустријски развијеним центрима, која је истакнута у први план као једина снага способна да, на марксистичким принципима, изврши друштвени преобрајај. Захваљујући делатности нових челних људи социјалистичког покрета (Димитрија Туцовића, Радована Драговића, Душана Поповића и других) али и повољним променама у политичком животу Србије, које су после 1903. добиле одраза у успостављању уставности и слободоумних закона о штампи, зборовима и удружењима, раднички покрет у Србији стекао је до 1914. године значајну јавну репутацију и развио изузетно разноврсне, динамичне и утицајне форме рада.

Користећи демократску друштвену климу, предводници марксистичког крила српске напредне интелигенције промовисали су свој политички програм и посебну организацију - Социјалдемократску странку, која је основана 20. јула 1903. године. Истог дана одржан је и оснивачки конгрес Радничког савеза, синдикалне организације, чији ће рад у читавом периоду до 1914. бити тесно повезан са активностима странке. На овај начин, радничко организовање у Србији добило је свој легитимитет, јасно одређене програмске циљеве и чврсте организационе форме, кроз које се развијало социјалистичко деловање. Социјалистичке идеје испољене кроз делатност странке (од 1908. Српска социјалдемократска партија) наишле су на добар пријем код градског пролетаријата, ситних трговаца и занатлија, као и у оним селима у којима је део становништва услед пауперизације и пролетаризовања био приморан да у потрази за хлебом обилази блиске индустријске центре.

Као што је развој капиталистичких односа у Србији крајем XIX века убрзао социјалну диференцијацију у градовима, тако је продор капитала у пољопривреду и на село изазвао раслојавање сеоског становништва и цепање малог земљишногседа, до тада основне честице пољопривредне производње у Србији. Појава индустријске робе и дућана у селима и оштра криза услед опадања цена пољопривредних производа (нарочито у време царинског рата) условили су пропадање великог броја малих газдинстава. Порези и зеленашки дугови изазвали су распродају сеоских имања и пролетаризовање великог броја сеоског становништва, које је било сведено на статус најамних радника код сеоских лихвара и нових земљопоседника. Доста осиромашених сељака одлазило је у печалбу, нарочито у Бугарску и Румунију, или се запошљавало на изградњи железничких пруга, поправци путева и у рудницима.

Типичан пример села са великим бројем пауперизованог становништва био је и Злот. О ситуацији у овом селу почетком XX века најбоље и најаутентичније сведочанство оставио је учитељ и социјалиста Милан Поповић, који је 1956. године записао: „Код старијих генерација злотског становништва још је у живом сећању оно тешко и мучно доба, када је наш сељак давао у бесцеме стоку и друге своје производе, како би дошао до новца, ради набавке неопходних артикала робе широке потрошње (со, петролеј, опанци и др.). Злотску чаршију у то доба представљали су пропали варошки трговцићи, дућаније и ситне и недоучене занатлије разних фела. Сви ови у трци за харом и шићаром разапели су ту и тамо

своје мреже у које су попут паукова ловили своје жртве. Злотски човек је по сили својих прилика био упућен на ове глобације, канишаре и лихваре, који су га немилосрдно експлоатисали. Ове народне дерикоже су на рачун сиромашне селачке масе брзо стицали велике иметке и заснивали богатства.⁴

Због свих наведених околности, још од почетка XX века сиромашни житељи Злота почели су да се запошљавају по околним рудницима. У то време на ширем простору источне Србије налазио се велики број рударских предузећа: Сењски рудник, Вршка Чука, Српски Балкан, Алексиначки рудници, Ртањ, Бор и други. Селаци рудари из Злота (појединих година било их је и до 600) на рудницима први пут долазе у додир са социјалистичким идејама. Учествовајући у бројним рударским штрајковима, ступајући у контакт са вођама радничког покрета - Драгишом Лапчевићем, Тришом Кацлеровићем, Илијом Милкићем и другима, Злоћани стичу неопходна искуства не само у бунтовним супротстављањима експлоататорском режиму, већ и у формама и облицима класног организовања и револуционарног просвећивања пролетаријата.

Најзначајнија личност међу злотским рударима био је Петар Радовановић, који је током времена постао знаменита фигура социјалистичког и комунистичког покрета, неуморни агитатор и организатор радничке класе у многим местима Тимочке крајине. Још 1903. године Петар Радовановић учествовао је у првом штрајку рудара Србије - у Сењском руднику, где је, иако веома млад, био члан штрајкачког одбора.⁵ Од 1904. заједно са рударима из села Прлите и Шљивара код Зајечара учествује у покретању радништва на Вршкој Чуки и Српском Балкану, а чим је створена организација Српске социјалдемократске странке у Зајечару 1905. године, Радовановић је постао њен члан. Петар Радовановић је био један од главних организатора штрајка у Бору 1907. и великог вишемесечног штрајка у Вршкој Чуки крајем исте године.⁶ У ово време као организатори радничког покрета у Тимочкој крајини истицали су се још браћа Првуловићи из Прлите и Станоје Милковић, селак из Брестовца, који није радио по рудницима, али је био један од организатора штрајка у Бору 1907. године. Под утицајем Петра Радовановића и део осталих рудара из Злота приступао је радничким организацијама у рудницима и стицао прва револуционарна искуства.

Године 1905. за учитеља у Злоту постављен је Милан Поповић, који је социјалистичке идеје прихватио још у учитељској школи у Алексинцу, где је био члан Социјалистичког клуба ученика.⁷ Поповић је припадао оном кругу напредних учитеља у Србији који су се истицали прогресивношћу, просвећеношћу и напредним идејама и допринесли обрзаној и културној еманципацији народа. Одмах по доласку у село, Поповић је ступио у контакт са Петром Радовановићем и осталим класно свесним злотским рударима, и почео са набавком и дистрибуцијом радничке штампе и литературе. У међусобној сарадњи учитеља и злотских рудара створили су се услови за развој радничког покрета и продор социјалистичких идеја у село.

Социјалистички покрет није, међутим, могао да ухвати дубље корење све до 1908. године, услед честих одсуствовања најпрогресивнијег дела злотских рудара због рада по рудницима. За прве покушаје социјалистичког организовања у Злоту велики значај имао је дуготрајни штрајк рудара у Вршкој Чуки, с јесени 1907. У овом штрајку учествовали су мно-

Петар Радовановић, истакнути трибуни и организатор радничког покрета у Тимочкој крајини

Милан Поповић, идејни вођа Злотских социјалиста и творац Социјалистичке читалнице

ги Злоћани, предвођени Петром Радовановићем, који је био један од главних иницијатора штрајка. За време трајања овог протеста међу рудницима се ширила социјалистичка литература, одржавани су састанци, зборови и читалачки часови. Код штрајкача су се извесно време налазили и Драгиша Лапчевић и Илија Милкић, чланови Управе Социјалдемократске странке, који су подстицали рударе да издрже у својим захтевима. Из овог штрајка Петар Радовановић и остали Злоћани извукли су велико револуционарно искуство и стекли неопходна сазнања о начинима и методама радничког организовања.

Одмах по повратку у Злот, априла 1908. године, злотски рудари - социјалисти сазвали су збор, у намери да становницима села предоче резултате штрајка у Вршкој Чуки. Збор је, међутим, још пре него што је почео, био сурово растуран од стране општинских кметова и пандура. Организатори збора били су претучени, а један од њих, Аца Миладиновић, чак и протеран из Злота, по наређењу окружног начелника Васе Митића.⁸ Ово је био први покушај социјалистичког организовања у селу и први догађај везан за Злот о коме је јавила радничка штампа. Чак је социјалистички посланик Триша Кацлеровић 14. јула 1908. поднео у Скупштини интерпелацију министру унутрашњих дела о овом случају, позивајући га да спроведе истрагу.

Убрзо после неуспелог збора, у другој половини 1908. на иницијативу Милана Поповића и Петра Радовановића у Злоту је формиран тзв. „Пропагандни одбор”.⁹ Свесни великог значаја и утицаја пропагирања социјалистичких идеја путем штампе и литературе, иницијатори социјалистичког покрета у Злоту основали су ову институцију чији је задатак био да набавља и растура међу рудницима и селацима радничку штампу, брошуре и осталу социјалистичку литературу и да пропагира социјалистичке и марксистичке идеје. На челу Одбора били су Петар Радовано-

вић, Паун Језић и Павле Балашевић.¹³ Активисти Пропагандног одбора имали су задатак да образују мање читалачке кружоке преко којих је требало остварити комуникацију са мештанима. Захваљујући делатности Одбора, многи радници и сељаци по први пут су се сусрели не само са социјалистичким идејама, већ и са литературом уопште. Одбор је допринео агитационо-пропагандном раду и у многим суседним местима; крајем 1908. и почетком 1909. године интензивирала се делатност малобројних социјалиста из околине, који су са Злоћанима стајали у тесној повезаности. Ови народни трибуни ширили су социјалистичку мисао и растурали радничку штампу и књиге, које су непрестано циркулисале између Злота као изворишта и осталих места. У једном писму од 11. децембра 1908. социјалиста из Бољевца Трајко Јовановић пише Милану Поповићу: „Наметнуо сам 'Етику' (вероватно Карла Кауцког, прим.) петнаесторици у овом срезу. Нека се један 'убије' за нас је добит! Буржоаску интелегенцију не везује интерес за буржоасију - није то, разум се, увек случај - и зато су таква 'самоубиства' врло могућна. Књига и дискусија су за то најбољих средства. Они се зато толико и узбуђују у дискусији што осећају да се могу уверити!“¹⁴

Захваљујући активности Милана Поповића и његових саборача, веома се повећало интересовање за социјалистичку штампу и литературу. Социјалистичка агитација наишла је на плодно тло међу осиромашеним слојевима села, што је допринело стварању и развијању нових форми социјалистичког деловања и афирмацији нових класних садржаја.

Охрабрени успешним радом Одбора, злотски социјалисти убрзо су дошли на идеју да оснују социјалистичку читаоницу, по узору на постојеће читаонице у Србији о чијим активностима је редовно обавештавала радничка штампа.¹⁵ Читаоница је била резултат нарасталих потреба социјалистичке организације, продукт укоренивања и ширења социјалистичких идеја у Злоту.

Оснивање и делатност Социјалистичке читаонице

Социјалистичке читаонице биле су један од најзначајнијих путева ширења социјалистичке мисли у Србији. То посебно важи за продор социјализма на село, где - захваљујући тврдом догматском ставу руководства Српске социјалдемократске партије по питању сељаштва - нису (сем у изузетним случајевима) осниване месне социјалистичке организације. И поред многобројних захтева сеоских социјалиста Главној партијској управи да одобри оснивање организација по селима, све до 1910. године (до VIII конгреса Партије) Управа је признавала једино социјалистичке читаонице као вид делатности међу сеоским масама.

Однос Социјалдемократске партије према сељаштву од оснивања па све до VIII конгреса био је заснован на ставу да је ССДП класна партија, партија пролетаријата, са основним циљем борбе против приватне својине и ослобођења радничке класе од сваке експлоатације. У условима почетног стварања пролетаријата, примарни задатак младе ССДП дефинисан је као окупљање, организовање и идеолошко васпитавање и уздицање пре свега варошког пролетаријата, што је чинило и окосницу партијског програма. Деловању партије на селу, при почетним условима рада, није придаван готово никакав значај, или се „сељачко питање“ по-

стављало сасвим упрошћено - као питање учествовања или неучествовања у општинским и окружним изборима. У почетно време делатности Партије, једно од укорених мишљења било је да су интереси сељаштва (па и овог сиромашног) супротни основним програмским циљевима и да би се Партија покушајима рада на селу само искомпромитовала. Готово на свим партијским конгресима до 1910. године, Главна управа ССДП је проблем делатности на селу сводила на дебату о учешћу на изборима. Други конгрес Партије 1904. године донео је одлуку, која је чак ушла у партијски статут „да ни једна организација ССДП не може учествовати у општинским, среским, окружним и посланичким изборима без одобрења Главне партијске управе“¹⁶, што је практично онемогућавало било какву партијску активност на селу. Истовремено, на овом конгресу закључено је да се на селу могу оснивати социјалистичке читаонице као изворишта просветно-пропагандног рада.

И трећи конгрес Партије 1905. године заузео је негативан став према делатности на селу. Димитрије Туцовић је на конгресу изнео мишљење да Партија не може истицати кандидатске листе по селима, зато јер сеоски елемент није на страни ССДП.¹⁷ Наредни конгреси нису одступали од овог става, и поред притисака који су вршени на Главну партијску управу из многих сеоских средина где је било услова за развој социјалистичког покрета. Главна управа и даље је инсистирала једино на оснивању читаоница и књижица и на читању радничке штампе и литературе. Требало је да прође седам година па да се у врху Српске социјалдемократске партије схвати и сагледа положај пролетаризованог сељаштва у Србији, његов значај и могући допринос социјалистичком покрету. Тако је тек на VIII конгресу, јуна 1910. године, прихваћена резолуција о раду Партије на селу, којом је омогућено оснивање месних организација Партије по селима и њихов равноправан третман (и у правима и у дужностима) са варошким организацијама. После овог конгреса, за мање од годину дана (до IX конгреса, маја 1911.) у Србији је основано преко 70 сеоских партијских организација, са више од 2280 чланова. Истовремено, тада су постојале 43 варошке организације са око 2889 чланова.¹⁸ До 1914. у Србији је основано близу стотину сеоских социјалистичких организација и читаоница.¹⁹

Пре Осмог конгреса, међутим, сеоске социјалистичке организације биле су преседан, а читаонице реткост. Прве социјалистичке читаонице основане су, као што је већ речено, још 1895. године у Дубони и Ариљу. Године 1903. основана је читаоница у Жаркову, а 1906. у Сопоту и Рачи Крагујевачкој. Крајем 1907. установљена је социјалистичка читаоница у селу Петловачи, а почетком 1908. у Привору код Шапца.²⁰ Следећа установа овог типа која је основана у неком селу била је Злотска социјалистичка читаоница. До VIII конгреса ССДП, према расположивим сазнањима установљене су само две месне организације ССДП на селу: у Петловачи и Злоту. Оснивање ових организација било је искључиво плод самoinицијативе тамошњих социјалиста. Њихово стварање Главна управа примила је као свршени чин, уважавајући њихов допринос ширењу социјалистичких идеја и одобравајући њихову делатност са становишта великог броја индустријских радника који су чинили чланство ових организација.

Иако малобројне, сеоске читаонице и организације одиграле су велику улогу у афирмацији сеоског питања у Партији и допринеле да се

искристалише свест у врховима ССДП о неминовности и потреби организованог рада са сеоским масама. Многобројни дописи сеоских социјалиста Управи и радничкој штампи, њихове различите активности у сеоским срединама, ширење радничке штампе и литературе на селу допринели су позитивној одлуци VIII конгреса Партије. У један од таквих доприноса спада свакако и иступање Петра Радовановића на VII конгресу Партије маја 1909. године. У својству делегата Злотске социјалистичке читаонице, он је тада покренуо питање оснивања сеоске партијске организације у Злоту, излажући на примеру злотских социјалиста могућности социјалистичког организовања.²¹

Социјалистичка читаоница у Злоту основана је 29. марта 1909. године.²² Иако заслуга за њено отварање припада свим класно организованим злотским радницима, ипак је главни иницијатор и инспиратор целокупне њене делатности био учитељ Милан Поповић, свакако најзначајнији социјалистички трибуни (пored Петра Радовановића) у овом делу источне Србије. Просторије читаонице налазиле су се у једној за то преуређеној кафани у центру села. На бази упутстава Главне партијске управе Поповић је написао Правила за читаоницу, која су усвојена на дан њеног утемељења. Ова Правила су сачувана.

У њима се истиче да су циљеви читаонице „интелектуално снажење и социјалистичко просвећивање њених чланова“ и „развијање класне свести код радничке класе, васпитавајући је за борбу ради поправке њеног положаја“. Методи којима ће се остваривати постављени задаци одређени су на следећи начин: „Набављати социјалистичка дела (књиге, брошуре и часописе), новине, слике и све друге предмете и симболе, који на себи носе обележје социјалистичке агитације; приређивање предавања са дискусијом разноврсних питања; растурања социјалистичке списе преко својих чланова у маси народа.“ Финансијска средства потребна за рад читаонице дефинисана су у Правилима овако:

- а) Члански улози, који не могу бити већи од 0,20 дин. месечно
- б) Приходи са забава, предавања и др.
- в) Добровољни прилози.

У Правилима је занимљиво дефинисано чланство у читаоници: чланови могу бити сва лица која редовно улажу свакога месеца члански улог, али „не може бити члан оно лице које речима или поступцима својим наноси штету угледу и интересима читаонице.“ По Правилима, управу читаонице требало је да сачињавају председник, благајник, секретар и два контролора. Посебан задатак имао је секретар читаонице: он је водио записник управних седница, списак чланова, инвентар ствари и истовремено вршио дужност књижничара чији је задатак био „да води списак књига, списак чланова који су узели књиге на читање и целокупну читаоначку преписку.“

Читаоница је на дан оснивања бројала 32 члана; тада је изабран и Управни одбор, који су сачињавали: Петар Радовановић - председник, Милан Подовић - секретар (и благајник) и чланови Паун Николић и Петар Драгу.²⁴ Неколико дана после оснивања читаоница је имала већ 57 чланова, а месец и по касније 84.²⁵ Овај податак најбоље сведочи о полету и динамизму социјалистичког покрета у селу, зашта треба захвалити одличном пропагандном и агитационом раду и садржајима привлачним за злотске рударе и остале становнике.

О оснивању читаонице почетком априла обавештена је Главна партијска управа и прогресивна јавност, дужим чланком Петра Радовановића у „Радничким новинама“. При крају овог чланка Радовановић је написао: „Другови, ми смо учинили све што је до нас стајало, и сво основали смо први социјалистичку читаоницу у Црној Реци. Наравно ми се на овоме нећемо уставити, али до вас је сада, да нас помогнете. Ми за сада не располажемо готово никаквим материјалним средствима, те не би могли добавити потребне књиге и листове. Ми вас молимо да нам из социјалистичке књижаре пошаљете по 1 примерак од свих досадашњих издања књига и листова и у будуће шаљете на злотску социјалистичку читаоницу листове: „Радничке новине“, „Радник“, „Социјалист“ и др. Што може бесплатно, ви нам одмах пошаљите, али у исто време пошаљите нам и остало, да би одмах снабдели читаоницу свима издањима нашим“.

Већ 13. априла 1909. на седници Главне управе ССДП разматрана је информација о оснивању социјалистичке читаонице у Злоту. У записнику са ове седнице, поред осталог стоји: „Другови из Злота јављају да су отворили социјалистичку читаоницу и моле да им се пошаљу књиге, „Радничке новине“ и „Радник“ бесплатно. Саопштење се прима к довољном знању, с тим да им се тражене књиге и листови пошаљу.“ „Радничке новине“ пропратиле су оснивање читаонице са одушевљењем. У броју од 11. априла 1909. читаоница у Злоту се проглашава „жигом за социјалистичко организовање источне Србије“. Од овога тренутка социјалистичка активност у Злоту биће у центру интересовања радничке штампе, која ће о свим значајним догађајима везаним за ово село редовно обавештавати своје читаоце. Већину прилога „Радничким новинама“ и другим прогресивним листовима о стању у Злоту и широј околини достављао је Милан Поповић, који је истовремено радио и све извештаје, дописе и акте читаонице и целокупну кореспонденцију са Главном партијском управом, другим социјалистичким установама, организацијама и појединцима.

Захвалујући поклонима (у виду новина и књига) Главне партијске управе, Социјалистичке књижаре и других институција, читаоница у Злоту убрзо је располагала са преко 200 књига, брошура и новина.

Фонд књига се углавном састојао од књижница и брошура тзв. „Социјалистичке библиотеке“, коју су 1907. покренули Димитрије Туцовић и Душан Поповић. У овој едицији до 1914. године објављено је преко 150 радова најзначајнијих страних и домаћих марксистичких теоретичара и писаца. Читаоница у Злоту била је дистрибутер радничке штампе и литературе за поједине напредне људе у околним местима, где није било социјалистичких организација: у Бору, Подгорцу, Сумраковцу, Брестовцу, Болевцу, итд. Чланови читаонице који су узимали књиге, новине и брошуре на читање имали су задатак да прочитане радове анализирају на састанцима чланова читаонице, на којима се развијала дискусија као основни вид уздизања и просвећивања припадника социјалистичког покрета. Сачуван је и један списак чланова и њихових задужења, из кога се може видети део постојећег фонда читаонице.²⁶ У том попису Милан Поповић је забележио да је „Паун Ванушић узео 'Слободу', Паун Јанковић 'О социјализму', Алекса Димитријевић 'Закон о радњима', Илија Л. Ђосић 'Слободу', Сава Савић 'Пролетаријат', Илија П. Тружановић 'Социјалистички катихизис', Павле Балаш 'Комунистички манифест', Илија

Добромировић 'Беспослицу', итд. Читалачка активност редовно је подстицана од стране читаоничке управе. У једном саопштењу „рударским радницима у Злоту“ од 24. маја 1909. наводи се списак од 19 радника - чланова читаонице који „имају да приме своје књиге и да изволе даље списе вршити редовно управи злотској.“³⁰ Читаоница, међутим, није била само изворште социјалистичког образовања, већ и организатор многих приредби са социјалистичким обележјима, којима је прошириван утицај социјалистичких идеја на остало становништво. У веома кратком року Читаоница је остварила запажене резултате и изазвала интересовање Главне партијске управе, која је позвала Читаоницу да пошаље једног свог члана на предстојећи, VII конгрес Партије, који је одржан 15-17. маја 1909. године. Читаоница је делегирала Петра Радовановића, издавши му и пуномоћје за учешће на Конгресу.³¹ У време одржавања Конгреса, међу 44 постојеће партијске организације и читаонице у Србији, Злотска читаоница налазила се у самом врху по броју чланова. О томе сведочи извештај Главне управе ССДП о стању организација у Србији, који је објављен у „Радничким новинама“ 7. маја 1909. Највећи број чланова имала је београдска партијска организација - 624, па затим нишка - 209 и крагујевачка - 110. У Проваору је било 80, у Шапцу 74 и у Петловачи 70 чланова организације (или читаонице). Следећа по броју чланова била је читаоница у Злоту, са 57 чланова. У свим осталим већим или мањим местима број чланова у социјалистичким организацијама био је далеко испод броја у Злоту.

Подстакнути и охрабрени позивом Главне управе за учешће једног њиховог представника на конгресу и похвалама радничке штампе, чланови Злотске социјалистичке читаонице одлучили су самоничијативно, на своју руку, да оснују месну организацију партије у селу. То је био резултат изванредног рада Читаонице, чијим члановима се као неопходно и оправдано поставило питање партијског облика социјалистичког организовања.

Делатност читаонице у оквиру месне организације ССДП у Злоту

Десетог маја 1909. године управа Социјалистичке читаонице сазвала је чланове на конференцију, на којој се, поред избора делегата за предстојећи конгрес Партије, разматрало и питање оснивања социјалистичке организације.³² На инсистирање многих присутних да се што пре приступи формирању организације, управа читаонице изашла је са предлогом да се установи привремена партијска управа, док Главна управа ССДП не буде обавештена о овом догађају и не изнесе своје мишљење. Чланови читаонице изабрали су из својих редова следеће чланове привремене партијске управе: Ацу Милединовића за председника, Илију П. Тружановића за благајника, Милана Поповића за секретара, Живка Голубовића, Павла Цветковића и Павла Илића за чланове управног одбора, Илију М. Тружановића и Павла Балаша за чланове надзорног одбора и Павла Драгојевића и Павла Голубовића за чланове контролног одбора.³³ Већ 12. маја о оснивању привремене партијске управе обавештена је централа у Београду дописом Милана Поповића, у коме се истиче да је овај акт резултат воље 84 члана читаонице и тражи одобрење и потврда тога чина.³⁴

Нема сумње да је установљавање партијске организације у Злоту наишло на позитивну реакцију Главне управе ССДП, јер већ десетак дана касније, после повратка Петра Радовановића са Конгреса (где је поставио питање оснивања социјалистичке организације у Злоту и вероватно имао консултације са руководством Партије по овом питању), установљена је стална партијска управа у Злоту.³⁵ На састанку чланова читаонице 24. маја привремена партијска управа поднела је исцрпан извештај о свом краткотрајном раду и симболичним чином подношења оставке позвала чланове на избор нове, сталне управе. На истом састанку Петар Радовановић известио је присутне о раду VII конгреса, а разматрала је и делатност читаонице у протеклом периоду. Наглашено је да је „одзив сеоског пролетаријата за читаоницу био примеран“ и да је до тога дана приступило читаоници 99 чланова.³⁶ Истовремено, контролни одбор читаонице извршио је преглед благајне и установио „правилност вођења и исправност благајничких рачуна.“³⁷ Новозабрана партијска управа није се много разликовала од привременог руководства, сем неких промена у саставу надзорног и контролног одбора. У нову управу није ушао Петар Радовановић, због бројних задужења које је добио на Конгресу као социјалистички агитатор за читаву област Тимочке крајине. Сви чланови читаонице истовремено су постали и чланови месне организације Партије. Од овог тренутка читаоница је наставила свој рад у оквиру партијске организације - њена даља делатност не може се посматрати издвојено од укупних активности социјалдемократа у Злоту. У наредном периоду партијска организација била је синоним за читаоницу, и обратно. Са становишта основне делатности читаонице значајна је чињеница да је преко ње настављена целокупна агитационо-пропагандна активност, набавка и растурање штампе и литературе и сви видови културно-просветног рада унутар организације.

Стварање социјалистичке организације било је и званично одобрено од стране Главне партијске управе. Њен орган „Радничке новине“ већ 11. јуна обавештава јавност о оснивању партијског језгра у Злоту.³⁸ Тако је Злотска социјалистичка организација стекла легитимитет и била уврштена у ред малобројних месних партијских организација на тлу источне Србије.

Убрзо после оснивања месног огранка Партије, у Злоту је установљен и пододбор Савеза рударских радника, који је радио под партијским окриљем и представљао синдикалну варијанту партијског рада. Већ 20. јуна пододбор је одржао збор у Злоту, на коме је Паун Николић говорио о народној кооперативи, а Петар Радовановић о радничком организовању.³⁹

Формирањем месне организације у Злоту појачао се партијски рад и у многим околним местима. Непосредно по оснивању организације у Злоту приступило је неколико усамљених социјалдемократа из околних - из Подгорца, Сумраковца, Брестовца, итд. Преко партијске организације (читаонице) настављена је у већем обиму набавка социјалистичке литературе и њено растурање по суседним селима. У извесном смислу, месна социјалистичка организација постала је агитационо - пропагандни центар, а партијска управа незванично повереништво ССДП за читав бoљевачки срез и део зајечарског среза. Набавка листова и књига одвијала се најчешће претплатом преко Социјалистичке књижаре, мада су још у јесен 1909. стизали поклони од многих социјалистичких организација у

САВЕЗ РУДАРСКИХ РАДНИКА СРПСКЕ СОЦИЈАЛ – ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ У ЗЛОТУ

одржаће 20. ов. мес. по подне у кафани код „Српског
Краља“ свој

ЗБОР

ка коме ће говорити:

I. друг Паун Николић о **НАРОДНОЈ КООПЕРАТИВИ** и о **ЖИВОТНИМ НАМИРНИЦАМА**;

II. друг Петар Радвановић говориће о **ОРГАНИЗАЦИЈИ** свију радника у опште;

На овом збору вршиће се и упис нових чланова;

По свршетку збора биће у истој кафани или — према времену — у башти Журнића

Игранка

на којој имаће приступа сви грађани без разлике

Радници организујте се и ступите у борбу

Плакат за збор Савеза рударских радника у Злоту

Србији. Сачувана су два писма месне партијске управе од 1. октобра у којима се изражава захвалност Социјалистичкој организацији Чукарице и Дружини типографских радника из Београда за поклоњену штампу и литературу.⁴⁰ Социјалистичка организација (читаоница) набављала је и све остале врсте социјалистичких публикација. Тако је 28. октобра 1909. Социјалистичка књижара послала злотској организацији чак 100 календара „Слобода“ за наредну годину, који су потом растурени претплатницима.

С јесени 1909. интензивирале су се и јавне манифестације месне организације. Треба истаћи да су зборови, приредбе и игранке представљале једну од најважнијих делатности злотских социјалиста, путем којих су се социјалистичке идеје шириле на остало становништво. Истовремено, овај вид активности није имао само пропагандни карактер, већ су у том времену приредбе злотских социјалиста представљале и просветно-културне догађаје од великог значаја не само за Злот већ и за ширу околину. Каква је била организација ових зборова и приредби и њихов квалитет и утицај најбоље говори чланак у „Радничким новинама“ од 7. новембра 1909. године. У њему се каже: „Ономад су у Злоту одржани зборови, који су одлично били посећени од рударских радника из места и околине. Они су учинили дубоког утиска на слушаоце и имали су за последицу једно снажно кретање маса. Другови су врло одушевљени за рад, а разборити, присебни и пронацљиви они су у стању учврстити организацију и прибрати све снаге за једну планску акцију. То се примећује и на први поглед, чим човек обрати пажњу. . . на њихов труд да се на раднике просветно утиче распростирањем Радничких новина и социјалистичких књига итд. Колико су ти другови марљиви, показао је чак и концерат, којег су они тако лепо компоновали и тако прецизно извели, да се ни-

Драгиша Липчевић, један од вођа Српских Социјалиста

каква замерка не би могла учинити чак да је тај концерт у самом Београду извођен." Сачувана су два плаката за приредбе које је социјалистичка организација одржала у Злоту крајем октобра 1909. године. Првим плакатом позива се радништво и становништво да присуствује збору, на коме је учествовао Драгиша Лапчевић, 23. октобра.⁴³ Само три дана касније приређена је велика забава са игранком, којој је такође присуствовао овај доајен радничког покрета.⁴⁴ Са коликом пажњом је ова забава припремљена сведочи предвиђени програм, који доносимо у целини:

1. Социјалистичка поздравна реч
2. В. Иго: Весело живот, декламује Социјалист
3. В. М. Р.: Не заборави! - рецитије Пролетерче
4. М. З. И.: Организовани и неорганизовани - једна савремена слика - изводе рударски радници
5. Радничка химна - пева и свира ХХХ
6. ХХХ декламује Пролетерче
7. В. М. Р.: И ти ћутиш! - рецитије Социјалистички омладинац
8. Максим Горки: Ми смо социјалисте - рецитије друг Паун Николић
9. Мисли Св. Отаца - комуниста, рецитије Пролетерче
10. Упознавање гостију са другом Драгишом Лапчевићем и другом Миланом Маринковићем. . ."

Злотска социјалистичка организација била је крајем 1909. у политичком животу овог краја већ значајна чињеница, са којом су озбиљно морали рачунати органи власти и капиталистичка предузећа на овом простору. На основу доставе општинских и средских старешина, злотски рудари били су инкриминисани као бунтовници и штрајкачи у свим рудницама у околини, а у Борском руднику им је чак било забрањено да раде, о чему су писале и „Радничке новине“.⁴⁵ У то време партијска организација у Злоту била је једна од најбројнијих и најактивнијих социјалистичких организација у Србији. Изузимајући само највеће градове: Београд, Ниш, Крагујевац и Лесковац, ни једно друго веће или мање место није могло да се пореди по броју чланова Партије са Злотом. По статистичком извештају о стању месне организације на дан 31. децембра 1909, било је 95 чланова Партије, од којих 73 са правом гласа. Извештај наводи 10 претплатника на „Радничке новине“ у месту и тројицу у околини, а постојала је и синдикална организација: Повереништво рударских радника.⁴⁶ Захваљујући створеним претпоставкама и постигнутим успесима, у наредној години социјалистички покрет у Злоту достигао је своју кулминацију и остварио на рачунајуће резултате.

Када је у децембру 1909. покренуто теоријско партијско гласило „Борба“, Милан Поповић је од стране Димитрија Туцовића одређен за повереника овог часописа. У кратком року, већ почетком јануара 1910. Поповић је прикупио седам претплата за овај часопис. Пренумеранти су били: Социјалистичка читаоница у Злоту: Петар Радовановић, Паун Николић и Милан Поповић из Злота; Душан Ђорђевић, учитељ из Подгорца; Ђорђе Живковић, учитељ из Брестовца и Михаило Димитријевић, учитељ у Шарбановцу.⁴⁷ У првој половини 1910. делатност читаонице у оквиру партијске организације ушла је у нову развојну фазу. Из сачуване грађе може се сагледати изванредан интензитет њеног рада и њено престајање у неку врсту социјалистичког библиотечно - информативног и пропагандно-продајног центра. Из једног документа о заосталим коришћењима од 24. фебруара 1910. сазнајемо да је фонд литературе у читао-

ници био инвентарисан и сређен. У њему се каже: „Из Социјалистичке читаонице узели су на читање књиге ови: 1. Илија Добромировић узео је књиге бр. 12 и 19 по списку књига још 19. V 1909. г.

2. Стеван Јов. Јанковић узео је књиге бр. 23 истог дана.

3. Младен Букић узео: Социјалистичку библиотеку (7 књига) - Разговор први и О социјализму.“⁴⁸ Деветог априла 1910. читаоница моли Главну партијску управу да јој омогући отварање кредита код Социјалистичке књижаре: „Још вас молимо да нам она (Социјалистичка књижара, прим.) одмах пошаље, како би смо до Ускрса (за мајску прославу) добили ово:

1. По 10 комада игала и брошева социјалистичких од свију врста
2. 50 комада свих социјалистичких карата и
3. 25 комада Мајског списа за ову годину.

Ми смо принуђени да молимо за овај кредит, јер немамо ни толико готовог новца; али ћемо се старати да то поверење и у будуће оправдамо.“⁴⁹

Злотска социјалистичка организација нарочито се истакла у организовању првомајске приредбе 1910. године. То је била једна од највећих пролетерских манифестација тада одржаних у Србији, прва масовна првомајска прослава у неком селу Тимочке крајине. Програм прославе био је помно припремљен, а сама манифестација изванредно организована. Четрнаестог априла месна социјалдемократска организација у Злоту издала је проглас, којим се становништво позива да узме учешћа у овом догађају.⁵⁰ У овом прогласу заказан је протестни јавни збор за 18. април (то јест, 1. мај по новом календару) на злотској пијаци, а за вечерње часове била је предвиђена забава са игранком у централној злотској кафани. Првомајска поворка са црвеном заставом и музиком обишла је читаво село, да би се зауставила на пијаци, где су манифестантима и окупљеним грађанима говорили Петар Радовановић и Милан Поповић. Ова манифестација злотских социјалиста наишла је на велики одјек у широј околини. Радничка штампа посветила је највећи простор управо овој првомајској прослави. Ево како су „Радничке новине“ писале 13. маја о првомајском догађају у Злоту: „Само нас две године назад раздвајају од оног скандала и дивљег насртаја општинских часника у Злоту на наше другове, који тада први пут изустише социјалистичку реч, а гле, данас, како баш ти исти људи. . . створише један снажан покрет радништва у овом месту. После двогодишњег неуморног рада на пропаганди социјалистичких спасоносних идеја, другови борци ове године први пут прослављају свој празник слободе, борбе и рада, свој 1. Мај. . . Каква је величанствена прослава била тога револуционарног дана. Једна ретка и необична свечаност какву Злот није никад видео од свога постанка. . . Говорници су за време њихових говора често прекидани бурним поздравима. Збор је трајао читав сат, а по свршетку његовом настало је веселе и игранка све до мрака. И мајска демонстрација и збор изведени су у највећем реду и миру. Учесника на демонстрацији било је око 200, а на збору преко 300.“

Изванредни успеси злотских социјалиста добили су признање и самог Димитрија Туцовића, који у писму Милану Поповићу, 17. маја 1910. поред осталог, пише: „Ваш је рад врло паметан и истрајан. Ја бих се веома радовао ако бисте могли доћи на конгрес.“ Поповић је одговорио 23. маја: „Веома жалим што се не могу одазвати Вашој жељи: да дођем на

17. маја, 1910. год.

*Његању др. Милице Поповићу,**Београд, упућује се на прелазак, на**у саопштење извршног одбора:**1119, 21. 7. 1910. год. у савезу са свим, југословенским,**19. 7. 1910. год. - - - - -**Полугодном саопштењем, у коме се
у свом саопштењу саопштења, у
саопштењу се брзо изражавају
у Србији, упућује се на прелазак
са свим државним деловима организације.**Ваша је жеља била да се
саопштења. То је се брзо изражавају
у свим државним деловима и саопштења.
Српски је државни деловима
у државним деловима.*

Писмо Димитрија Туцовића Милану Поповићу од 17. маја 1910. године

конгрес. Баш тих дана спречен сам својим послом и другим пословима. Шаљемо вам опет на конгрес друга Петра а с њим још тројицу из овог краја. Даћете им што потпунија обавештења о свима стварима за које би вас питали.³²

За Осми конгрес Српске социјалдемократске партије, који је одржан 6-8. јуна 1910. године злотска партијска организација делегирала је чак четири своја члана: Петра Радовановића и Павла Илића из Злота, Петра Ђорђевића из Подгорца и Јована Пауновића из Валакова.³³ Због заузетости, међутим, на Конгрес нису отишли Илић и Ђорђевић, већ су их заменили Павле Цветковић и Благоје Степановић, рудари из Злота. У време пред Конгрес злотска организација била је најјача партијска орга-

низација у источној Србији. У табеларном прегледу месних организација Партије, који је објавила Главна партијска управа у „Радничким новинама“ 2. јуна 1910, наводи се да злотска партијска организација има 117. чланова. Истовремено, организација у Зајечару имала је 7 чланова, у Книжевцу 24 и у Неготину 25 чланова. Других организација на територији источне Србије није било. У истом броју „Радничких новина“ објављен је и биланс Партије, у време од 1. маја 1909. до 20. маја 1910. године и њени приходи од месних организација. Тако су примана од зајечарске организације износили 15,15 динара, од книжевачке 39,10, од неготинске 27,10 динара, док је злотска организација уплатила у главну партијску касу чак 125,85 динара. Злотска партијска организација спадала је међу најактивније организације у Србији по броју одржаних јавних манифестација. Између два конгреса она је приредила 19 конференција, 7 зборова и 3 предавања.³⁴

После партијског конгреса злотска организација одржала је годишњу скупштину 29. јуна, на којој је изабрана нова партијска управа. Њу су сачињавали: Петар Радовановић - председник, Павле П. Балаш - благајник, Милан Поповић - секретар, и чланови Павле Цветковић, Благоје Степановић, Благоје Пујица, Стојан Боран и Живко Голубовић. Надзорни одбор сачињавали су Илија П. Тружановић, Павле Балаш и Петар Мијаљовић.³⁵

Међутим, после овог догађаја у сачуваној грађи појављује се велика празнина у односу на делатност социјалиста у Злоту. Сасвим ненадано, у моменту када је требало очекивати нову експанзију социјалистичког покрета, престају информације о револуционарним активностима злотских социјалиста, све до почетка 1911. године, изузев једног документа и једног написана у „Радничким новинама“ у којима се критикује слаб рад месног пододбора рударских радника. Одсуство података о Злоту у штампи и документацији упућује на наглу осеку партијског рада, чије узроке нисмо у стању са сигурношћу установити. Један од вероватних разлога могао би бити поновни одлазак најпрогресивнијег дела злотских рудара на рад по рудницима, што је изазвало осипање чланства у организацији и парализање њене делатности. Аша Милединовић, бивши председник партијске организације крајем 1910. одселио се из Злота, док Петра Радовановића 1911. године налазимо на Вршкој Чуки, као члана рударског пододбора.³⁶ На IX конгресу ССДП одржаном 29-31. маја 1911, Радовановић је био делегат социјалистичке организације из села Прлите.³⁷

Године 1911. није одржана мајска прослава у Злоту, а у извештају о месним организацијама Партије Главне партијске управе за IX конгрес злотска организација се уопште не помиње.³⁸ Лоше стање злотске партијске организације потврђује и писмо секретара Главне управе ССДП Благоја Брачвинца злотским социјалистима, 13. јула 1911.: „... Злот је место које има услове за нашу Партију повољнијих него ли ма која варошица, нарочито када се има у виду околина која је пуна са рударским предузећима. Потребно је да се организација у Злоту безусловно оснажи, јер она има услова не само за живот него и за извесне успехе. Јавите нам да ли би вам, и колико, могао да користи један човек који би евентуално био ангажован из Зајечара ради сарадње и облажења рударских предузећа и околине.“³⁹ У једном каснијем документу, Извештају Главне партијске управе о организацијама у Србији у периоду 1911-1913, који је припремљен за X конгрес Партије, забележено је да је организација у Злоту

1911. имала свега 10 чланова. Истовремено, „трошено“ је 5 примерака „Радничких новина“ и продато 100 социјалистичких календара. Те године одржано је 8 седница, 2 збора и 3 конференције, са малим бројем посетилаца.

У осеци организованог партијског рада, изазваног (вероватно) одсуством злотских рудара, Милан Поповић уложио је све напоре у рад социјалистичке читаонице. Захваљујући његовом прегалаштву делатност читаонице не само да није опала, већ је у неким сегментима и интензивирала током 1911. године. Само у једном наврату, 22. марта, Поповић је за читаоницу наручио 56 различитих наслова од Социјалистичке књижаре.⁶¹ Међу траженим књигама били су радови Кауцког, Бебела, Маркса, Енгелса, Розе Луксембург, Робеспјера, Лафарга, Либкнехта, затим домаћих социјалиста Туцовића, Лапчевића, Поповића и других.⁶² Одговор је стигао 26. III 1911: „Шалемо вам поручене књиге и враћамо вам списак књига. Све књиге које су превучене плајвазом немамо и зато вам их нисмо послали.“⁶³ На основу мале разлике у новчаној вредности поручених и посланих књига може се закључити да је већина тражених књига стигла у злотску читаоницу. Преко читаонице је током 1911. настављена претплата на „Радничке новине“ и осталу социјалистичку штампу, мада у мањем обиму. На „Борбу“, на пример, били су претплаћени само Социјалистичка читаоница и Душан Ђорђевић, учитељ у Брестовцу.⁶⁴ Читаоница је примала и крагујевачки „Радник“, како се види из једне поштанске карте Милана Поповића из тога времена. Поповић је био пренумерант „Учитељске борбе“, органа Клуба учитеља – социјалдемократа, чији је био члан.⁶⁵ Маја 1911. Поповић је наручио од Надежде Вељковић из Параћина десет примерака њене књиге о социјалистичком покрету, за које је очекивао да ће се брзо продати.⁶⁶ Сви ови подаци говоре о несмањеној активности Милана Поповића и Социјалистичке читаонице на пропагирању социјалистичких идеја и ширењу радничке штампе и социјалистичких књига, и поред гашења организованог партијског рада.

Криза која је захватила социјалистичку организацију у Злоту током 1911. још више се продубила наредне године. У сачуваној грађи помињу се само два догађаја везана за Злот у 1912. години: социјалистички збор одржан 25. марта и обнављање социјалистичке организације јула месеца. Социјалистички збор у Злоту одржан је у оквиру активности Српске социјалдемократске партије пред скупштинске изборе. У току фебруара и марта 1912. посланички кандидати за округ тимочки: Димитрије Туцовић, Илија Милкић, Петар Радовановић и други одржали су низ конференција и манифестација у многим местима Тимочке крајине. Збор у Злоту одржан је на самом крају предизборних активности. На овом скупу говорили су Анта Урошевић, Милкав Миловановић, Илија Милкић, Марко Лазич и Петар Радовановић. Збору је присуствовало око 500 слушалаца, међу њима и много рударских радника са Вршке Чуке и из Борског рудника.

Партијска организација у Злоту обновљена је 22. јула 1912. О овом догађају Петар Радовановић обавестио је Драгишу Лапчевића већ наредног дана.⁶⁷ „Радничке новине“ саопштиле су и састав нове партијске управе, у којој су се налазили Петар Радовановић – председник, Павле Милојевић – секретар, Павле Балаш – благајник, и чланови Паун Маргитан, Благоје Алексић и Јован А. Фирман. Контролни одбор сачињавали су

Социјалистички трибун из Брестовца Станоје Милковић

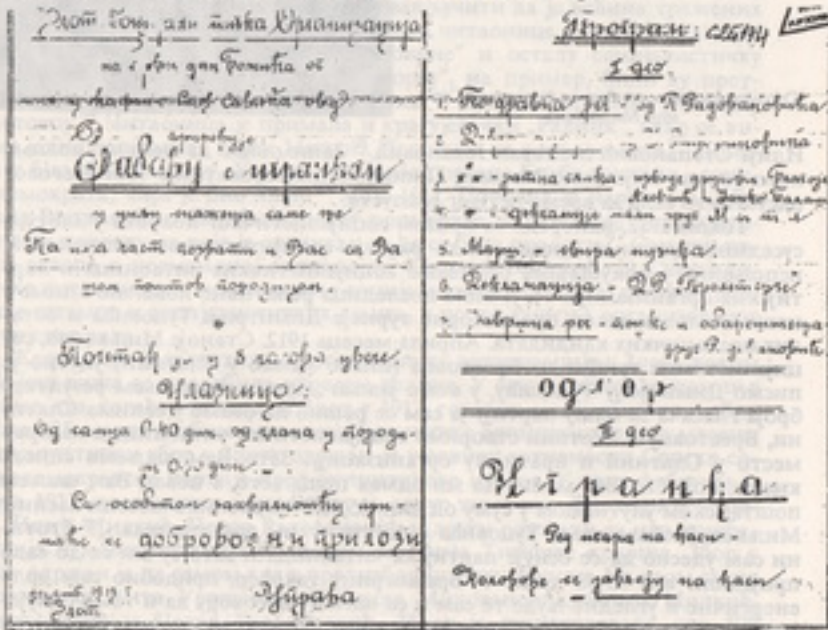
Илија Степановић и Стеван Јовановић.⁷⁰ Занимљиво да међу члановима нове управе није било Милана Поповића, највероватније због његовог одсуства из села за време летњег распуста.

Током 1912, напоредо са кризом социјалистичког покрета у Злоту, у суседним местима дошло је до развоја социјалистичких активности, испуњених у покушајима оснивања социјалистичких читаоница и партијских организација. То је била последица релативно повољне климе у неким селима након предизборне турнеје Димитрија Туцовића и осталих посланичких кандидата. Априла месеца 1912. Станоје Милковић, социјалистички трибун из Брестовца (иначе живео у Слатини) упутио је писмо Димитрију Туцовићу, у коме јавља: „Према данашњем резултату броја гласача за нашу партију ја сам се решио да овамо у селима Слатини, Брестовцу и Рготињи створимо социјалистичке читаонице а на прво место у Слатини и пратијску организацију. Зато Вам шаљемо списак књига, које бих Вас молио да ми одмах пошаљете, а новац Вам шаљем поштанском упутницом у суму од дин. 35,30.“⁷¹ Неколико месеци касније Милковић обавештава Туцовића о постигнутим резултатима: „У Рготињи сам удесно да се оснује партијска читаоница и зато су ми се до сада пријавили већ 35-40 душа. У Вражогрницу такође, придобио сам врло енергичне и угледне људе те сам и са њима у договору да и тамо оснујемо партијску читаоницу, али је за сада још рано време. ... За агитацију су најудесније књиге Социјалистички агитатори Ваше издање, зато молим ако их на стоваришту више нема те да приредите друго још потпуније издање, јер ми их сељаци једнако траже ради куповине. ...“⁷²

Маја месеца 1912. у Подгорцу је основана социјалистичка читаоница, која је имала 40 чланова. На оснивачком састанку конституисан је управни одбор и прикупљена одређена сума новца за куповину књига. Читаоница се одмах претплатила на „Радничке новине“, „Радник“ и „Борбу“.⁷³

На жалост, у сачуваној грађи нема других података о предузетништву Станоја Милковића и о читаоници у Подгорцу. Сигурно је, међутим, да су балкански ратови прекинули сваку организовану социјалистичку делатност, па тако и рад поменутих читаоница.

У периоду после балканских ратова (у којима је учествовала већина злотских социјалиста) - до I светског рата - у Злоту се поново интензивира раднички покрет. Злотски социјалисти били су први који су установили партијску организацију после демобилизације, о чему су писале „Радничке новине“: „... То је прва организација која нам се после демобилизације јавља. Желели би да се и из осталих места јаве другови овако исто као и другови из Злота.“¹⁴ Организација је тада бројала 39 чланова, а одмах је обновљена набавка и растурање литературе преко Социјалистичке читаонице.¹⁵ До краја 1913. Читаоница је била претплаћена на десет комада „Радничких новина“, а преко ње је растурено 100 примерака осталих социјалистичких листова. Истовремено је продато књига у вредности од 20 динара и чак 300 социјалистичких календара.

Оживљавање Социјалистичког покрета у Злоту: Пописница за забаву првог дана Божића 1914. године

У кратком времену до краја 1913. до почетка I светског рата на основу сачуване грађе могуће је установити основну фактографију социјалистичких активности у Злоту.

За први дан Божића 1914. (по старом календару 25. децембар 1913.) злотска партијска организација приредила је прославу са агитационим

програмом, а следећег дана одржан је велики народни збор на коме је говорио Петар Радовановић. О овом догађају опширно су писале „Радничке новине“.

Јануара 1914. злотски социјалисти истакли су своју кандидациону листу за избор одборника злотске општине, чији носилац је био Петар Радовановић. Предлагач листе био је Милан Поповић.¹⁶ На изборима социјалистичка листа је добила 145 гласова.

Марта 1914. године Милан Поповић одређен је за дописника „Радничких новина“ из овог краја.

На Ускрс 1914. у Злоту су социјалисти одржали збор коме је присуствовало око 2000 људи.

Нови полет социјалистичке организације у Злоту прекинуо је почетак првог светског рата, када су готово сви припадници покрета мобилисани у војне јединице. Извесни покушаји да се после 1918. обнови јавна делатност социјалистичког покрета оснивањем тзв. „Социјалистичке кооперативе“ и стварањем комунистичког језгра убрзо су били угушени доношењем Обзана и Закона о заштити државе. Милан Поповић вратио се у Злот тек крајем 1920. године, пошто је као резервни официр био члан разних војно-управних штабова у земљи и иностранству.

Тако је ратом прекинута, и више никада није обновљена, и делатност социјалистичке читаонице, која је у једном историјском периоду била не само главно извориште социјалистичких идеја, штампе и литературе за читаву област, већ и најзначајнија просветна и културна институција на подручју данашње борске општине. У једном времену, у „тамном вилајету“ Тимочке крајине, социјалистичка читаоница била је жижа прогреса, културе и уздизана радништва и селаштва. Зато она остаје записана крупним словима у историји радничког покрета, просвете и образовања на овом простору.

Што се тиче судбине књижног фонда читаонице, постоје индиције, на основу којих се може закључити да је већи део овог фонда Милан Поповић склопио код куће пре одласка у рат и прикључио својој великој библиотеци, коју је за време првог светског рата успешно крила и сачувала Поповићева породица. О томе сведочи документација о истрази и судском процесу против Милана Поповића, који је 1921. године, непосредно после повратка у Злот осумњичен за ширење комунистичких идеја.¹⁷ На основу наредбе средског начелника 26. јула 1921. обављен је претрес у стану Милана Поповића, којом приликом су заплемењене све књиге и остали материјали социјалистичког и комунистичког карактера који су затечени у његовој библиотеци. На решењу о претресу Поповић је сам, својом руком написао и потписао: „Конфискована ми је сва социјалистичка, комунистичка, анархистичка и републиканска литература (204 књиге међу којима 80 часописа 'Борба'), око 200 (тачније 236, прим.) 'Радничких новина', 6 бројева 'Једнакост', 5 бројева 'Комуње', 2 броја 'Црвени смех', 1 број 'Будућност' и најрад преко 70 писама, које летака, бланкета, плаката итд. - све самог партијског и синдикалног материјала за кореспонденцију, које је сачувано још од пре рата.“ Велики број социјалистичких књига, новина и часописа и сачувани партијски материјал упућују на вероватан

закључак да је део заплених ствари потицао из социјалистичке читаонице. Заплене књиге враћене су Милану Поповићу после ослобађајуће пресуде, марта 1922. године. Од тада оне се налазе у саставу његове огромне библиотеке.

Године 1966. удовица Милана Поповића продала је зајечарском архиви целокупну књижну заоставштину свога супруга, а са њом и сву стару социјалистичку литературу, из времена делатности социјалистичке читаонице и социјалистичке организације у Злоту.

ДЕО III

КЊИГА И ЧИТАЛАШТВО У БОРСКОМ КРАЈУ У ПЕРИОДУ 1914 - 1944.

Судбина књиге у време првог светског рата

Вихор првог светског рата донео је тешка искушења становништву источне Србије. После повлачења српске војске у јесен 1915. године, централне силе окупирале су Србију и извршиле административно-територијалну поделу на бази уговорених интересних сфера, при чему је подручје источне Србије припало краљевини Бугарској. Трогодишња бугарска окупација ових крајева остала је запамћена по невиђеном терору и страховлади коју су спроводили бугарска војска и органи власти. По већ отробаним ресептима, сходно старим бугарским аспирацијама и државној идеологији по којој је овај део Србије одувек сматран бугарском провинцијом и саставним делом бугарске средњовековне државе, завојевачи су настојали свим силама да униште духовно биће народа и српску националну свест у заузетим крајевима.

Основу бугарске денационализаторске политике чинили су хапшење, интернирање и физичка ликвидација свештеника, учитеља и других носилаца српског националног идентитета и духовности. Одмах по окупацији престале су са радом све основне и средње школе и остале просветно-културне и верске институције у источној Србији. На тај начин почео се остваривати кључни задатак: да се из колективног памћења народа оистине све што је било везано за српску националну културу и етничку припадност.

Приликом уласка бугарских трупа у Неготин, поразбијани су сви натписи и фирме на приватним радњама и друштвеним и државним институцијама на српском језику. У року од пет дана свуда су истакнути бугарски натписи, а декретом је забрањена употреба српског језика на свим јавним местима. Слично је било и у другим насељима источне Србије.

Свеопшта бугаризација огледала се и у издавању нових личних исправа становништву, у којима су имена и презимена добила бугарске језичке особености. Многе школе Бугари су претворили у магацине и казарне; инвентар свих школа, наставна средства, школске архиве и на-

рочито школске књижнице биле су уништене. Тамо где је касније обновљен рад школа наставни планови и програми имали су строго бугарске компоненте, а предавачи су били учитељи и наставници доведени из Бугарске. Ови наставни планови садржавали су изузетно снажну бугарску великодржавну пропаганду, посебно у вези са националном прошлошћу. Тако је на часовима историје ђацима објашњавано, поред осталог, да су ови крајеви одавно припадали Бугарској, да су све знамените личности источне Србије почев од Хајдук Вељка Бугари, па је тако Никола Пашић, као Зајечарац, проглашаван за издајника домовине; да тимочка буна није била ништа друго до устанак бугарског народа против туђинског српског режима, итд.

Бес Бугара био је нарочито уперен против српског свештенства у окупираним областима. За време трогодишње бугарске страховладе, на подручју Тимочке епархије убијено је 25 српских свештеника, међу којима и слатински и роготински пароси Петар Савић и Лазар Поповић.² Од свештеника који су се прикључили српској војсци већ на почетку рата у борбама против Аустроугара погинуо је злотски парох Мата Кривокапић.

У свим црквама на подручју Тимочке епархије Бугари су уништили српске црквене књиге, протоколе, летописе и осталу црквену документацију. Српски свештеници замењени су бугарским, који се по свом односу према становништву нису много разликовали од бугарских војних и цивилних власти. У борској цркви, на пример, службовао је извесни Костантин Димитров. Он је из цркве избацио и уништио сва српска обележја. Цркву је држао неуредно, а на Велики петак „јавно је у борској кафани меса јео.“³ При евакуацији 1918, овај свештеник однео је из цркве све што је вредело, између осталог и „једну најкуповенију одеву и једно најкуповеније Јеванђеље у вредности 4000 динара у злату.“

У свим варошима и селима Бугари су завели своје органе власти; у среским начелствима, општинским судовима и другим административно-управним институцијама засели су по избору најкорелији извршиоци бугарске денационализаторске политике, који су уз помоћ домаћих издајника спроводили према становништву терор који је имао све карактеристике геноцида. Најдрастичнији видови тога терора били су израбљивање и исцрпљивање народа честим реквизицијама, одвођење становништва на дуготрајне кулуке, плачка, силовања и свирепи убиства. Становништво је у време окупације живело у непрестаном страху од бугарске војске, жандарма и пандура, који су се, некажњено и без суда, сурово живљавали над народом.

Са становишта духовног и културног идентитета, најтрагичније последице трогодишња бугарска окупација оставила је на постојећу писану и штампану реч. У политици свеопште бугаризације источне Србије проналажење и уништавање српских књига, штампе, записа, докумената и осталих писаних трагова дефинисано је као приоритетан задатак, а скривање и тајно растурање српских књига био је прекршај који се кажњавао смрћу. Ни једна мера окупаторске власти није тако систематично и темељито спроведена као затирање затечене литературе. Опустошене су све школске књижнице, књижнице државних институција и надлежстава. Пропали су и књижни фондови читаоница и књижница свих културних удружења, струковних организација и установа, као и фондови библиотека општег типа, при чему је јавно спаљивање про-

нађених књига представљало специфичан вид притиска и застрашивања становништва.

Бугарска војска и полиција имали су задужење да претресају приватне куће и станове свих образованијих људи источне Србије у потрази за српским књигама. На тај начин настрадале су приватне библиотеке већине интелектуалаца и просвећених људи са овог подручја. Једна од ретких приватних библиотека чији је књижни фонд сачуван била је библиотека Милана Поповића, коју је по цену животне опасности његова породица три године скривала по Злоту.

Тако је у периоду бугарске окупације уништен огроман део муко-трпно стварног књижног фонда источне Србије; цркве су остале без црквених књига, школе без педагошких средстава и ђачке и наставничке литературе, књижнице и библиотеке без и једне књиге. После ослобођења књига као културно добро била је права реткост, а читалачка култура морала се још једном, из темеља, изграђивати. Зато је један од основних задатака нове државе у крајевима који су били под бугарском окупацијом представљало успостављање просветних институција и постепено обнављање културних тековина, са чиме је било повезано и оживљавање делатности везаних за књигу и њено ширење и коришћење.

Рад на обнављању просвете и културе

У периоду између два светска рата основне смернице културно-просветног рада у новој држави давало је Министарство просвете и његово Одељење за народно просвећивање. За делатност овог министарства, као и за остала државна надлежства, у читавом овом периоду била је карактеристична извесна централизација и појачана административна регулатива културних и просветних активности у земљи. Држава је поклањала већу пажњу раду културних установа, мада је и у овом периоду успостављање институција културе у великој мери зависило од приватне иницијативе одређених друштвених слојева. Пресудан утицај Министарства просвете огледао се једино у развоју школства. У годинама после првог светског рата под руководством и уз помоћ Министарства просвете обновљен је рад свих основних и средњих школа, па тако и опустошених школа у Тимочкој крајини. Обнова просвете текла је брзо; већ 1933. године на подручју Тимочке крајине радило је 450 учитеља са 23 179 ученика, што је била импозантна бројка у односу на предратно стање. Осим редовног школовања, у међуратном периоду развијају се и у источној Србији нови видови образовања и стручног усавршавања - приватне школе разних профила, трговачке школе, занатске школе, забавишта, итд. У циљу ефикаснијег спровођења државне просветне политике установљени су обласни просветни инспекторати и заведена дужност обласних, окружних и среских школских надзорника, преко којих је Министарство просвете остваривало контролу над радом образовних институција.

У циљу подизања општег културног нивоа становништва при Министарству просвете установљен је Одсек (или Одељење) за народно просвећивање. Његов задатак се састојао у надзору и помоћи при оснивању народних књижница и читаоница, соколских, стрелачких, певачких, позоришних и других друштава и удружења. Делатност Одсека одвијала се преко обласних, окружних среских и месних одбора за народно про-

свећивање, који су поред поменутих задатака у свом делокругу имали и оснивање течајева за неписмене, приређивање предавања у циљу општег просвећивања становништва и организовање културно-просветних течајева - соколских, домаћичких, црвеног крста, итд.⁵

Као примарни задатак Одсека за народно просвећивање одређен је рад на оснивању народних књижица и читаоница. У ту сврху Одсек је 1924. године израдио Правила о народним књижицама и читаоницама која су одштампана у великом броју примерака, како би се акција око оснивања ових установа убрзала и проширила.⁶ У Правилима је делатност народних књижица и читаоница дефинисана на следећи начин:

а) да набављају књиге, часописе и новине по одобрењу и препоруци Одељења за народно просвећивање Министарства просвете;

б) да дају својим члановима књиге, часописе и новине на читање код куће;

в) да у зими приређују просветна села;

г) да држе предавања за чување народног здравља и културног на- претка;

д) да приређују алфабетске курсеве за неписмене;

ђ) да приређују домаћичке курсеве за жене;

е) да подижу властите домове.

По прописаним Правилима свака књижица морала је имати Управни и Надзорни одбор, чије је чланове бирала Скупштина књижице. Само је књижиичар - благајник увек морао бити учитељ, и он је био једино лице које је примало извесну новчану надокнаду за овај рад. Као што се из прописаних задатака види, Министарство просвете је народне књижице и читаонице уздизало на ниво најзначајније општекултурне и просветне институције у одређеној средини, преко којих је требало остваривати све зацртане облике народног просвећивања. Правилима су дефинисана и средства за набавку књига. Њих је требало добављати од чланских улога, прихода од забави и предавања и од добровољних прилога. Одсек за народно просвећивање потпомагао је новцем и књигама народне књижице. У буџету Министарства просвете постојала је посебна ставка којом је био предвиђен одређени новчани износ искључиво за ову врсту помоћи. Године 1927, на пример, та свота износила је 300 000 динара.⁷ На иницијативу Одсека за народно просвећивање покренута је и специјална издавачка делатност чија је сврха била штампање јефтиних, популарних књига за народ (народне епске песме, популарна историјска дела, пољопривредна литература), које су потом бесплатно достављане књижицама, пре свега у књигама сиромашним крајевима, као што је то био случај са источном Србијом. У међуратном периоду Одсек за народно просвећивање разделио је народним књижицама и читаоницама укупно 47 739 књига.⁸ По Алманahu Виктора Манакина, у периоду 1920-1927,⁹ у Краљевини СХС основано је 1217 народних књижица и читаоница.

У међуратном раздобљу ширењу књиге допринела су и разна хуманитарна и просветителска удружења и фондације и завичајне организације које су се стварале у Београду од угледних мештана пореклом са одређеног подручја. Књига се распростирала и путем многобројних културних и спортских друштава, земљорадничких задруга, као и преко органа власти, који су били дужни, по налогу Министарства унутрашњих дела, да установљавају своје посебне књижице и да набављају за школе

одређену литературу „од државног интереса“. Тако су сви општински сродови у зајечарском срезу јануара 1928. године добили директиву од средског поглавара (на основу расписа Министарства унутрашњих дела) да изврше претплату на Народну енциклопедију за своје школе.¹⁰ Децембра 1926. средски начелник из Зајечара препоручује општинама да за своје књижице набаве алманах „Јадранске страже“.¹¹ У испостави среза зајечарског у Бору такође је постојала књижица. То се да закључити на основу сачуваног примерка „Народне енциклопедије Српско - Хрватско - Словеначке“ Стајкоја Станојевића, на којој се налази печат књижице средске испоставе.

Велику улогу у ширењу просвете, распрострањању књига и оживљавању читалаштва у овом крају одиграло је Удружење Тимочана и Крајинаца, које је основано у Београду 1925. године. Удружење су сачињавале најистакнутије политичке, привредне, културне и војне личности Краљевине пореклом из Тимочке крајине, а основни његови циљеви били су готово искључиво одређени подизању просвете и културе у завичају. Ево како су у Правилима Удружења дефинисани његови приоритетни задаци:

„1. Да помаже развиту интелектуалном, моралном, материјалном и социјалном свих Тимочана, ма где се они налазили и да ради на одржавању и развијању добрих особина нашега краја.“

2. Да шири писменост у Тимочној Области помажући оснивање школа, курсева за домаћине, предавања, књижица и читаоница. Ако буде могућности издаваће се један повремено часопис.

3. Да прихвати у Београду даровите ђаке и омладинце са Тимок, нарочито ратну сирочад са Тимок и олакшава им смештање у циљу изучавања школа, заната, трговине и других пристојних професија.

4. Да оснује фонд за помагаче и подизање привреде, занатства, трговине, индустрије и саобраћаја, као и за издавање и растурање поучних књига за народ.“¹² Сличне циљеве имало је и Удружење студената Тимочана и Крајинаца, које је основано такође 1925. године. У Правилима овог удружења истиче се као доминантан задатак рад „на општем подизању културног нивоа свога краја - Тимочке Области“, а средства и начини на које ће се то остваривати дефинисани су као „приређивање састанака, оснивање друштвених књижица и читаоница, концерти, забаве, излети, држање јавних предавања у варошима и селима, репрезентовање свога краја путем штампе, скупљање добровољних прилога.“¹³

Нема сумње да су новчана помоћ и поклањене књиге ових удружења били веома важан фактор у оснивању и раду народних књижица и читаоница, посебно у мањим местима. На то упућују и сачуване књиге сеоских библиотека које су означене печатом ових удружења.¹⁴ Ова чињеница нарочито добија на значају када се зна да је Обласни просветни одбор у Зајечару, и поред свих декларативних залагања за развој народног просвећивања, издвајао симболичну суму за помоћ народним књижицама. У 1928. и 1929. години буџет овог одбора предвиђао је свега 5 000 динара као помоћ сеоским читаоницама и књижицама.¹⁵

Године 1933. према подацима објављеним у „Споменици стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине“, на овом подручју постојало је укупно 49 читаоница и књижица.¹⁶ : 16¹⁷ у зајечарском, 11 у неготинском

и крајинском, 7 у заглавском, 6 у болевачком, 5 у кључком и 4 у брзопаланчком срезу.

На подручју данашње борске општине, према свим сазнањима до којих се могло доћи, у међуратном периоду постојале су 4 народне књижнице и читаонице: у Бору, Злоту, Слатини и Кривелу. Поред ових књижница, постојали су и неки други облици рада са књигом и библиотечке делатности, о којима ће касније бити још речи.

Културни процеси и развој читалаштва у Бору

Ако размишљамо о прошлости борског насеља, не можемо се отети основном утиску који на нас оставља изванредан динамизам његовог развоја. Данас једна од најурбанијих и најсавременијих животних средина, пре само нешто више од 40 година Бор није имао статус града, а крајем прошлог века Бор је био једно од најбезначајнијих и најрасталијих села у овом делу Тимочке крајине.

Бор у периоду између два рата

Откривање богатог бакреносног рудишта почетком XX века и његова интензивна експлоатација од стране француске компаније - Француског друштва борских рудника - имало је за последицу дубоке преображаје целокупног живота. У том смислу посебно су карактеристичне међуратне године, када почиње да се коренито мења физиономија борског насеља. У овом периоду ударени су темељи основних друштвених и културних институција и започети они животни процеси који су карактеристични за градска насеља. Тридесетих година подигнута су основна здања „инфраструктуре“: године 1931. изграђен је Соколски дом, 1932. зграда општинског суда, 1934. отворена је нова, савремена болница, 1937. нова зграда основне школе са учитељским становима и 1940. нова право-

славна црква са станом за свештеника, једна од најлепших сакралних грађевина у Тимочкој епархији.²² Истовремено, из међусобног супротстављања и прожимања различитих радних и друштвених слојева, произашли су особени облици културе, чије трагове назиремо и у данашњем времену.

Већ почетком четврте деценије Бор је остављао утисак великог и живог рударског места. Тај период назван је „латиним добом“ Борског рудника, јер у то време он постаје један од највећих рудника бакра у свету. Уједно, убрзано расте број радника и становника, а насеље се интензивно изграђује. Расте и шири се чаршија, трговачко-занатлијски део вароши, који постаје извориште борског грађанства и средиште јавног живота. Интензивира се друштвени и културни живот, ограничен специфичностима једног рударског насеља и постојећим устројством односа у њему. Анализирајући сведочанства о том добу откривамо слику сложеног и богатог историјског тока, где свакодневне промене представљају битну карактеристику времена. У том смислу, чини се да ништа сликовитије не осветљава динамизам раста борског насеља у међуратном периоду као развој школства. За кратко време, од 1927. до 1937. подигнуте су две нове школске зграде, због огромног прилива ученика. Године 1928. у борској основној школи било је 85 ђака, а 1934/35. већ 325.²³

Са становишта стварања основних културних институција, највећи значај имао је убрзани развој борске чаршије, који је био изазван великим приливом радника из свих крајева Југославије. Крајем тридесетих година Бор је већ имао 53 занатске радње, око 85 трговачких дућана и преко 70 кафана. Припадници младог грађанског слоја били су творци првих организованих облика културе, преко којих се испољавала друштвена експанзија и културна еманципација овог дела борског становништва.

Почетком двадесетих година у Бору се оснивају прва културна и спортска друштва: позоришна дружина „Хајдук Вељко“, лоптачко друштво „Обилић“, певачко друштво „Хајдук Вељко“ и тамбурашко друштво „Весели рудар“.²⁴ Услед недостатка адекватног простора, све културне манифестације у Бору до изградње Соколског дома 1931. године одвијале су се у кафанама, па тако и рад ових друштава. Кафана је дуго времена била доминантни простор друштвених и културних догађања, за који су биле везане и прве филмске пројекције и различити друштвени скупови, приредбе и прославе борског грађанства. Поменута удружена била су, међутим, кратког века и ограничена на узак круг припадника који није омогућавао битније утицаје на укоренивање културе.

Када је крајем 1930. године у Бору основано Соколско друштво, дошло је до обједињавања и боље организованости друштвеног и културног живота. У месту без културне традиције делатност Соколског друштва далеко је превазишла свој основни спортски садржај. Друштво је било једина културна институција која је у свом раду објединила све слојеве становништва. Чланови Друштва били су и многи прогресивни радници, а разлог томе је што су се кроз рад Соколског друштва остваривала сва најважнија прегнућа у области културе, спорта и друштвеног живота. Тако је она реакционарна, продинастичка форма и подлога рада организације Сокола у Бору била у суштини занемарљива у односу на значај и опсег конкретних спортских и културних акција које је Друштво остваривало.

Зграда Соколског дома у Бору, у којој је била смештена Народна књижица и читаоница

У оквиру Друштва постојале су спортска секција, хор, оркестар у великом и малом саставу и позоришна група, која је средином тридесетих година прерасла у „Уметнички одсек Соколског друштва Бор”. У Соколском дому радио је кинематограф, а што је за нас посебно значајно, ту је била смештена и Борска народна књижица и читаоница.

О постојању и раду ове књижице, међутим, располажемо са веома мало података. (Пресудна локална грађа за истраживање ове проблематике - општинска архива и архива среске испоставе - изгубљена је. Исто важи и за грађу среског архива у Зајечару и за општинске архиве свих села на подручју данашње борске општине, које су уништене или изгубљене у време рата). Несумњив траг о њеном постојању налази се у „Алманаху СХС” Виктора Манакина из 1928. године, где се она помиње заједно са 12 других књижица и читаоница у срезу зајечарском.²⁵ По свему судећи, установљавање борске књижице и читаонице било је дело највиших слојева борске чаршије. Њен оснивач и председник био је Милан Јовановић, старешина борске општине у периоду 1923-1927, припадник најугађеније и најбогатије трговачке породице у Бору. О овим детаљима говори „Летопис Борске парохије и цркве” који је у периоду између два рата редовно водио свештеник Андреја Ђорђевић и који, као проверено, веродостојно сведочанство о предатном Бору има велики значај. У некрологу рано преминулом газда Милану (умро 14. децембра 1927) свештеник је записао: „Именовани је располагао са ретком интелигенцијом и речитошћу. Он је волео књигу и у његовом друштву сваки је имао да чује интересантне и озбиљне ствари. Због љубави према књизи био је председник и оснивач Народне књижице и читаонице у Бору

Борски Рудник Важера (Главна Пијаци)
Mine de cuivre a Bor (Place principal)
Купељско-важевац Бор (Важевац)

Центар борске чаршије са књијаром Саве Бошчића

због чега је био похваљен од стране Министарства просвете. Био је председник месног школског одбора и старао се за све школске потребе. ...”

Не зна се поуздано где се налазила борска читаоница и књижица. Познато је да су крајем 1930. године начелник среске испоставе Лазар Михајловић и управник борске школе Мирко Јовановић приликом спровођења акције око изградње Соколског дома водили рачуна и о простору потребном за смештај књижице и читаонице.²⁷ Начелник Соколског друштва Богољуб Бошковић сећа се, међутим, да су се приликом усељења књиге доносиле из борске основне школе.²⁸ По његовом тврђењу, борска књижица је остала у Соколском дому све до почетка рата. Поред белетристике, у њој се налазило и одређени фонд спортске литературе, гимнастичких и слетских програма и драмских комада, које је Соколско друштво набављало за рад својих секција. Укупно узев, фонд књига у књижици био је скроман, а током тридесетих година за њен рад владало је мало интересовање.²⁹ Све књиге ове књижице, као и целокупан инвентар Соколског друштва уништени су 1941. године од стране Немца, који су зграду Соколског дома претворили у магацин.

У периоду између два рата у Бору су постојале још две посебне читаоничке институције домаћег становништва: читаоница Борске земљорадничке задруге и читаоница Трговачког удружења.

Борска земљорадничка набављачка задруга основана је 1925. године.³⁰ У циљу просвећивања својих чланова, задруга је установила читаоницу, која је била претплаћена на неопходну задружну литературу и следеће листове и часописе: „Земљорадничка задруга”, „Правда”, „Млади задругар”, „Практични задругар” и „Југословенски задругар”.³¹ Преко задруге вршена је и продаја литературе, штампе, задружних календара, итд.

Читаоница Трговачког удружења установљена је 1939. године. Једини подаци о раду ове читаонице потичу из послератних времена, из Записника о њеној ликвидацији коју је 2. новембра 1944. године извршио Ликвидациони одбор Народноослободилачког одбора у Бору.³² На основу сачуваних података може се закључити да је читаоница Трговачког удружења била значајна културна установа у кратком периоду у коме је постојала. Она је имала несумњиво велики број чланова, о чему сведочи податак да је од зајечарског књижара Деспотовића наручила 500 комада чланских карата, што не мора аутоматски да упућује на бројност чланства, али говори о великом интересовању за ову установу. Читаоница је имала два члана са статусом добротвора - браћу Марковић, трговце из Бора, који су у читаонички фонд уплатили 500 динара, и једног члана са статусом утемељивача - Јанка Гогоћа, који је покљонио читаоници 200 динара. Читаоница је приређивала и забаве и приредбе. Само од једног таквог догађаја остварен је приход од 3708 динара. Укупни приход 1939/40. износио је 8183 динара, а расход 3867 динара, при чему је за куповину књига утрошено 1714 динара. Књиге су углавном набављане преко јединог борског књижара Саве Брошића. У Записнику о ликвидацији ове читаонице констатује се да је „одговорни рачунопологач Адам Ђокић предао овом одбору дин. 4940 у готовом новцу. Поред тога одбору је предао и друштвену књижницу и орман за књиге. Сву ову имовину како готовину тако и књиге одбор је предао Народно Ослободилачком одбору.“ Књиге из ове читаонице, чији број, на жалост, није наведен, највероватније су сачињавале део основног фонда у првој послератној борској књижници у Радничком дому културе.

У периоду између два рата у Бору су постојале и читаоничке институције страних држављана који су радили при Француском друштву бор-

Група Руских емиграната у Бору тридесетих година

ских рудника. Поред колоније француских управитеља и француских и италијанских стручних радника, у Бору је било и Чеха, Мађара и Немача, као и доста бројна снклава руских емиграната, које је Француско друштво ангажовало 1922/23. године из редова остатака Врангелове армије. Руски емигранти основали су посебну руску основну школу са забавиштем, руски Соко и посебну кантину са читаоницом, о чему нас обавештава „Летопис Борске парохије и цркве“.³³ Руси су често приређивали у својој читаоници „концерте са позоришним представама у корист своје школе и других хуманих циљева.“³⁴

Француски руководиоци предузећа и остали страни стручњаци имали су за своје културне потребе Касину, велику и лепу грађевину, у којој су приређиване забаве, пријеме и позоришне и музичке представе које су понекад давале и трупе из Француске. Могуће је да је при Касини постојала и посебна француска читаоница, међутим ова претпоставка за сада не налази потврду у изворима. Вероватноћу постојања одређеног фонда литературе на француском језику појачава делатност Друштва пријатеља Француске, које је у Бору основано 1936. године, нарочито када се зна да је један од основних видова рада оваквих друштава било читање и ширење француске штампе и књига.

За Французе је везано и заснивање прве стручне библиотеке у Бору. Она се налазила у дирекцији Француског друштва а састојала се од стручне рударске и металуршке литературе на француском језику. Књиге су биле сређене по предмету и обележене инвентарним бројевима.

У периоду између два рата у Бору се јављају и прве веће приватне библиотеке. Са сигурношћу се може тврдити да је Милан Јовановић, председник Борске народне књижнице и читаонице поседовао, као велики „љубитељ књига“ личну библиотеку. Исто то важи за Марка Петровића, председника борске општине 1929 - 1936. и за дугогодишњег учитеља и касније управника борске основне школе Божу Поповића, који су део својих књига после рата покљонили књижници у Радничком дому културе. Руски емигрант Михаило Петровски, лекар Братинске благајне у Бору и касније у Злоту имао је велику библиотеку медицинске литературе на немачком и руском језику. У периоду између два рата он је примао стручне медицинске часописе штампане у иностранству и медицинске публикације руских емигрантских установа које су објављиване у западној Европи. Књиге Боже Поповића, Марка Петровића и Михаила Петровског данас се чувају у Народној библиотеци у Бору.

Развој културе и читалаштва у селима

У периоду између два рата продор књиге на село одвијао се на више различитих начина, у зависности од културног нивоа одређене сеоске средине, степена интелектуалног развоја и иницијативе и предузимљивости локалних образованих слојева. У неким селима установљене су народне књижнице и читаонице, а у већини осталих школе и школске библиотеке биле су извориште читалачке културе не само за ђаке и учитеље већ и за остало становништво. У ово време ширењу штампе и литературе допринеле су и поједине земљорадничке задруге, удружења сеоских трговаца, спортске и културне дружине. Јављају се и прве приватне библиотеке код најпросвећенијих становника села.

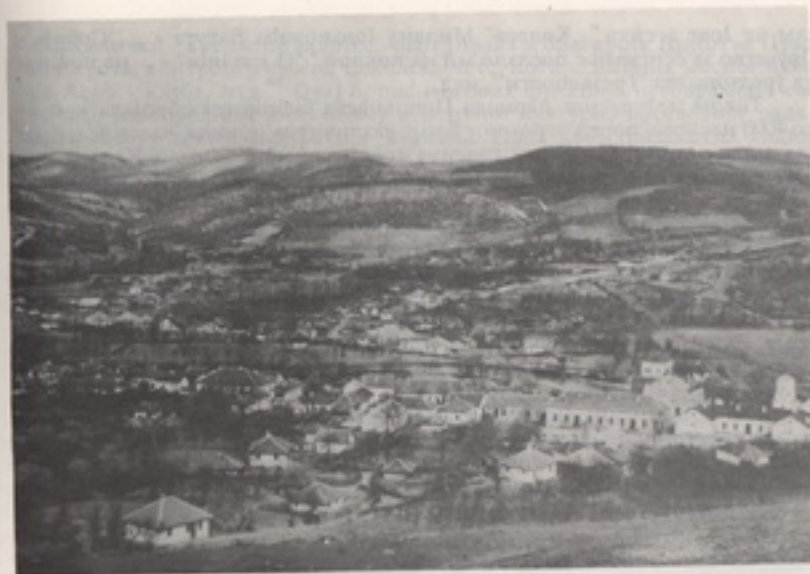
Најзначајнији културни дometи у међуратно време остварени су у Злоту; тридесетих година то је било велико насеље, са више од 5000 становника и статусом варошице. У то време Злот је важио за једно од најнапреднијих места Тимочке крајине, о чему сведочи и податак о близу 400 ученика злотске школе, у којој је радило чак 7 учитеља.

Милан Поповић (десно) са осталим учитељима злотске школе

Главни иницијатор и оснивач свих културних установа у Злоту био је учитељ, а током четврте деценије управник злотске основне школе Милан Поповић. Овај некадашњи социјалистички трибун почетком двадесетих година потпуно се повукао из политичког живота. Током читавог међуратног периода Поповић није припадао ни једној политичкој странци нити је узимао учешћа у било каквим политичким активностима. Његова јавна делатност била је усмерена искључиво на ширење, пропагирање и развој просвете и културе међу становништвом.

Још пре првог светског рата, напоредо са радом у социјалистичкој читаоници и социјалистичкој организацији у Злоту, Поповић је набављао и ширио књиге тадашњих најпознатијих издавачких кућа у Србији. У то време почиње формирање његове личне библиотеке, која ће током међуратног периода постати једна од највећих приватних библиотека у Тимочкој крајини. Поповић је књиге набављао делом куповином, а делом на основу бесплатног примерка који је добијао као повереник издавачких кућа за које је сакупио пренумеранте. Поповић је сарађивао и са многим писцима и ауторима књига, за које је такође прикупљао претплату на овом подручју. Сачувано је његово писмо Драгутину Илићу, ау-

Злот у периоду између два рата

тору „Зајечарске буне“ од 15. октобра 1909, где га обавештава да је прикупио 12 претплата на ову његову књигу.³⁶ Почетком 1914. Поповић је добио 10 комада четврте књиге „Нове библиотеке“, да их подели претплатницима.³⁷ Још 1911. године Поповић је био повереник Српске књижевне задруге,³⁸ а пре I светског рата и у међуратном периоду Поповића су овластиле за повереника у овом крају и следеће издавачке куће: „Народна књижница“, „Напредак“, „Народна просвета“, „Геца Кош“, „Наша књига“, „Пантеон“, „Народно дело“, „Нолит“, итд.³⁹ Није познато колико је тачно књига издавачких кућа и појединаца Поповић продао у широј околини, али сигурно је да је тај број, с обзиром на време, био огroman.

Поповић је о набављеним књигама водио педантну евиденцију. Сачуван је део пописа књига које је Поповић уврстио у своју библиотеку 1910. године, у коме је забележен назив књиге, аутор, цена и начин набавке.⁴⁰ Попис је интересантан не само због значајних детаља већ и због сазнања о широком читалачком интересовању овог сеоског учитеља.

За књигу „Кржаве струне“ Д. Филиповића Поповић наводи: „Купио ми је Милутин у Београду за свој новац и послао ми је.“ За књиге „Бијесни Роланд“ Лодовика Ариоста, „Српска књига“ Стојана Новаковића, „Састав и живот човечијег тела“ Милана Јовановића Батута и „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића каже: „Набавио сам из књижевне задруге... свега 1.62 дин. коштају ме ове књиге.“ Другу књигу „Зајечарске буне“ Драгутина Илића набавио је на следећи начин: „Скупивши 5 претплатника за ову књигу, добио сам 1 књигу за труд.“ „Мајка као васпитачица“ - „... послао ми Трајко поштар.“ „Закон о радњама“ - „...купио

сам од Јове агента." „Колера“ Милана Јовановића Батута - „... Србија - Друштво за осигурање послало ми на поклон." "О јехтици" - „...на поклон од уредништва „Трезвености", итд.

Током међуратног периода Поповићева библиотека бројала је преко 4000 наслова, поред огромног броја различитих новина, часописа, просветних и општеобразовних гласила које је редовно примао. Када је његова удовица 1966. године продала ову библиотеку зајечарском архиву, у њој је било 4540 књига.

У међуратном периоду Милан Поповић био је непосредни актер у оснивању свих културно-просветних институција у Злоту, међу њима и народне књижнице и читаонице. О овој установи постоје само два податка, оба везана за оцене школског надзорника среза болевачког о раду Милана Поповића. У оцени из 1924/25. године у рубрици „Културни рад“ стоји: „Оснивач фонда за народно просвећивање, Оснивач друштва „Трезвене младежи“, Оснивач народне књижнице и читаонице...“⁴² У другом документу - оцени за рад у 1926. години, школски надзорник забележио је о Милану Поповићу: „На културном пољу ван школе ради у свима културним и хуманим установама као: Землорадничкој задрузи, Одбору за народно просвећивање, Народној читаоници...“

Поред ових сведочанстава, о злотској народној читаоници и књижници нису пронађени никакви други подаци.

Милан Поповић (десно у средњем) и злотска дружина

Осим наведених установа Милан Поповић био је оснивач и утицајни члан и многих других друштава и организација у Злоту. Поповић је био председник месног одбора Народне одбране, председник надзорног одбора Злотске здравствене задруге, секретар - благајник Злотске зем-

љорадничко - кредитне задруге, члан управе и благајник Друштва Црвеног крста, контролор српске Соколске чете, потпредседник месног одбора Аеро - клуба, итд. Овај попис његових функција истовремено сведочи о изванредном динамизму и ширини културно-просветног рада у овом месту током међуратног периода. Пред крај тридесетих година културну климу у Злоту обогаћивали су својим садржајима нарочито Удружење трговаца и кафешија, позоришна дилетантска дружина и припадници организације Сокола. Шаролик и интензиван културни живот, многобројне манифестације, приредбе, програми и нови друштвени садржаји који су се рађали у Злоту током тридесетих година уздизали су ово место на ниво значајног културног центра читавог овог краја.

Поред Бора и Злота, народне књижнице и читаонице у периоду између два рата имала су још села Слатина и Кривел.

О књижници у Слатини постоји само један податак у истраженој грађи и литератури: она се помиње у „Алманаху“ Виктора Манакина међу књижницама и читаоницама у зајечарском срезу. Постојање ове књижнице потврђује и једна једина сачувана књига из њеног фонда, „О подизању пострадале пољске привреде“, коју је књижница добила на поклон од Удружења студената Тимочана и Крајинаца.

О књижници у Кривелу није установљен никакав траг у литератури и изворима. О њеном раду постоје, међутим, многобројна сведочења савременика, тако да се са великим степеном вероватноће може говорити о њеном постојању у периоду између два рата.⁴³ По записаним сећањима књиге је становништву издавао учитељ Драги Петковић. Крајем тридесетих година други учитељ Сава Грујић оформио је неку врсту одбора чији су чланови добровољним прилозима помагали обогаћивање књижног фонда кривелске читаонице и књижнице. По неким другим сањанима у Кривелу је тридесетих година радила још једна књижница - у оквиру Соколске чете. Тврди се да су књижницу основали 1935. године напредни омладинци Драги Симоновић и Живојин Ступаревић и руководиоца Сокола Зарија Богдановић. Књижни фонд састојао се углавном од спортских књига и брошура, али је било и књига из области полупривреде и нешто белетристике. Према сведочењима Кривелана ова књижница је уништена за време другог светског рата.

У осталим селима данашње борске општине читалачка култура ширила се преко школских књижница. Тамо где нису могле бити отворене народне књижнице и читаонице, један део фонда школских библиотека издвајан је и стављан на располагање становништву. Књиге су могли добити сви писмени мештани, а издавали су их учители најчешће недељом и празничним данима. У школама су постојала два типа књижница: школске књижнице за наставнике и јачке књижнице за ученике. Књижнице сеоских основних школа биле су релативно добро опскрбљене (с обзиром на тадашњу ситуацију), а школски буџети предвиђали су симболична, али редовна средства за попуњавање књижница. У једном од мањих и заосталијих села у то време, Бучју, 1939. године школска књижница имала је 355 књига.⁴⁴ У буџету бучјанске школе за 1936. годину било је предвиђено 160 динара за набавку листова и часописа и 150 динара за куповину књига.⁴⁵ Јачању школских књижница доприносиле су и општине, које су по налогу Министарства унутрашњих дела биле дужне да набављају посебно прописану штампу и литературу за локалну школу.

Ширење социјалистичке и комунистичке литературе

На крају приказа о развоју читалаштва и путевима књиге у међуратном периоду потребно је рећи и неколико речи о ширењу социјалистичке и комунистичке литературе у борском крају. Са становишта читалаштва, продор комунистичких идеја путем штампе, књига и илегалног материјала крајем тридесетих година представљао је значајну чињеницу, а у неким насељима читање и растурање напредне литературе било је добро организовано и масовна делатност. У време пред рат остварени су снажни продори КПЈ и СКОЈ-а кроз легалне институције, а у Бору и неким селима формирају се читалачке групе и скојевски активни који су радили на растурању легалних и забрањених новина и књига.

Нарочиту улогу у ширењу прогресивних идеја и литературе одиграла је Омладинска секција Удружења Тимочана и Крајинаца, која је основана крајем тридесетих година на иницијативу напредних студената и омладинаца из овога краја. Иако је програм ове организације био мирољубив (јер једино тако је могао бити прихваћен од Удружења Тимочана и Крајинаца), кроз рад овог омладинског удружења као доминантан испољавао се утицај КПЈ и СКОЈ-а, а најактивнији руководиоци били су већ афирмисани комунистички трибуни Љуба Нешић, Ђорђе Симеоновић, Сретен Вучковић, и други.³⁰ Подружнице ове организације биле су оформљене у Зајечару, Књажевцу, Неготину, Бољевцу, Доњем Милановцу, затим у Злоту, Подгорцу, Рготини и другим селима. Нарочито јака била је секција у Рготини, која је основала и посебну

Борски рудник тридесетих година

књижницу и читаоницу у овом селу, у чијем фонду су се налазиле и књиге попут „Совјети освајају Северни пол“, „Шта сам видео у СССР“, „О колхозном систему у СССР“, „Кина“, итд.³¹ Секција у Рготини издала је и зидне новине једном недељно у центру села, приређивала позоришне представе и друге манифестације.³² Делатност секције у Рготини имала је снажног утицаја на напредну омладину неких села борске општине, пре свега Доње Беле Реке и Слатине, где су се формирали омладински активни и циркулисала литература из Рготине.

Продор КПЈ и СКОЈ-а у поједина села оствариван је и преко организација задружне омладине. Оне су се почеле стварати при земљорадничким задругама 1939. године. Од чланарине и других средстава задружна омладина набављала је новине и књиге, а у неким селима формиране су и посебне читаонице. По сећању револуционара Јанка Симеоновића, организације задружне омладине постојале су у Подгорцу, Злоту, Вражогрцу и у још неким селима Тимочке крајине.

Под утицајем Омладинске секције Удружења Тимочана и Крајинаца и СКОЈ-а у Бору су напредни омладинци 1940. године формирали бројне читалачке групе, из којих ће се почетком наредне године развити скојевски активни. Групе су имале 10 - 12 чланова, а у њима су обрађивани легална и забрањена штампа, литература и партијски материјали. Током 1940/41. године скојевска омладина масовно се претплативала на тадашњу напредну штампу, посебно на часопис „30 Дана“ и „Раднички тједник“, који су излазили у Загребу. Почетком 1941. године било је већ око 100 претплатника из Бора на „Раднички тједник“, који је у то време доносио честе дописе о положају радника у Бору.³³ Већину ових дописа писали су, под псеудонимима, Љуба Нешић и Добривоје Радосављевић, руководиоци КПЈ за овај крај.

Чланови скојевских актива растурали су прогресивну штампу и литературу и ширили утицај комунистичких идеја међу борским радничким. На тај начин скојевци су допринели да се у Бору пред почетак рата оформи револуционарно језгро, одакле ће се у лето 1941. године регрутовати оснивачи Бољевачког партизанског одреда.

Књига и читалаштво у време другог светског рата

Немачком окупацијом Бора и околине престао је рад свих просветних и културних установа. Немци су укинули Соколска друштва, књижнице и читаонице, дилетантске групе, а извесно време био је парализан и рад школа. Током четворогодишње окупације за домаћу књигу важила је забрана јавне циркулације. Једино место где су књиге наставиле свој живот биле су школске библиотеке. Када се квислиншка власт консолидовала, преко Министарства просвете издата су нова упутства о раду школа. Између осталог, све школе су биле дужне да у својим буџетима планирају одређену суму за попуну школске библиотеке. Тако је основна школа у Бучју 1942. године предвидела 300 динара за набавку књига за школску књижницу.³⁴

У Бору су се све културне активности до 1943. године одвијале преко Борског спортског клуба. Међутим, ти културни садржаји спадали су у комплекс забаве, а не фундаменталне културе. У току 1943. године немачке власти предузеле су велику акцију присилног мобилисања радне

Бор у време другог светског рата

снаге из читаве Србије за рад у Бору. Преко квислиншких органа неколико хиљада људи из Београда, Крагујевца и других градова Србије послато је у Бор, у коме су као обвезници службе рада проводили 3 - 6 месеци, па и дуже, радећи физичке послове у разним погонима Борског рудника. Квислиншка штампа давала је велики публицитет боравку ових обвезника, посебно Београђана у Бору, приказујући у веома повољном светлу услове живота и рада и културне активности у Бору, што је имало да послужи као афирмација и пропаганда ове тешке грађанске обавезе. Рад Београђана у Бору у главном граду путем штампе уздигнут је на ниво националне дужности и добробити за земљу; током 1943. одржане су бројне културне приредбе највишег нивоа и покренуте значајне активности у циљу побољшања „културне ситуације“ бореких радника. „Ново време“ 11. априла 1943. године пише: „Уметници Београда за обвезнике у Бору - прва приредба овакве врсте одржаће се у Београду 13. овог месеца на Коларчевом народном универзитету. После ове прве београдске приредбе, намењене у корист наших радника у Бору, готово цела ова група београдских уметника доћи ће о Ускресу у Бор где ће дати две представе... Ове приредбе биће веома корисне. Оне које ће се одржавати у Београду имаће задатак да омогуће културне потребе нашим радницима. На првом месту на сакупљању одабраних и забавних књига које ће наши радници читати у часовима одмора... Приредбе које ће се одржати у Бору имаће задатак да наше раднике духовно освеже...”

У акцију око помоћи Београђанима на раду у Бору укључио се и Радио-Београд, који је установио редовну емисију „Београд за Бор“. О томе говори „Ново време“ 30. септембра 1943, одакле сазнајемо и да су музичке секције из борских логора наступале на београдском радију, изводећи нумере компоноване у самом Бору.

У ондашњој штампи у опису животних и културних прилика обвезника службе рада помиње се и покретни биоскоп „који кружи од логора

Унутрашњи изглед једне логорске бараке у Бору

до логора”, неколико хиљада примерака листова који се растурају међу радницима, позоришна дружина, боксерска секција, шаховска секција, итд. У „Обнови“ од 2. октобра 1943. налази се следећи текст: „Захваљујући радио-Београду и Фронтфрунгу Бор, набављено је за обвезнике много чега за разоноду и интелектуално развијање. Ту су, пре свега, 30 појединачних библиотека за 30 лагера, са укупним бројем књига од око 5000!...” Колико има процената веродостојности у овим очигледно фризираним извештајима не може се поуздано утврдити. Зна се, међутим, да су као обвезници службе рада у Бору радили многи београдски интелектуалци, спортисти, музичари и уметници, који су сигурно поред тешког рада налазили времена и за културне садржаје.

У Бору су за време рата постојале две немачке библиотеке. Једна је била стручна - рудничка библиотека, а друга позајмна библиотека за немачке војнике и службенике. О томе сведоче два сачувана документа на немачком језику.

У допису управе рудника Централном бироу у Београду 14. 2. 1942. године каже се: „Молимо вас да за нашу стручну библиотеку дате да се штампају картон - картице по приложеном узорку. То је потребно због адекватније дистрибуције, пошто је библиотека јако посвећена.

Нама се обраћају такође и не-немачки службеници тако да нам је стало да повећамо књижни фонд. Зато вас молимо да се потрудите око нове набавке књига.”

У једној објави немачких војних власти од 16. 8. 1944. стоји: „У војној књижари која се налази поред војничког дома сада је установљена по-

зајмна библиотека, која је приступачна и немачким службеницима у Бору.

Војна књижара отворена је:	13,00 - 13,30	сати и
	18,00 - 19,30	сати.
Недељом и празницима:	9,00 - 12,30	сати. ⁵⁸

То је углавном све што се на основу сачуваних извора може рећи о судбини књиге и о читалаштву у Бору за време другог светског рата.

ДЕО IV

ЧИТАЛАШТВО И БИБЛИОТЕЧКА ДЕЛАТНОСТ У БОРУ У ОКОЛИНИ 1945 - 1962.

Просвета и култура у првим годинама после ослобођења

У првим годинама после ослобођења, у време великих napora за што бржу изградњу и индустријализацију земље, Бор је представљао једно од главних жаришта гигантске борбе којом се из пепела, изнова подизала југословенска привреда. У град се сливају стотине и хиљаде нових радника, а динамика живота и рада добија интензитет јединствен на југословенском простору. Истовремено са ударничким подвизима развија се и велика активност на образовању и културном уздицању становништва. То је била последица једног од основних опредељења нове државе, која је напоредо са борбом за привредни план инсистирала и на реализацији свеобухватних активности описмењавања, просвећивања и културног развоја. Овај велики задатак могао се остварити само уз огромне напоре и немиђено прегалаштво друштвених и политичких организација и појединаца који су били ангажовани на реализацији културне политике. Зато ће период до почетка педесетих година у развоју просвете и културе бити записан као време ентузијазма, елана и самопрегора, у коме су захваљујући огромној енергији културних посленика и разноврсним садржајима - карактеристичним за то доба, уз веома мало средстава, остварени изванредно значајни домети у развоју културе.

У Бору и околини одмах после ослобођења започет је интензиван рад на подизању просвете. Током четрдесетих и педесетих година све школе добиле су статус осмолетки, а у многим местима изграђене су нове школске зграде. Још децембра 1944. у Бору је отворена гимназија, а 1948. Школа ученика у привреди, која ће 1952. прерасти у Индустрijsку школу „Иво Лола Рибар”.⁵⁹ Године 1953. основана је женска стручна школа, а 1954. под покровитељством Басена Бор Мајсторска школа, односно Школа за квалификоване раднике.⁶⁰ Посебно достигнуће и уједно последица убрзаног културног развоја било је отварање Ниже музичке школе 1949. године, са 64 ученика и 5 наставника.⁶¹ Развој школства кулминираће отварањем Рударско-металуршког факултета 1961. године. То је био резултат интензивног развоја Рударско-топионичарског басена и потребе за високостручним кадровима.

Када су крајем 1944. и почетком 1945. године у Бору формиране друштвено-политичке организације (Месни народноослободилачки одбор, Срески народноослободилачки одбор, организација УСАОС-а, Народни фронт, АФЖ и друге), преко њих су се одмах почели остваривати значајни сегменти масовног културног рада.

Одмах по ослобођењу у просторијама бившег хотла „Европа“ и биоскопа „Корзо“ отворен је Омладински дом, у коме се налазило и седиште УСАОС-а. УСАОС је био носилац целокупног друштвеног и културног живота омладине борског среза, а Омладински дом њено стетиште, где су се приређивале многобројне конференције, игранке, приредбе и предавања. Омладинци су били први растурачи штампе, брошура и пропагандног материјала, аутори усмених и зидних новина, покретачи радних акција и активности у циљу уређења и озелењавања града.

Месни и срески одбори Народноослободилачког фронта били су носиоци готово свих политичких манифестација, митинга и зборова, као и осталих манифестационо-пропагандних активности на борском подручју.

Месни (од 1947. Градски) и Срески народноослободилачки одбори на културном плану имали су пре свега задатак да раде на оснивању аналфабетских течајева, читалачких група, на отварању домова културе и народних универзитета, на стварању културно-уметничких друштава и других организација, преко којих су се развијали сви облици културно-просветног рада.

Још почетком 1946. године у Бору је отворена књижара, која је касније била позната под именом „Култура“. Преко ове књижаре вршена је набавка, растурање и продаја новина, књига, брошура и пропагандног материјала за читав срез. Над целокупним просветно-културним радом надзор и контролу вршио је Агитпроп Месног комитета Партије, који је спроводио програмске замисли, инструкције и директиве КПЈ у вези са пропагандном и културном политиком.

Најзначајнији домети културно-просветног рада у Бору у првим послератним годинама били су везани за синдикалну организацију Борског рудника. Будући да је основним смерницама Партије целокупни културни рад међу радницима дефинисан као задатак синдиката, кроз делатност синдикалних подружница испољавали су се сви најзначајнији облици просветно-културне политике. Захваљујући чињеници да је синдикалном организацијом Борског рудника било обухваћено готово сво радно становништво (6 - 7000 радника), културне делатности ове организације биле су од највећег значаја не само за Басен, већ и за читав град, а културни програми и садржаји који су се унутар ње развијали зрачили су читавим простором Тимочке крајине. Све до почетка педесетих година сва најважнија културна прегнућа у Бору одвијала су се у оквиру синдикалне организације Предузећа. У синдикату је изграђен апарат, преко кога су реализовани задаци културне политике. Њега су сачињавала културно-просветна одељења синдикалних подружница која су руководила растурањем штампе, оснивањем и радом читалачких група и кружока, културно-уметничких друштава, физкултурних друштава и других облика културно-масовног рада.

Још фебруара 1945. на иницијативу Синдикалне подружнице рудара (ово је био један од назива за јединствену синдикалну организацију Предузећа) у згради некадашње француске Касине отворен је Раднички

дом.⁷ У оквиру овог Дома радио је читав низ културно-просветних и забавних секција. Најзначајније активности спроведене су кроз рад културно-уметничког друштва „Абрашевић“, које је основано 25. III 1945. године.⁸

Делатност КУД „Абрашевић“ (од 1947. - Синдикално културно-просветно друштво „3. октобар“) обухватала је драмске, музичке, музичко-сценске, књижевне и фолклорне садржаје, који су у том времену били на завидном уметничком нивоу и од великог значаја за културно уздицање не само среза већ и целе Тимочке крајине.

Хор културно-уметничког друштва „3. октобар“

У Радничком дому била је смештена књижница, а пре него што је набављена звучна станица (1947. године) у Дому су штампане разноврсне вести и информације и достављане свим синдикалним подружницама, установама и друштвено-политичким организацијама. У Дому су одржаване бројне књижевне вечери, усмене новине, предавања и конференције. У току 1947. године Раднички дом је преуређен и преименован у „Дому културе“. Тада су адаптиране велика сала за сценске приказе и мала сала за предавања, као и потребне просторије за секције КУД-а, шах клуб, библиотеку, итд.⁹ На овај начин стекли су се још бољи услови за културне активности и афирмацију свих значајних видова масовног образовања и просвећивања. У Дому културе било је и седиште „Борског колектива“, првог синдикалног фабричког листа у Југославији, који је почео да излази 1. новембра 1947. године.

У првим годинама после рата основни видови непосредног културно-просветног рада били су аналфабетски течајеви, читалачке групе, усмене новине, зидне новине и тзв. „црвени кутити“.

Аналфабетски течајеви били су приоритетна форма просвећивања широких народних маса. Рад на оснивању и вођењу аналфабетских

течајева имале су као кључни задатак све организоване снаге друштва: Градски народни одбор, Срески народни одбор, Народни фронт, синдикат, омладина, итд, а течајеви су спровођени по предузећима, установама, синдикалним подружницама, при задружним домовима, домовима културе, народним универзитетима. У рад аналфабетских течајева били су укључени учитељи, професори, омладински и синдикални активисти, па чак и свештеници. Тако се априла 1948. борски парох Милорад Стојановић, укључујући се у рад Народног фронта, обавезао да ће посетити све аналфабетске течајеве на подручју своје парохије, да ће радити на омасовљавању курсева и да ће дати 20 доброволних радних часова у канцеларији среског одбора Народног фронта.¹⁰ Само у јануару 1949. године при синдикалним подружницама Борског рудника радило је 34 течаја, којима је било обухваћено 380 полазника, од тога 234 мушкарца и 146 жена.¹¹ У периоду 1945 - 1955. у селима борске општине одржано је 129 течајева и описмено 2884 лица.¹²

Читалачке групе биле су веома распрострањена форма рада. Осниване су под окриљем Народног фронта, АФЖ-а, синдиката, омладине, али увек под доминантним утицајем Партије, која је овом виду просветног рада придавала значај основног марксистичког и социјалистичког образовања становништва. Читалачке групе биле су спој идеолошко-политичког и културно-просветног рада и представљале су за већину ангажованог становништва надградњу аналфабетских течајева. У групама се прорађивале партијских материјала и говора руководиоца комбиновало са праћењем штампе и актуелних информација из земље и света и савладавањем популарне и уметничке литературе са социјалистичким обележјима. Нарочити успех читалачке групе и кружоци имали су по селима, где су представљали и један од видова ширег просвећивања становништва (прорада пољопривредне, здравствене и друге литературе од интереса за развој села). Читалачке групе на селима организовали су учитељи, оспособљени омладинци и фронтовци, уз помоћ среског културно-просветног одбора, чији је један члан био задужен да обилази групе и кружоке по селима и разноси потребан материјал за читање и обраду.¹³

Усмене новине биле су у послератним годинама један од најважнијих облика културно-просветног рада. Њихов задатак је био да афирмишу и презентирају јавности све гране народног просвећивања. За овај начин рада ангажовани су лекари, учитељи, агрономи и друга стручна лица, али и радници, селаци, омладинци и остали прегоаци свакоднев-ног живота и рада. Тежиште активности усмених новина било је усмерено на обавештавање о текућим проблемима, новим достигнућима и актуелним задацима одређене средине, као и на афирмацију књижевног, ликовног и сваког другог уметничког стваралаштва. Усмене новине као популарна и лако остварива форма рада приређиване су веома често, тако рећи свакодневно. Само у новембру 1946. (у оквиру полугодишњег такмичења) у синдикалној подружници рудара одржана су 23 „броја“ усмених новина са 13.350 слушалаца.¹⁴ Нарочито су биле популарне усмене новине на којима су наступали тадашњи бројни радници - песници и прозни писци (Душан Брекић, Стево Протић, Вјерко Аничин и други), који су решитовали своје песме и читали кратке саставе, репортаже, козерије и сл. Главна атракција био је тзв. „Врабац“, кратки стихо-

Детал са прославе 1. маја у Бору 1948. године

вани састав који је језгровито одсликавао све негативне појаве тадашњег друштвеног и културног живота.¹⁵

Зидне новине представљале су својеврсан зачетак информационог система, преузет из праксе културно-просветног рада у народноослободилачкој борби. Зидне новине биле су првих година по ослобођењу свакако најшири вид образовања и информисања. Оне су постојале у свим школама, установама, фабрикама, у задружним домовима, на улицама. Зидне новине имале су изванредан значај за одређену средину, јер су афирмисале и саопштавале све важније догађаје и радне, друштвене и културне садржаје. У току новембарског такмичења 1946. зидне новине излазиле су у свим погонима Борског рудника, а у Радничком дому изашло је 18 бројева са 70 „учесника“.¹⁶ По селима борског среза 1946. године све друштвене и културне организације издавале су зидне новине, једном или два пута месечно.¹⁷ Следећих година, међутим, услед ширења штампе, књига, радио апарата и сл. зидне новине као форма рада полако се гасе, уступајући место погоднијим и ефикаснијим видовима информисања и просвећивања.

Црвени кутићи представљали су специфичну врсту културно-просветне делатности, најчешће везану за синдикалне подружнице радних и друштвених организација и установа. Кутићи су замисљени као засебна одељена у оквиру подружница, где је требало да радници проводе своје слободно време. Кутићи су организовали предавачку делатност, са „редовним стручним и политичким предавањима“, а није била реткост да су у њима постављане и зидне новине. Кутићи су били снабдевени штампом, књигама и радио апаратима. Временом су црвени кутићи постали места за одмор и рекреацију радника, где су уведени шах, стони

тенис, итд. Црвени кутићи радили су са променljivим успехом, у зависности од ангажовања синдикалне организације и простора потребног за рад. У првом тромесељу 1949. године у синдикалним подружницама Басена отворена су три црвена кутића, и то у машинском одељењу, лабораторији и грађевинском одељењу. Ови кутићи снабдевали су се књигама из библиотеке Дома културе, а дневну штампу набављала је њихова синдикална организација.¹⁸ До краја 1949. по одељењима предузећа отворена су још 4 црвена кутића.¹⁹ И при синдикалној организацији Среског народног одбора постојао је исте године црвени кутић. О њему говори „Борски колектив“ од 16. априла 1949.: „... Задатак управе црвеног кутића био је да преуреди салу и од ње створи пријатан кутић у коме ће чланови ове подружнице, у свом слободном времену, читати књиге, штампу и слушати радио. У том циљу управа је набавила преко 200 књига наших и страних писаца, забавне и стручне литературе. Такође набављен је и потребан инвентар... међутим, после кратког времена, кутић је постао складиште за сандуке, џакове и кутије...“ Сличне проблеме у раду црвених кутића затичемо и 1951. године. У чланку под насловом „Како побољшати културно-просветни рад по подружницама“ („Борски колектив“, 23. новембар 1951) критикује се лош рад на културном пољу па се, између осталог, наводи: „...Слично је и са црвеним кутићима по подружницама. И ту је помоћ била слаба а рад сасвим недовољан. У флотацији, на пример, књиге су бачене на орман и у праšину...“

Но, и поред свих недостатака и организационих слабости у раду црвених кутића, они су се најдуже одржали као форма културног рада при синдикалним организацијама. Још 1961. године кутићи су били доминантни облик организовања слободног времена радништва. У социолошкој студији „Бор и околина“ познати социолог Цветко Костић у вези са културним радом у радним организацијама помиње „...кутић са библиотеком, шах гарнитуром, дневном штампом, радио-апаратима и пинг-понгом. Радници користе те могућности у свом слободном времену...“²⁰ Кутићи су били претеча каснијих радничких клубова и библиотеке у организацијама удруженог рада.

У првим годинама после ослобођења културно-просветни рад имао је потпуно исти третман са радом у производњи. У готово свим извештајима о постигнутом резултатима, напоредо са производним достигнућима, приказују се и домети културно-просветног рада, који се одвијао по свим ударничким принципима као и рад у привреди. И за културно-уметничка друштва и остале културно-просветне организације био је карактеристичан систем такмичења, који је доприносио повећању опсега и значаја културног прегалаштва. У извештају о такмичењу у 1946. години у предузећу Борских рудника, упоредо са резултатима оствареним на плану производње, приказују се и резултати просвећивања и културног развоја.²¹ Тако је у прва два месеца такмичења одржано 7 предавања са укупно 3420 слушалаца, а у току читавог такмичења дата је 31. уметничка приредба са 9800 гледалаца, 11 приредби у селима и две на страни - у Костолцу и Пожаревцу, са 2350 гледалаца. Радничко физкултурно друштво „Бор“ је организовало нове секције: кошаркашку, одбојкашку, куглашку,

бициклическу, боксерску и стонотенисерску. Фудбалски клуб је у току такмичења одиграо 27 утакмица; у 17 је победио, 5 играо нерешено и 5 изгубио. У Извештају се као велики успех и допринос такмичењу оцењује победа фудбалског клуба над синдикалним тимом Пловдива.

У току такмичења децембра 1949. године, у Дому културе одржана су 4 јавна предавања, а по одељењима предузећа укупно 21 предавање. Истовремено одржано је 5 приредби и једна академија, у реализацији културно-уметничког друштва „3. октобар“.²² Тада је „дилетантска секција приказала 'Народног посланика' два пута, а виолински оркестар дао један музички концерт.“ Укупан број посетилаца ових приредби био је 2750. У извештају о овом такмичењу још се истиче активан рад звучне станице која је „у редовним емисијама давала резултате постигнуте у току дана, истицала појединце који су у раду постигали добре резултате и тиме много допринела подстрекивању на такмичење.“ За време такмичења повећано је и штампање локалних листова. Тако је „Борски колектив“ одштампан у 2500 примерака, од чега је продато око 2100, а „Такмичарски билтен“ у 1000 примерака (цео тираж распродат).

Један излог у Бору украшен сликама руководиоца и књигама у време сукоба са Информбиром

За време такмичарских месеци појединци и организације јавно су преузимали ударничке обавезе у реализацији културне политике. Тако је било датих обавеза којима се одређивао број издних и усмених новина, број лица која треба ошмењени, број књига и новина које ће се прочитати, итд. Априла 1948. једна омладинска организација обавезала

се да у току тог месеца оформи 6 читалачких група и изда 3 броја зидних новина.²³

У „ударничке домете“ спадало је и непрестано ангажовање око довођена познатих културних друштава и културних и јавних радника. Захваљујући напорима управе Дома културе у Бору су гостовала многобројна културно-уметничка друштва и уметнички ансамбли савезног значаја: КУД „Иво Лола Рибар“ из Београда, Београдски солисти, Народни оркестар Радио-Београда, Народно позориште из Београда, КУД „Кочо Рацин“ из Скопља, итд. Међу бројним угледним појединцима у Бору су наступали прослављени виолиниста Златко Балковић, публициста Влада Рибничар, Оскар Давичо, Мира Алечковић, Светозар Вукмановић Темпо, Милан Богдановић, Танасије Младеновић, Скендер Куленовић, Душан Костић и многи други.²⁴ Априла 1951. у Бору су гостовали хрватски књижевници Вјекослав Калб, Ранко Маринковић, Добриша Џесарић, Живко Јеличић и Драгутин Тадијановић. Њихов наступ пропраћен је овацијама у препуној сали Дома културе.²⁵

Изавредан динамизам културно-просветног рада трајао је до почетка педесетих година. Тада се завршава тзв. „агитпроповска фаза културне политике“²⁶ која уступа место „подруштвљавању“ културно-просветног рада. У Бору синдикална организација предузећа изгубила је примат у осмишљавању и реализацији културних садржаја; од почетка педесетих година просветни и културни послови обављају се у оквиру Градског и Среског народног одбора, под руководством културно-просветних савета и плаћених повереника. Увођењем полупрофесионализма и професионализма у културне делатности започели су процеси извесне бирократизације културних институција. Иако су и у наредном периоду остваривани значајни резултати на културном плану (оснивање Радничког универзитета, Завичајног музеја, итд.) достигнућа и успеси културне политике остварени у време волонтерства, ентузијазма и прегалаштва првих година после ослобођења дуго су остали непревазиђени.

Развој библиотекарства у Бору 1945-1962.

У годинама после ослобођења један од најважнијих задатака који је нова држава поставила на културном уздицању и просвећивању народних маса био је рад на оснивању библиотека, књижница и читаоница. Ове установе замишљене су (нарочито у мањим срединама) као обједињавајући фактори целокупног културно-просветног рада, а њихова делатност била је уско повезивана са осталим видовима народног просвећивања, нарочито са течајевима, усменим новинама и предавањима. Оно што је библиотеке, књижнице и читаонице издвајало у пројекцијама културног развоја била је њихова сталност и перманентно деловање, за разлику од осталих облика културно-масовног рада који су били привременог и повременог карактера. Зато су у програмима културне политике устројство и задаци ових установа посебно и детаљно разрађивани, како би се у њиховом раду избегла свака спонтаност, анархичност или случајност.

Као што је развој осталих облика културне делатности у годинама после рата имао ударничка обележја, тако је и рад на оснивању књижница и читаоница попримао форме доброћудне епидемије. Књижнице су осниване свуда где су за то постојали и најмањи услови, па чак и тамо

где за њихов рад објективно није било никаквог интересовања. То је био резултат пројектоване политике на основу које је требало да књижнице постану „жижа из којих просвета зрачи до најрабаченије пастирске колибике“, са основним задатком да „отргну масе из мрака незнања и да штетну беслобност замене здравом разномодом.“²⁸ Крајем четрдесетих година у Србији је већ постојао изванредно велики број библиотека и књижница²⁹ - више од 1700, од чега се у зајечарском округу налазила 81 књижница.

Иако је број ових установа из године у годину стално растао, њихов укупни учинак у реализацији културно-просветне политике био је ограничен и недовољан. То је била последица у основи кампањског начина организовања ових установа, при чему је најважнија била трка за повећање њиховог броја и књижних фондова у одређеним срединама, без осмишљеног устројства и дугорочног планирања развоја библиотечке делатности. Статус књижница и библиотека у културној политици све до педесетих година није био јасно дефинисан; оне нису биле третиране као државне или друштвене установе, већ су о њиховом оснивању и раду бринуле разне организације - Народни фронт, синдикат, омладинна, земљорадничке задруге, итд. Зато је и финансирање ових институција било слабо и нередовно, у зависности од скромних средстава са којима су располагале друштвене снаге на чију иницијативу су формиране. Није постојала дефинисана набавна политика; књижни фондови попуњавани су углавном из акција прикупљања књига, од поклона и повремених дотација државних, привредних и друштвених институција.

Зато књижнице и читаонице нису успеле да остваре улогу која им је била намењена: да популаризују и проперирају књигу и развијају интересовање за читање и читалачку културу у маси народа. Велики проблем у раду књижница и читаоница била је јака идеологизација њихове делатности, што је било у супротности са наведеним постулатима. Библиотеке и књижнице биле су оптерећене пропагандним материјалима, публикованим говорима руководиоца, партијским брошурама и сличном литературом која је, са становишта развоја читалачког афинитета и културе читања, била непримерена и незанимљива већини становништва. Предратни књижни фондови свих књижница и читаоница били су десетковани. Већи део је пропао и уништен у рату, а из преосталих фондова повучена је и уништена сва литература „са антикомунистичким, анархистичким, порнографским и монархистичким обележјима“; до добре, популарне и савремене књиге тешко се долазило. Зато су књижнице током времена постале учаурена, непропуљивна форма културног рада, са slabим утицајем на подизање општег културног нивоа становништва.

У Бору је библиотека делатност у првим годинама после ослобођења била везана за синдикалну организацију Борског рудника. У оквиру овог синдиката оформљена је прва јавна књижница, која је сем радницима Басена била доступна и осталом становништву. То је била прва фаза у развоју библиотекарства у Бору, коју ће заменити период делатности тзв. „насељских“ библиотека од почетка педесетих година, под окриљем Савета за просвету и културу Народног одбора општине. Време недефинисаног статуса библиотечке делатности завршиће се 1962. године обједињавањем насељских библиотека у централну библиотечку институцију, у којој је са добијањем матичних функција започета фаза организованог развоја библиотечког система у општини.

Синдикална књижница са читаоницом формирана је при Радничком дому одмах после његовог отварања.³⁵ Основни фонд ове књижнице потицао је од извесне количине књига са којима је располагао срески НОФ, као и од (вероватно) књига предатне Трговачке читаонице, које су се налазиле при месном Народноослободилачком одбору.³⁶ Књижница није имала адекватне просторије, фонд није био срећан, а књиге је издавао домар Радничког дома Панта Костић.³⁷ Када је 1947. године преуређен и адаптиран Раднички дом и преименован у Дом културе, одређене су и просторије за синдикалну књижницу и читаоницу. Рад књижнице у Дому културе, као и свих других културних организација, пратили су сви успони и падови, све промене које су се дешавале у остваривању културне политике. Кроз сведочанства о њеној делатности може се сагледати изванредан динамизам, али и релативизам и непостојаност остварених културних домета и тековина, што је била битна карактеристика тадашњег времена.

Зграда Дома културе у Бору (данас факултет) у којој је била смештена синдикална књижница са читаоницом

Књижни фонд се попуњавао спорадично и на махове, најчешће путем поклона и сакупљачких акција које су током ударничких месеци организовали омладина, синдикат, Народни фронт и друге друштвене организације. Одређени стални извор за набавку књига и штампе оствариван је преко Синдикалне организације предузећа, која је од синдикалне централе у Београду набављала књиге, новине и брошуре. Када је у Бору отворена књижара „Култура“, целокупна набавка публикација и штампе за синдикалну организацију и књижницу Дома културе одвијала се преко ове установе.

Акције на сакупљању књига биле су значајно средство попуњења књижног фонда синдикалне књижнице, која је за све време свога постојања важила као јавна градска библиотека. У току такмичења 1946. године проглашена је „недеља књига“ у оквиру које је набављена 921 књига и 11875 динара, што је доста помогло нашу оскудну књижницу.³⁸ У читаоници је било организовано интензивно читање штампе. У току такмичења било је 10545 читалаца, а растурање штампе је повећано, тако да је лист „Рад“ у мају растуран у 450 броја а сада 750 и остварени су услови за даље повећање растурања „Рада“.³⁹ У читаоници су се налазили часописи „скоро из свих наших република.“ Крајем августа 1947. предузета је још једна велика акција сакупљања књига за књижницу Дома културе и сеоске библиотеке. Тада је прикупљено 800 комада књига, које су потом раздвојене библиотекама.⁴⁰

Према Извештају Синдикалне подружнице рудара Градском народном одбору од 28. XI 1947. године, стање књижнице у Дому културе изгледало је овако:

1. Књижница нема управни одбор.
2. Смештена је у једној просторији.
3. Читаоница је смештена у посебној просторији.
4. Књига има 1469.
5. Приме 4 новине и 2 часописа.
6. Читаоница привремено не ради. Најчитанија књига „Тихи Дон“.
7. Дужност књижничара врши Загорка Науновић, плаћена је и тој дужности одговара добро. Књижница ради сваког дана сем понедеоника од 10-12 и од 16-19 часова.
8. За сада јој није потребна никаква помоћ.⁴¹

Међутим, и поред овако оптимистичког завршетка Извештаја, на основу других сведочанстава може се закључити да је књижници и те како била неопходна помоћ. У то време она је често бивала затворена, „било због поправки њених просторија или због набавке инвентара у коме је оскудевала“⁴², а читаоница је поново почела са радом тек јула 1948. Априла 1948. књижница је опремљена потребним инвентаром - набављени су ормани за књиге, „књиге су смештене и књижница лепо уређена.“ Ове детаље сазнајемо из дужег текста у „Борском колективу“ од 8. маја 1948. године. У наставку чланка се каже: „За књижницу постоји велико интересовање код радништва нашег предузећа, исто тако код наших омладинаца и жена који сачињавају већину чланства књижнице. Поред огромног броја белетристике, књижница поседује и велики број књига из области технике, рударства, пољопривреде, медицине. Књижница за сада има 360 чланова. С обзиром на велики број радника овај број је ништаван. Међутим ако се узме у обзир да је наша књижница за све ово време била у току припрема, онда треба веровати у њен будући успешан рад.“

Маја месеца 1948. књижница је обogaћена једним неочекиваним и несвакидашњим поклоном. Из Београда је, заједно са зубарском столицом, стигло и 127 „лепо повезаних књига“ које је маршал Тито послао на дар борским трудбеницима.⁴³

О поновном отварању читаонице при Дому културе пише „Борски колектив“ 24. јула 1948: „Недавно је отворена и читаоница која је пространа и удобна. У њој има много разних часописа на руском и српском

језику, књижевне новине, сви дневни листови... Читаоница је отворена сваког дана од 8-12 и од 17-21 час³⁸.

Успешни напори да се књижница и читаоница доведу у потребни ред резултирали су и њиховим осмишљенијим и садржајнијим радом у наредном периоду. Када је у току септембра и октобра 1948. године организовано такмичење библиотека на територији НР Србије, управа Дома културе предузела је низ активности у циљу побољшања изгледа и рада књижнице и читаонице. „Изглед библиотеке се видно и упадљиво мењао; просторије су преуређене, украшене сликама наших руковођаца и сликама значајних књижевника, набављен је велики број нових књига. Број чланства попео се од 382 на 610. Исто тако примерно је уређена и читаоница...

Током 1949. активности управе Дома културе и синдикалне организације на побољшању рада књижнице још више су се појачале. Почетком те године књижница је обogaћена са 598 књига на немачком језику, које су поклонили немачки заробљеници на раду у Бору пре одласка својим кућама. Ове књиге биле су намењене Немцима који су остајали да живе и раде у Бору и који су појачали чланство синдикалне књижнице. У фебруару 1949. по први пут изабрана је управа библиотеке (од чланова управе Дома културе и синдикалне организације) којој је стављено у дужност да се стара о набавци књига и листова, о популарисању библиотеке и развоју њене делатности.

У првом тромесечју 1949. у књижници је било (заједно са немачким књигама) око 2600 књига, а читаоци су узели на коришћење 1514 наслова. Већ у наредном тромесечју (април, мај, јуни) у библиотеци се књижни фонд увећао на 3280 примерака, а у 1678 наврата издато је на читање 2038 књига. Но и поред ових несумњивих успеха, резултати рада библиотеке никада нису били задовољавајући, с обзиром на велики број радника и становника у Бору, о чему сведоче многобројна документа и написи у локалним новинама. Зато је у циљу ефикаснијег ширења књиге априла месеца 1949. године синдикална библиотека отворила два помоћна пункта - у насељу на Другом километру и на економији „Даново поље“. Библиотека на Другом километру била је смештена у једној просторији „обданишта бр. 2“ и издавала је књиге једном недељно. Библиотека је била снабдевена најновијим издањима домаће и стране књижевности.³⁹ Овај библиотечки пункт био је почетак реализације замисли о тзв. „населским“ библиотекама, које су требале приближити књигу становништву у свим крајевима града који се развијао. Августа 1949. отворено је још једно помоћно библиотечко одељење, које је било смештено у заједничкој згради са књижаром „Култура“ на Тргу ослобођења.⁴⁰ Ова библиотека се по свему судећи брзо угасила, с обзиром да о њој већ 1950. године у грађи нема никаквог помена. Крајем 1949. године у Бору је било 7 библиотека (главна синдикална библиотека, пунктови и школске библиотеке) са укупно 7594 књига, од чега је у библиотеци Дома културе било 3690 примерака.

Децембра месеца 1949. забележени су и први покушаји да се библиотечки фонд инвентарише и стручно обради. У извештају културно-просветног сектора подружнице рудара каже се: „Библиотека Дома културе почетком децембра приступила је сређивању картотеке, 700 књига добило је своје картоне. Број читалаца повећан је за 12%...“⁴¹ У то време озбиљно се размишљало о отварању посебне синдикалне књижаре, чиме

би било регулисано растурање листа „Рад“ и снабдевање синдикалне библиотеке.⁴² Ова замисао, међутим, није реализована, па је набавка штампе и литературе настављена преко књижаре „Култура“.

Из 1950. године сачувани су спискови новина и књига које су набављене за библиотеку Дома културе преко постојеће књижаре.⁴³ Само у мају 1950. синдикална подружница купила је 269 нових наслова, из различитих области и са врло различитом тематиком и садржајем, што упућује на закључак да је библиотека Дома културе у то време, у одсуству других видова библиотечке делатности, вршила функцију и народне, и стручне и специјализоване библиотечке установе, за све профиле друштвено-политичких, производних и стручних кадрова и за све узрасте становништва. О томе сведоче и следећи карактеристични наслови: „Првоборци говоре“, „Завод са три ордена“, „За нашим славним рударима“, „Прича о кмету Симану“, „Млекарство“, „Прјесме о хајдучима и ускоцима“, „Хидраулика“, „Епидермомикозе“, „Глава шећера“, „Цар Салтан“, „Приче за децу“, „Раул Амундсен“, „Органска хемија“, „Мајстори пољопривреде“, „Бригадни систем рада“, „Том Сојер“, „Васек Трубанов“, „Прерада гвожђа“, „Виша математика“, „Стругарство“, „Универзална ложишта“, „Механика за рударе“, „Јадници“, „Фитопатогене бактерије“, „Црвени пролетер“, „Живот пчела“, „Родољупци“, итд.

Читаоница је била претплаћена на ове листове и часописе: „Борба“ (108 примерака), „Глас“ (52 примерка), „Политика“ (52 примерка), „20. октобар“ (5), „Јеж“ (5), „Спорт“ (1), „Илустровани спорт“ (1), „Дуга“ (4), „Рад“ (20), „Борски колектив“ (10), „Илустровани вјесник“ (4), „Керемпук“ (1), „Књижевне новине“ (4), „Техника народу“ (1), „Жена у борби“ (2) и „Република“ (1 примерак).

У сачуваној грађи, осим спискова набављене литературе, нема других докумената на основу којих би се могла процењивати делатност библиотеке Дома културе у 1950. години. Несумњиво је, међутим, да је њен рад био активан, судећи по интензивној набавци и преписки између Дома културе и књижаре.

Већ наредне године стање у библиотеци нагло се погоршало. То је већ био период у коме су започели процеси реструктурирања културних делатности, при чему је начин даљег организовања културних институција представљао отворено питање. Споро решавање овог проблема допринело је да све културне организације, па тако и библиотеке, током дужег временског периода (1951, 1952.) буду „на ничијој земљи“. У то време бележи се и њихов најслабији рад. За разлику од четрдесетих година када је локални лист веома често и опширно извештавао о успесима и проблемима библиотекарства, 1951. године налазимо само један већи текст посвећен библиотеци Дома културе, 14. септембра. У њему се наводи како књижница Дома културе месецима није добила ни једну нову књигу, а за читаоницу се каже да сем 2-3 дневна листа не прима никакве друге новине и часописе. На крају чланка се истиче: „Синдикално веће је направило крупан пропуст: дозволило је да једна значајна културна установа буде запостављена и заборављена, одбравало је кредите за многе разне сврхе а књижницу је изоставило. Синдикално веће носи, на тај начин, одговорност за овај наш културни минус и неуспех.“

У другој половини 1952. године библиотечке институције у Бору прешле су у надлежност Савета за просвету и културу Народног одбора општине.⁴⁴ Крајем 1952. и почетком 1953. у Бору су постојале три библио-

теке: у Северном насељу, у Дому културе и у насељу на Другом километру. Ове библиотеке располагале су са 5573 књиге и имале су око 1000 читалаца.³¹ Библиотека Дома културе била је премештена из приземља на спрат, у неадекватне просторије, и радила је без икаквог надзора - „...у једној истој просторији игра се шах и чита штампа... сам библиотекар дозвољава да га чекају и по сат и по...“³² Услед овако лоших радних услова, ова библиотека премештена је током 1953. године у две просторије тзв. „куће Смиљковића“³³ (Ова кућа касније је срушена, а налазила се преко пута садашње зграде Скупштине општине Бор). Од тога времена ова би-

Једна разгледница Бора с краја тридесетих година. Сасвим десно доле види се зграда у којој је била смештена Централна библиотека 1953-1961. године

блиотека је под називима Градска библиотека, Централна библиотека, Централна градска библиотека, итд. имала статус главне библиотечке установе, мада су све до краја педесетих година све „насељске“ библиотеке радиле потпуно самостално и без међусобне координације. „Насељске“ библиотеке биле су јавне библиотеке у појединим деловима града, уско повезане са месним заједницама у којима су се налазиле. Оне су биле укључене у реализацију свих друштвених и културних догађања одређене средине, а друштвено-политичке организације у насељима обезбеђивале су основне услове за њихов смештај и рад (огрев, осветљење, и сл.). Насељске библиотеке финансиране су преко Савета за просвету и културу, а њихови радници имали су статус општинских службеника и подлегали су разврставању по тадашњим платним разредима. Средства за набавку књига била су скромна, одређена буџетом Народног одбора, а о неком планирању рада и набавке политике није могло бити ни говора. Културни домети библиотека у одређеној средини зависили су искључиво од предузимљивости и прегалаштва књижничара, што потврђује пример Чедомира Цамића, радника библиотеке у Северном насељу, који је са књигама често обилазио радничке станове и заједно са радницима читао.

Библиотека у Северном насељу у почетку је била смештена у просторијама некакве бивше кафане, а затим је пребачена у две просторије једне самачке зграде. Године 1957. ова библиотека премештена је у приземље ресторана бр. 3, где су адаптиране просторије за њен смештај. Библиотека је овде остала до интеграције 1962. године, а у њој су радили Чедомир Цамић, један од првих радника са библиотекарском школом на овом подручју - до 1959. године, а потом Златан Илић, садашњи руковођилац Матичне службе у Народној библиотеци Бор. Почетком 1953. године ова библиотека располагала је са 2820 књига и имала је 382 уписана члана.

Почетком 1954. године Централна библиотека имала је фонд од око 3000 књига и 400 чланова, а библиотека на Другом километру (која се налазила у касније порушеној згради испод садашњег Самачког хотела) имала је око 1000 књига и више од 300 чланова.³⁴ У Централној библиотеци радила је као књижничар Десанка Стојановић, а у библиотеци на Другом километру прво Ружа Трифуновић (до пензионисања 1960. године), па затим Вера Јовановић. Од 1955. године у Бору постоји још једна „насељска“ библиотека - на Старом Селишту.

Током наредних година борске библиотеке животариле су тако рећи на рубу егзистенције. Библиотеке су биле препуштене саме себи, готово без икакве друштвене помоћи, са минималним средствима за обнову књижних фондова. Библиотеке су средњом педесетих година представљале статичне, учаурене, лоше опремљене и снабдевене институције, које нису биле у стању да развијају ни своју основну делатност, а камо ли да буду извориште културе, просвећивања и образовања. У периоду 1954-1958. у постојећој грађи о делатности библиотека нема готово никаквих трагова; оне су биле заборављене од стране друштвених структура које су биле одговорне за њихов рад. У ситуацији када није постојао никакав надзор и контрола над њиховом делатношћу, библиотеке су дошле у неку врсту анархичног стања, са запуштеним просторијама и књижним фондовима, без икаквог вида библиотечког рада. О томе најбоље сведочи велики чланак у „Колективу“ (ново име за „Борски колектив“, прим.) од 15. фебруара 1957. године, у коме се истиче незавидан положај борских библиотека: „...Ни у једној библиотеци не постоје помагала помоћу којих би се могло доћи до тражене књиге, већ се књиге проналазе по меморији библиотекара. Нема картотека, каталога... Градске библиотеке добиле су у 1956. за набавку књига дотацију од свега 300 000 динара. Због овако малих средстава библиотеке нису у могућности да одржавају пословне везе са издавачима у земљи, већ су упућене искључиво на борску књијару...“ У чланку се илуструје и катастрофално стање библиотечких просторија и књижних фондова: „Зграда библиотеке у Центру - има две просторије, једна као магацин, а истовремено у њој се прима публика која узима и замењује књиге. У другој просторији је читаоница. Читаоница је уређена са прилично укуса, зими је загрејана, а у једном углу се налази радио-апарат. Ипак, оно што је најважније, услова за умни рад нема - просторија је до улице па унутра допире бука, затим, док једни читају, други окрећу станице на радију... Библиотека на II километру је у још горем стању. И она располаже са две просторије. Споредна служи за смештај огрева и смећа, а дневна и недељна штампа је у њој натрпана и толико прашњава да се не сме дотаћи. У главној просторији је читаоница и књијница. Немогуће је радити и читати, јер стално

улазе они који менају књиге, а за једним столом се игра шах... Библиотека у Северном насељу је у најтежем положају. Све је стрпано у једну просторију: и књиге, и штампа, ту се примају и издају књиге, игра шах, а све је у таквом нреду да уопште не личи на културну установу. Књиге су у орманима наслагане различито: неке усправно, друге положене...

Стање књижног фонда борских библиотека само је незнатно поправљено током неколико година: крајем 1957. у библиотеци у Северном насељу било је 4263 књига, у Централној библиотеци 4347, на Старом Селишту 614 а на Другом километру 1673 примерака књига. Те године укупно је набављено 614 књига, од тога за Централну библиотеку 480, за библиотеку на Другом километру 132, за библиотеку Северног насеља 2 (1), док за библиотеку на Старом Селишту није била набављена ни једна књига.⁵⁹ У то време у свим библиотекама било је 1336 уписаних чланова.⁶⁰

Неподношљиво стање борског библиотекарства коначно је почетком 1958. године покренуло Народни одбор општине и његов културно-просветни савет на иницирање активности у смислу решавања овог питања. Тада је по први пут покренуто питање уједињења свих библиотека у једну библиотечку установу, при чему је Централна градска библиотека одређена за носиоца и координатора целокупних активности у том правцу. Фебруара 1958. у овој библиотеци започета је реорганизација књижног фонда и увођење МДК (Међународне десималне класификације), због чега је библиотека радила са странкама само три пута недељно.⁶¹ Припреме за обједињавање борских библиотека и послови реструктурирања библиотечке делатности трајали су, међутим, неколико година, услед недостатка потребних кадрова и због нерешеног питања просторија за јединствену библиотечку институцију. За то време Савет за просвету и културу интензивирао је финансијску помоћ борским библиотекама. Тако су стари и неатрактивни фондови обogaћени значајним бројем савремених и популарних књига. Већ 1959. укупан број књига у библиотекама износио је око 13 000, а за 1961. годину била је планирана набавка „неколико хиљада књига“ у сарадњи са „Просветом“.⁶²

Најзначајнији догађај у свеобухватним припремама за реорганизацију библиотекарства била је адаптација просторија хотела „Турист“ за потребе централне библиотечке институције, која је обављена почетком 1961. године.⁶³ Крајем априла Централна библиотека, која је у претходној години често менала просторије, из Омладинског дома преселена је у новоадаптирану зграду. То је означило почетак новог доба у развоју библиотекарства. Септембра 1961. Централна библиотека добила је свог првог управника - Боровоја Перовића, професора књижевности, а почетком 1962. проглашена је матичном библиотеком за подручје борске општине. У тој години остварени су интегративни процеси и припојени фондови свих градских библиотека, после чега је уследно континуирани развој библиотечке делатности на борском подручју.

Књижнице и читаонице на селу 1945-1962.

Велика културна заосталост села, са којом се после ослобођења суочила нова социјалистичка власт, представљала је за креаторе и реализаторе културне политике највеће искушење и изазов. Готово сви облици

културног рада у првим послератним годинама били су у највећој мери окренути селу, где се на конкретним примерима испробавала и потврђивала ефикасност и примереност мера културне политике. Описивање и подизање културног ниова села сматрани су као највиши хумани и идеолошки идеали младе социјалистичке државе; зато је и у Првом петогодишњем плану дефинисано све оно што је било потребно урадити на плану просвећивања села: описменити све неписмено становништво изнад 14 година старости и омогућити даљи напредак организовањем курсева и широком употребом књиге, у ком циљу је зацртано стварање широке мреже библиотека и читаоница.

Из овог основног опредељења, које је истицано у многобројним партијским и државним документима, проистекао је интензиван рад на оснивању књижница и читаоница у сеоским срединама. Међутим, као што је већ наглашено, овај културни задатак у великом броју случајева спровођен је кампањски, без осећаја за праве потребе и оствариве културне домете повезане са устројством и радом ових институција. За многе активисте, друштвено-политичке организације и одборе најпрече је било да се књижнице оснивају и да живе на папиру и у редовним извештајима о културно-просветном раду, док су велики проблеми са којима су се у свакодневном делатности суочавале ове установе остали по страни. Зато су и статистички подаци о књижницама и читаоницама на селу често непоздани, противуречни и не одражавају стварно стање, друштвени положај, утицај и реални значај ових институција у сеоским срединама.

У највећој мери рад сеоских књижница и читаоница зависио је од тога колико су дотични месни одбори и организације били способни да омогуће погодне просторије, инвентар, огрев и осветљење, затим од залагања учитеља и од предузимљивости и материјалних могућности сеоског народног одбора, преко кога је текла набавка новина и књига. У селима борског среза велику тешкоћу у организовању књижница и читаоница представљао је низак ниво културне свести становништва и слабо или никакво интересовање за штампану реч. Оваква ситуација била је карактеристична за многе сеоске средине у Србији, те су зато измишљани додатни методи у циљу пропагирања и растурања књига по селима: активни књигоноша, покретне књижнице, продајне изложбе, и сл. Сви ови видови популарисања и продирања књиге примењивани су и у борским селима.

На овом простору књижнице и читаонице осниване су или при земљорадничким задругама, или при школама, или при домовима културе. Њихов положај, материјални статус и основна делатност остали су недефинисани све до почетка шездесетих година. Књижнице и читаонице су у току година отворане, па престајале са радом, па наново оживљаване, у зависности од тренутне климе, ангажованих кадрова, пројектоване културне политике, итд. У читавом овом периоду није било регулисано питање њиховог смештаја, попуте књижних фондова, плаћања књижничара, дакле све оно од чега пресудно зависи успешна делатност ових културних завода. Посао књижничара у борским селима обављали су, за веома низак хонорар, домари земљорадничких задруга и домова културе, незапослени омладинци, понекад учитељи и активисти, а дешавало се да у књижницама раде и сеоски беспосличари и повратници из затвора.

При свему томе неке књижнице имале су одређеног успеха, док су друге биле без икаквог утицаја и значаја за одређену средину.

По извесним подацима, оснивање књижница и читаоница у селима борске општине уследило је одмах након ослобођења, крајем 1944. и почетком 1945. године.⁶⁵ Међутим, то су били тек први покушаји који су, чим је престало прво одушевљење и ентузијазам обнове, завршили са неуспехом. Следећи подаци о сеоским књижницама потичу из 1946. године, када почињу и први прави извештаји о културно-просветном раду на селу. У Годишњем извештају о народном просвећивању среза борског из 1946. наводи се да у срезу постоји 5 књижница са читаоницама и три без читаоница. Оне су у већини случајева биле отворене у току те године.⁶⁶ У истом извештају истиче се као значајан проблем мали број књига којима књижнице располажу и непостојање књига на влашком језику, „пошто је крај претежно влашког живља, те су ове редовно у потраживању”. Извештај наводи да су у току 1946. по селима организоване акције сакупљања књига, тако да се „број књига од 1439 повећао на 2323, а број листова од 675 на 2250. Часописа има 273.” У веома амбициозном Плану културно просветног рада у срезу борском за 1947. годину било је предвиђено отварање 4 народне књижнице и читаонице, и то у Горњану, Танди, Брестовачкој бањи и Сувој Реци.⁶⁷ У ово време активност Среског народног одбора на оснивању књижница и читаоница била је нарочито интензивна. Тако је овим Планом било предвиђено отварање књижница чак и у појединим реонима Злота - у Бељвини, Злаћу, Кобили и Смоници. Планом је такође било замишљено и отварање читаоница при књижницама у оним местима у којима их није било: у Бучју, Дубочану,

Изглед једне сеоске књижнице и читаонице крајем четрдесетих година

Луци, Метовници, Оштрелу, Слатини и Топли. У погледу пропаганде читања планирано је да се покрене широка агитација преко читалачких група, предавања, конференција и „преко осталих подесних скупова”.

У току 1947. настављене су акције на прикупљању књига и новца за куповину литературе. Августа 1947. сакупљена је извесна количина књига и 4500 динара, залагањем Среског народног одбора, Народног фронта и организације АФЖ-а.⁶⁸ Истовремено, све књижнице у срезу биле су преко буџета СНО претплаћене на најважније дневне листове и на часописе „Нови тежак”, „Народна просвета”, „Југославија и СССР”, „Природа”, „30. Дана” и друге, на шта је утрошена сума од 8396 динара.⁶⁹ Организоване друштвене снаге предузимале су и друге мере у циљу побољшања рада са књигом. Почетком 1948. отпочео је са радом срески покретни биоскоп „Просвета”, који је поред кино-апаратуре носио до селима и покретну књижницу, материјал за писање и дневне листове.⁷⁰ Средином 1948. у селима је организован актив књигоноша (састављен од пионира) преко кога су књиге разношене по кућама. За деловање ових актива показало је интересовање чак и Министарство просвете НР Србије, које је захтевало од СНО Бор детаљан извештај о начину рада ових актива - понајпре из оног села које је дало најбоље резултате.

Крајем 1947. године у свих 13 села која су припадала борском срезу постојале су књижнице и читаонице.⁷¹ Међутим, њихов рад био је незадовољавајући. У неким селима књижнице су постојале тек формално, као на пример у Горњану, где је један сандук са тридесетак прашњавих књига називан књижницом. Највећи проблем у раду књижница био је недостатак просторија и незаинтересованост за њихов рад. О томе најбоље говори Извештај СНО Бор Министарству просвете НР Србије од 9. I 1948: „... Ни у децембру (1947. прим.) се рад у књижницама и читаоницама није побољшао. Истина 13 књижница и читаоница издаје књиге на читање, имају своје управе, претплаћене су на дневне листове и најпотребније часописе, али тај рад тече неорганизовано, без евиденције. Главна сметња у њиховом раду лежи у врло слабом интересовању сељака за књигом. ... Извесни месни народни одбори и поред непрестаног ургирања од стране наставника нису пронашли просторије где би сместили књижницу и читаоницу, као што је случај у селима: Слатини, Доњој Белој Реци, Бучју и Горњану. ... Нисмо успели да заинтересујемо за рад књижница и читаоница чак ни оне другове у власти, задругама, или масовним организацијама, којима је ово безусловно потребно. ...”⁷²

У току наредних година стање сеоских књижница и читаоница бивало је све лошије. Неке књижнице су биле затворене, као књижнице у Метовници, Слатини, Оштрелу и Луки. Колико су сеоске књижнице биле непостојане и на крхким основама установљене институције најбоље сведочи пример књижнице у Слатини, која је затворена 1948. Када је умро задружни књиговођа Петар Попаз, који се бринуо и о народној књижници при задрузи, она је одмах расформирана и престала са радом.⁷³ Слатинска књижница отворена је поново 1952, а књижнице у Оштрелу, Луки и Метовници 1953. године. У периоду до почетка шездесетих година још су неке књижнице затворане, па поново отворане. Поуздано се зна да је 1960. даново обновљен рад књижница у Бучју, Танди, Метовници и Горњану.⁷⁴

О лошем стању сеоских књижница почетком 1953. године говори се у једном тексту у „Борском колективу” од 3. IV 1953: „... Неправилним

схватањем одговорних другова на селу, и врло лепо уређене књижнице као на пример у Шарбановцу, претворене су за ноћ у задружне ресторани или у просторије за све могуће конференције и састанке, тако да су постале легло нечистоће и прљавштине. Народна књижница и читаоница у Злоту има све услове за један солидан рад, али и поред свега тога она на све личи само не на народну књижницу и читаоницу. Између просветних радника и управе задруге нема никакве сарадње, у просторијама окупљају се омладинци, којима по свом понашању нигде није места... У Брестовцу, иако има леп број читалаца, рад не задовољава: скоро целе зиме просторије су затворене јер - нема огрева... Из истог чланка сазнајемо да проблем хонорисања радника у сеоским књижницама нигде није био решен, сем у Злоту, где је једино постојао плаћени књижничар.

У овом периоду забележен је најслабији рад не само књижница и читаоница у срезу, већ и свих осталих културно-просветних установа. О томе сведочи и писмо Среског народног одбора Савету за просвету и културу Србије 4. V 1953, које је уследило као одговор на распис Савета у вези са републичким наградама културно-просветним установама. У њему се каже: „Извештавате се, да у срезу борском нема ни једне сеоске библиотеке, народног универзитета, аматерског позоришта, културно-уметничких друштава и сеоског хора, који би дошли у обзир за републичку награду Савета за 1952/53. годину.”⁷⁶

Током 1954. и 1955. године, на иницијативу Савета за просвету и културу НР Србије, покренуто је установљивање тзв. „угледних библиотека” по селима. Савет је обезбеђивао потребне књиге, а срески народни одбори били су дужни да предложе одређена села и да обезбеде све услове за смештај поклоњеног књижног фонда. Тако су крајем 1954. године књижнице у Злоту, Кривељу и Брестовцу одређене за угледне књижнице на територији среза и добиле су свака по 800-900 књига од Савета за просвету и културу, док је Срески народни одбор уредио и опремио њихове просторије.⁷⁷ Наредне године угледне књижнице добила су и села Оштрељ и Шарбановац.⁷⁸ Ове књижнице биле су преко СНО претплаћене на следеће листове и часописе: „Политика”, „Борба”, „Република”, „Црвена звезда”, „Јутро”, „Зора” и „Нин”.⁷⁹ Овај подстицај републичког Савета за просвету и културу имао је знатног утицаја на побољшање рада књижница и читаоница на селу у наредном периоду. Већ октобра 1955. Срески народни одбор оценује рад библиотека, књижница и читаоница „у целини као добар”. На Одбору је закључено да су књижнице и читаонице материјално обезбеђене а већина и просторно. За књижнице у Злоту, Брестовцу, Кривељу, Оштрељу и Луки истакнуто је да су постале „центри разноврсне културно-просветне активности”.⁸⁰

До краја периода који је обухваћен овим сажетим приказом најзначајније сведочанство које говори о раду сеоских књижница и читаоница јесте збирка табеларних прегледа о њиховом стању у 1957. години. На основу ових детаљних шематских приказа, које су за потребе Савета за просвету и културу доставиле сеоске књижнице, могу се стећи сазнања о делатности већине сеоских библиотека на борском подручју у време када су оне прешле у надлежност Народног одбора општине. Зато вреди навести основне податке из ових шематизованих извештаја.

У књижном фонду слатинске књижнице било је 1957. 610 књига, а у току те године набављено је за књижницу 44 нових књига. Књижница је имала 118 чланова. Књижница у Рготини (Рготина је у периоду 1957-1968.

била у саставу борске општине - прим.) располагала је са 750 књига, набавила је 40 књига и имала 175 корисника. Библиотека у Бучју: 410 књига у фонду, 90 књига набављено, 159 чланова. Књижница у Брестовцу имала је 1263 књиге, набавила 64 и имала 179 чланова. Оштрељ: 922 књиге у фонду, 72 књиге набављене у току године, 63 члана. Лука: књижни фонд 399, без набављених књига у току године, 190 корисника. Метовница: 252 књиге, 32 набављене, 227 чланова. Кривељ: 1265 књига, 90 набављених наслова, 194 члана. Злот: 1481 књига, 66 набављених, 93 члана. Доња Бела Река: 559 књига у фонду, 28 приновљених у току 1957. године.

У наредном периоду нема сачуваних података који би говорили о некаквим битним променама у раду сеоских књижница и читаоница. Оне су и даље обављале своју функцију без осмишљеног програма, под патронатом Народног одбора општине, који је издавао минимална средства за делатност ових установа. При томе су кључна питања (кадрови, смештај, инвентар, набавна политика) остајала отворена и нерешена.

Овакво стање трајало је до 1962. године, када је Централна библиотека у Бору добила матичне функције за територију општине, па самим тим и право контроле и надлежност над сеоским библиотекама. Захваљујући новим условима током шездесетих година појачао се рад сеоских књижница, а Централна библиотека покренула је низ ефикасних акција за побољшање библиотечног рада на селу.

Године 1961/62. задница је нови фаза у развоју Библиотечарства у Бору. Иако је одређеног минималног књижног читалачког прегледа просторија за централну библиотеку и читалачку, објективне књижнице и читалачке „угоднице” Библиотека је добила матичне функције. Централна библиотека за подручје Борске општине. Покушавајући уз помоћ читачког и књижног стручног Библиотечког рада и на савремен начин да претпостави и формираме Библиотечко-информационог система у општини.

Као што је већ речено, средином 1961. године Централна библиотека Библиотечка укључена је у административну структуру изданичних центара „Тријумф”, за целовитије и боље изградње Библиотечко-информационог система. Једна од приоритетних задатака Србије, који су Библиотечки просторији су дали по селу тако жељених простора. Библиотека је имала 6 просторија са 300 м² квадратних метара и намењен део у коме су се налазиле читалачке огреве. У Библиотеци су имали установљени Депо књига, Одељење за одрасле и читаоница детина, а осталих простора искоришћено је и за конгломерат уградњених и депо књига.

Током 1961. и 1962. године основан је фонд Централне Библиотечке прикључени су фондови Библиотека у Слатини, насељу и на Држим мосту. Историјски гледано таква комплексна Библиотечка прикључена су у нову Библиотечку структуру. Књижни фонд Централне Библиотечке фонд 1962. године износио је око 14.000 књига, а основни радар сачињавали су: Народна библиотека Борска Општина, Доњинка Стрпчић (на Централне Библиотечке), Зехтин Нина (на Библиотечке у Слатини насељу).

У Слатини налази се једна од најбољих читалачких центара у Борској Библиотечкој у Слатини, насељу. Читаоци се налазе у читалачкој и на информативном простору (у Библиотечкој прикључено је и читалачког простора на подручју Борске општине). Трије, већина књига, које су се налазиле, налазиле и осталих простора на основу административне Народне Библиотечке у Бору.

ДЕО V

БИБЛИОТЕКАРСТВО У БОРУ И ОКОЛИНИ 1962-1989 - основни правци развоја -

Централна библиотека у Бору 1962-1970.

Године 1961/62. започела је нова фаза у развоју библиотекарства у Бору. Њу је одређивало неколико значајних чињеница: преуређење просторија за централну библиотечку институцију, обједињавање књижних фондова „насељских“ библиотека и стицање матичних функција Централне библиотеке за подручје борске општине. Новостворени услови утицали су на развој стручног библиотечног рада и на стварање почетних претпоставки за формирање библиотечно-информационог система у општини.

Као што је већ речено, средином 1961. године Централна градска библиотека усељена је у адаптиране просторије некадашњег хотела „Турист“. За опремање нове зграде Библиотеке ангажовани су стручњаци Завода за примењену уметност Србије, који су библиотечке просторије уредили по свим тада важећим прописима. Библиотека је имала 6 просторија са 167 м² корисне површине и помоћни део у коме су се налазиле оставе за огрев. У Библиотеци су одмах установљени Дечје одељење, Одељење за одрасле и читаоница штампе, а остатак простора искориштен је за концеларију управника и депо за књиге.

Током 1961. и 1962. године основном фонду Централне библиотеке прикључени су фондови библиотека у Северном насељу и на Другом километру. Истовремено радници тих насељских библиотека прешли су у нову библиотечку установу. Књижни фонд Централне библиотеке крајем 1962. године износио је око 14 000 књига, а основни кадар сачињавали су, поред управника Боривоја Перовића, Десанка Стојановић (из Централне библиотеке), Златан Илић (из библиотеке у Северном насељу),

* Овај део текста замишљен је као општи преглед најзначајнијих процеса у борском библиотекарству у назначеном периоду. Пошто поглавље има информативни, а не аналитички карактер (услед близине времена које се приказује), није опремљено научном апаратуром. Треба, међутим, напоменути да су сви процеси, подаци и детаљи приказани на основу документације Народне библиотеке у Бору.

Зграда хотела „Турист“ (у средини) у чијем просторијама је смештена Централна библиотека 1961. године

Први додир са књигама. Писаоници у Централној библиотеци почетком шездесетих година

Вера Јовановић (из библиотеке на Другом километру) и Ружица Миленковић, с тим да је било доста случајева, тада и касније, да је Библиотека представљала краткотрајно радно место за жене стручњака који су се запошљавали у Бору – до проналаска бољег и пробитачнијег посла.

На седници Народног одбора општине Бор 27. II 1962. одлучено је да се Централна библиотека одреди за матичну библиотеку за подручје општине. Решењем о овој одлуци дефинисана су и средства за рад библиотеке, која су одређена посебном ставком у буџету Народног одбора. Осим тога, било је предвиђено да се део средстава обезбеђује дотацијама и поклонима привредних и других организација и сопственим приходима које оствари Централна библиотека.

Овом одлуком Библиотека је добила статус посебне културне установе, чиме су се створили услови за реализацију стручних послова на организацији и унапређењу библиотечке делатности, за развој читалаштва и већи утицај Библиотеке на културне токове.

Велики значај за осмишљавање делатности Централне библиотеке у новим условима имао је Савет библиотеке, који су сачињавали угледни људи тадашњег јавног и културног живота (Драгош Жунић, Наталија Шенк, Милутин Протић, итд.). Савет је утицао на основна одређења у осмишљавању набавне политике Библиотеке и културних садржаја који су се одвијали унутар ове установе. Савет је иницирао да се, у смислу набавке књига, Централна библиотека определи за трајни уговор са „Просветом“ из Београда, која је све до најновијег времена остала главни извор попуњавања књижног фонда Библиотеке. У првим годинама рада Централне библиотеке Савет је редовно ангажовао неколико професора књижевности који су у сарадњи са библиотечким радницима креирали набавну политику и вршили избор књига за куповину. У делокругу рада Савета било је и доношење свих планова, програма и пројекција рада Централне библиотеке. На иницијативу Савета и управника Библиотеке Боривоја Перовића већ почетком 1962. у Централној библиотеци основано је Друштво пријатеља књиге, које је окупило многе просветне раднике и интелектуалце и доприносило афирмацији читалачке културе и ширењу круга читалаца.

Срећна околност за развој и продор културних утицаја Библиотеке почетком шездесетих година био је избор Боривоја Перовића, професора књижевности, за управника ове установе. У периоду септембар 1961 - март 1964, колико се Перовић задржао у Библиотеци, ова установа постала је једна од најзначајнијих институција културе у Бору.

Захваљујући залагањима Перовића почетком 1963. реализована је идеја о „покретном фонду“, којим је књига продирала на село, надомештајући посустале сеоске књижнице, и у радне организације Басена, чиме је појачан утицај на ширењу књиге међу борским радништвом. У покретном фонду било је око 2000 књига, које су разношене по селима и радним организацијама у специјално припремљеним коферима (тзв. „комплети“). Књиге су биле излагане у школама, земљорадничким задругама, погонима, канцеларијама, а књижничар који је ишао са покретним фондом на лице места је издавао књиге и задуживао кориснике. Књиге које су биле намењене селима остајале су у одређеном насељу 15-30 дана, па би затим наставиле обилазак осталих села.

У току 1962. године извршено је сређивање књига у Централној библиотеци. Целокупан књижни фонд стручно је обрађен и урађени су ау-

торски и насловни каталог. До средине 1963. под стручним руководством Десанке Стојиновић Библиотека је добила и стручни каталог.

Десанка Стојиновић, радник Централне библиотеке

У време управљања Боривоја Перовића остварени су и први контакти Централне библиотеке са школским књижницама, а радници Библиотеке пружили су стручну помоћ у обради књижног фонда библиотеке Рударско-металуршког факултета, крајем 1962. године. Боривоје Перовић покренуо је идеју о формирању завичајног фонда при библиотеци и установљавању завичајне библиографије, међутим ове замисли нису реализоване услед недостатка стручних кадрова и средстава. Перовић је развијао и афирмисао погледе на библиотекарство и културни утицај библиотеке као установе који су били далеко испред његовог времена, и који у датим условима нису могли бити реализовани. У једном чланку у „Колективу“ од 22. октобра 1961. Перовић је изнео низ интересантних замисли о делатности библиотеке и стварању сталне читалачке публике. Он је планирао постављање изложбених штандова са књигама на неколико места у граду, припремање предавања у заједници са Народним универзитетом о књигама и читању, приказивање филмова из области књижевности, употребу магнетофона и грамофона за емитовање живих речи познатих књижевника и рецитатора, редовно занимљиво информисање о новим књигама, давање краћих приказа књига у штампи, итд.

Почетком шездесетих година Централна библиотека постала је место одржавања значајних и бројних културних приредби, академија, књижевних вечери, изложби књига и слика. Није било ни једног културног јубилеја и значајног историјског датума који на неки начин није био

обележен у Централној библиотеци. Посебно значајне активности оствариване су у оквиру акције „Месец књиге“. Завршна манифестација

Управник Централне библиотеке Боривоје Перовић са учесницима литерарног конкурса у библиотеци

ове акције имала је карактер праве свечаности, коју је употпуњавало уручење награда учесницима основних и средњих школа који су својим радовима учествовали на наградном литерарном конкурс Библиотеке. Прва оваква приредба одржана је 10. XI 1961. године, а главну награду за учеснике средњих школа добила је Невена Мићовић, данас радник Народне библиотеке у Бору.

У веома кратком периоду, захваљујући регулисаном друштвеном и материјалном статусу, али и залагању и ентузијазму колектива Централне библиотеке, остварени су значајни процеси у борском библиотекарству, са битним утицајем на општу културну климу у Бору. О томе сведоче и чести и дуги текстови у „Колективу“ о борској библиотеци, из којих се види да су се под кровом ове установе остваривале готово све значајне манифестације културног живота. У чланку у „Колективу“ од 15. II 1963. коментатор је записао да је Библиотека „као установа најзначајнија културно-просветна институција у Бору“. У једном од августовских бројева овог листа износи се мишљење помоћника управника Народне библиотеке у Београду књижевника Јанка Ђоновића који је, „обрадован оним што је видео, рекао да Бор има најмодернију библиотеку у Србији“.

У време када је Б. Перовић напустио Централну библиотеку, она је имала 17 511 књига и 2542 уписана члана.

У наредном периоду (до краја 1969. године) настављени су позитивни процеси у борском библиотекарству и интензиван рад на афирмацији

кулturnih sadržaja Centralne biblioteke. To se posebno odnosi na godine 1965-1969, kada je dužnost upravnika obavljao Ilija Đurković, profesor književnosti. U tom periodu najznačajniji napori bili su usmereni na povećanje knjižnog fonda Biblioteke: već 1967. Centralna biblioteka raspolagala je sa 23 523 knjige, a 1969. knjižni fond je udvostručen u odnosu na 1962. godinu. Tada je biblioteka imala 27 774 knjige, što ju je svrstavalo u red najvećih biblioteka u ovom delu Srbije.

Вишеслава Тешовић, Десанка Стојановић, Златан Илић и Илија Ђурковић, управници Библиотеке, средином шездесетих година

Od 1964. godine stručni kadar pojačan je sa nekoliko novih radnika, od kojih se u Biblioteci najduže zadržala Вишеслава Тешовић, која је пре тога радила у библиотеци и школи у Брестовцу. Повећан је и број чланова библиотеке: 1967. било је 3283 члана, а 1969. 4324. До краја шездесетих година настављен је рад на акцијама установљеним почетком овог периода (покретни фонд, културне манифестације, Месец књиге, итд.), а интензивирала се делатност Centralne biblioteke на популарисању и ширењу књиге. Марта 1966. Библиотека је отворила посебан пункт при дечјем одељењу Медицинског центра, а крајем наредне године (после затварања библиотеке на Старом Селишту) прорадила је библиотека у Самачком хотелу на Другом километру, за коју је Centralna biblioteka издвојила око 2000 књига. До краја шездесетих година појачан је утицај на рад школских библиотека и књижница радних организација, при чему су радници Centralne biblioteke често пружали стручну помоћ у набавци књига и сређивању фондова.

Захваљујући плодној сарадњи Centralne biblioteke са Радничким универзитетом, Културно-просветном заједницом, Музејем и другим

установама, покренуте су и остварене многе иницијативе и запажени културни садржаји: изложбе, приредбе, гостовања познатих јавних и научних радника, литерата, сликара и других уметника. Само у првој половини 1967. године у фоајеу Centralne biblioteke одржано је више великих изложби, од којих су највећу пажњу привукле изложбе „Хрватска графика 17, 18 и 19. века“, „Ликовна уметност у књигама“ и „Тимочани о Тимочкој крајини“. У оквиру Месеца књиге 1965. године установљене су и награде за најревосније читаоце библиотеке, поред постојећег наградног темата за средње и основне школе. Културни програми који су се одвијали у Centralној библиотеци изазивали су велико интересовање јавности, нарочито бројне књижевне вечери посвећене најугледнијим ствараоцима. Centralna biblioteka имала је осмишљен програм оваквих манифестација, у коме је најзначајније место заузимала презентација актуелних књижевних токова појединих југословенских средина. Тако су организоване „вечери“ македонске, босанскохерцеговачке, косовске, војвођанске, црногорске и осталих југословенских књижевности. У периоду 1965-1969. у оквиру ових књижевних вечери или самосталних наступа у Centralној библиотеци су гостовали Данило Киш, Оскар Давичо, Бранко Ћопић, Ђамил Сијарић, Меша Селимовић, Десанка Максимовић, Мира Алечковић, Душан Барандин и многа друга велика имена домаће литературе, при чему је у обавезни део њихових посета спадало обилажење појединих школа, села и радних организација.

Centralna biblioteka у Бору била је културно средиште града у читавом периоду од њеног формирања као матичне библиотеке инсти-

Изложба слика у Centralној библиотеци

тузије до почетка 1970. године. Тада је ова установа прикључена новооснованом Дому културе. Овај догађај означио је почетак вишегодишње стагнације борског библиотекарства и допринео да Библиотека изгуби свој јединствени идентитет у борској друштвеној и културној средини.

Централна библиотека у саставу Дома културе 1970-1978.

Од 1. јануара 1970. године Централна библиотека радила је у саставу Дома културе, као једна од радних јединица новоформиране установе, која је била замишљена као интегративни фактор остваривања културне политике - са упрошћенијом и ефикаснијом организацијом рада културних институција. За крај шездесетих и почетак седамдесетих година и иначе су били карактеристични интегративни процеси у борској средини; 1969/70. године обједињени су школство, здравство, туристичке организације и трговачко-угоститељске делатности. Дом културе обухватио је у почетку Централну библиотеку, Раднички универзитет, Дом омладине, Центар за унапређење и економику домаћинства, предузеће за приказивање филмова „Рудар“, део делатности из области аматеризма, Центар за образовање одраслих и Центар за културу. Све радне јединице Дома културе убрзо су добиле статус „центра“, па је тако Библиотека проглашена за „Центар за библиотеке, књижнице и читаонице“. Када су започети процеси свеопште „оуризације“, крајем 1972. године у Дому културе основана су 4 ООУР-а: ООУР Централна библиотека, ООУР Раднички универзитет, ООУР Центар за културу и ООУР за приказивање филмова. Под овим називом и у овом својству библиотечка установа у Бору остаће до краја 1978. године - до иступања из радне организације Дома културе. Оснивачи Дома културе били су Скупштина општине Бор и Општинска заједница културе, а средства за финансирање његове делатности обезбеђивале су Општинска заједница образовања и Општинска заједница културе.

Убрзо после оснивања Дома културе, показало се да овакав начин организовања културних делатности није био примерен потребама културног развоја. Дом културе и његова управа постали су ограничавајући фактор културног живота, а несамосталност и материјална зависност удружених институција (посебно Централне библиотеке) битно су утицали на стагнацију у њиховом раду. Од оснивања нове организације односи између управе Дома културе и Библиотеке били су бремени ти нерешивим противуречностима; с једне стране (у Библиотеци) испољавала се логична и оправдана тежња и потреба за самосталним активностима и самосталним осмишљавањем материјалних и других потреба, док се са друге стране настојало да се под контролом и туторством држе све радне јединице, што је објективно веома спутавало развој не само библиотечке већ и осталих културних делатности. При свему томе у Централној библиотеци су се у оштром виду појављивали значајни проблеми фундаменталног карактера, од којих је свакако највећи био недостатак средстава за планску набавку књига. Управа Дома културе издвајала је ништавне суме за попуњу књижних фондова Библиотеке. Све до првог Самоуправног споразума о наменској набавци књига 1978. године Библиотека је књиге набављала претежно поклоном радних колектива и појединаца и сарадњи са друштвено-политичким организацијама, го-

Припреме за селидбу у нову зграду Дома културе

тово без икаквих средстава од своје матичне куће. То најбоље потврђује податак да је у току 1973. године на рачун Дома културе набављено свега 107 књига, док су све остале књиге (око 3000) набављене на друге начине и туђим средствима. У овом смислу карактеристичан је и Извештај о раду ООУР Централна библиотека за 1975. годину, где се у одељку који говори о попуњавању књижног фонда средства Дома културе уопште не помињу. У тој години књиге су набављане на рачун Марксистичког центра, Рударско-топионичарског басена, Техничког школског центра и од прихода од библиотечке чланарине.

Из свих наведених разлога у периоду 1970-1973. Библиотека у оквиру Дома културе преживљавала је веома тешке дане, без могућности да имало битније утиче на сопствену делатност и развој друштвени положај и културни утицај. То потврђује и честе смене привремених или сталних управника у том периоду (Гордана Павловић, Југослав Велковић, Достана Јаношевић, Предраг Живановић), који су, у немогућности да било шта самостално учине у погледу рада и просперитета библиотеке, брзо напуштали овај положај.

Средином 1973. године за управника ООУР Централна библиотека дошао је Томислав Тешовић, изузетни културни прегалац, познавалац и љубитељ књиге, чији је допринос развоју културе у борској средини незаобилазан, још од времена када је радио на Радничком универзитету и у Центру за културу. Тешовић је у сарадњи са колективом Библиотеке одмах започео борбу за достојанство библиотечке делатности и за осамостаљивање ове институције. У периоду 1973-1980. (колико је био управ-

ник) Томислав Тешовић је успео не само да библиотеку поново постави на ноге и одвоји је од Дома културе (1978) већ и да смелим иницијативама оствари, и у отежаним условима у оквиру Дома културе, значајне иновације у библиотечкој делатности, са чиме је био повезан пораст утицаја и допринос Библиотеке општем културном развоју.

У првој фази рада Библиотеке у оквиру Дома културе, до Тешовићевог доласка, вреди забележити неколико значајних догађаја и иницијатива, који су са становишта развоја библиотекарства имали трајни утицај. Несумњиво да је највећи догађај био пресељење Дома културе са свим његовим радним јединицама у нову зграду, почетком 1972. године. Библиотека је у новој грађевини добила близу 1200 м² корисног простора, са најавременијим инвентаром и најмодерније опремљеним просторијама, које и данас важе као најуређеније библиотечке просторије у матичним библиотекама Србије. Пресељењем у нову зграду Дома културе Библиотека је стекла изванредне услове за развој библиотечке делатности и организацију различитих културних активности. Већ од 1972. године у Библиотеци постоји Одељење журналистике, које ће средином осамдесетих година прерасти у Информативно одељење Народне библиотеке. Исте године отпочето је са формирањем Студијског одељења, са публицистичком и стручном литературом из свих научних области.

Почетком 1971. Библиотека је добила библиобус, чиме је био обезбеђен редовни обилазак истурених библиотечких пунктова по селима и радним организацијама. Средином 1971. било је 250 „чланова“ библиобуса у 14 пунктова (12 села и радне организације Топионица и Јама).

До 1973. године активно је радила библиотека у Самачком хотелу на Другом километру, која је 1971. имала око 5000 књига и 200 чланова.

У ситуацији када је Библиотека била „у немилости“ управе Дома културе у погледу средстава за набавку књига, предузете су многе активности да се средства за попуну фонда некако обезбеде. Тако је за почетак 1971. године узан први покушај да се радне организације укључе у финансирање библиотечке делатности, на бази колективног уписа појединих радних јединица Рударско-топионичарског басена. Међутим, овај покушај није уродило плодом. Синдикалне подружнице одбиле су предлог да колективно учлане своје раднике, полазећи од тога „да то људи из библиотеке чине због тога да би дошли до новца“, како нас обавештава „Колектив“ 21. V 1971. године. У таквој ситуацији Библиотека је потражила помоћ од друштвено-политичких организација, од који је током 1971/72. и набављен највећи број књига. У пролеће 1972, одмах после пресељења у нове просторије, Општински комитет СК покљонио је Библиотеци целокупан књижни фонд са којим је располагао - више од 2000 књига. Не улазећи у карактер и квалитет на овај и сличне начине набављених публикација (махом броширана издања политичке, економске и синдикалне оријентације), може се говорити о значајном увећању књижног фонда Библиотеке у односу на предходне године. Крајем 1971. Библиотека је располагала са 37 545 књига, а 1972. са 39 628 књига. Библиотека је била претплаћена на 12 наслова новина и 21 часопис, углавном преко друштвено-политичких и радних организација, а 1972. године имала је 4691 уписаног члана.

Доласком Томислава Тешовића за управника Библиотеке покренуте су многобројне активности у циљу посвећивања и побољшања рада ове установе. Напоредо са борбом за што самосталнији и независнији

Томислав Тешовић (у средини) управник Библиотеке 1973-1980.

статус Библиотеке, учињени су велики напори на квантитативном и квалитативном увећању књижног фонда. Осмишљене су и многобројне манифестације које су Библиотеку поново удигле у ред најзначајнијих институција културе.

Већ 1973. године покренута је акција „Поклон књига библиотеци“, која је наишла на велики одзив грађана, захваљујући добро организованом популарисању путем штампе и радија. На овај начин за пет година (до 1978) Библиотека је добила више од 7000 књига, углавном белетристичке литературе.

Септембра 1973. у сарадњи са Марксистичким центром формирано је ново библиотечко одељење - тзв. Марксистичка библиотека (у оквиру Студијског одељења), која ће током наредних година постати једно од најјачих библиотечких одељења те врсте у Србији. Основни фонд чиниле су књиге које је покљонио Општински комитет, а преко Марксистичког центра отпочета је набавка часописа са марксистичком тематиком. Истовремено Марксистички центар одредио је значајна наменска средства за набавку ове врсте литературе, која су међутим кориштена и за куповину многих издања из области других хуманистичких наука.

У периоду 1973-1980. интензивирала се сарадња са селским књижницама, школским библиотекама и организацијама удруженог рада. У том времену основана је прва библиотека у радним организацијама, обрађени су и сређени фондови највећих школских библиотека - у Гимназији и Техничком школском центру и установљене прве праве библиотеке у селима, овога пута под директним надзором и уз организационе компетенције Централне библиотеке.

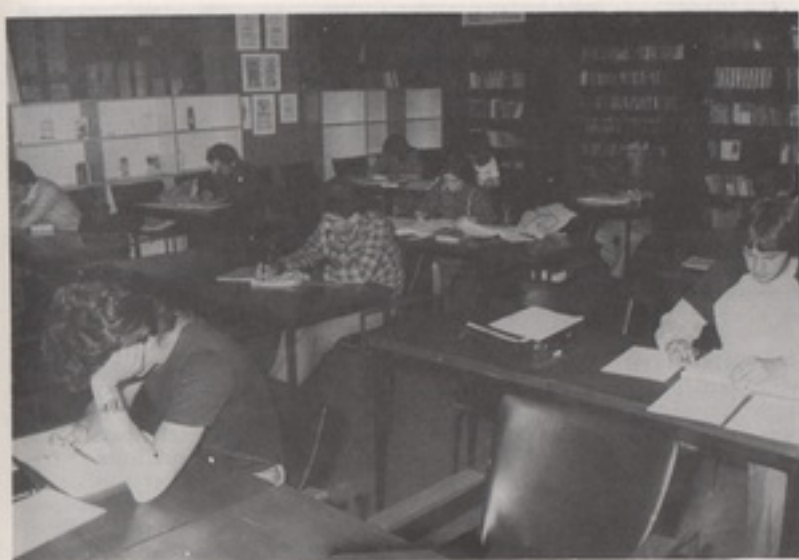
Зграда Дома културе у Бору, у којој се налази Народна библиотека

У назначеном периоду веома значајан вид помоћи у набавци књига пружали су Рударско-топионичарски басен, Скупштина општине и друге радне и друштвене организације и установе. Фебруара 1977. Централна библиотека постигла је договор са борском штампарском, која се обавезала да издава по један примерак сваке штампане публикације за попуни књижних фондова Библиотеке. Већ крајем 1977. године Централна библиотека располагала је са 62 983 примерака књига и била претплаћена на 31 лист и 42 часописа.

Почетком 1978. године у Библиотеци је основан „Клуб читалаца“, чији је формални циљ био „вршење услуга трећим лицима“ а који је омогућио Библиотеци право на промет књигом са повољним условима уз коришћење рабата. На овај начин набављен је велики број књига од разних издавача, углавном све оно што је у одређеном тренутку на књижевном тржишту представљало новину и актуелност. (Клуб се угаasio 1981. године, после одласка Тешовића.)

Средином седамдесетих година у Библиотеци је постојала књиговезница у којој је радио и курс за младе књиговесце. Овај курс имао је пропагандно-практични карактер: истовремено се код најмлађег узраста развијало интересовање за књигу и вршила заштита и репарација књижног фонда Библиотеке.

На седници Скупштине општине Бор 31. маја 1978. усвојен је предлог Друштвеног договора о развоју библиотекарства у општини и предлог Самоуправног споразума о удруживању средстава за наменски откуп књига. Том приликом одобрен је бескаматни кредит у износу од 3 000 000 динара за набавку књига, на рок од 4 године, чиме су изванредно ојачани набавни потенцијали Библиотеке и створени услови за организацију библиотечке мреже.

Једна од читаоница Библиотеке

У време управљања Томислава Тешовића Библиотека је представљала веома значајно извориште културе и центар садржајне друштвене и културне комуникације. Као човек широког образовања и разноврсног интересовања, Тешовић је осмишљавао многобројне манифестације јавног и културног карактера, од предавања, обележавања културних и историјских јубилеја, промоција књига, академија, до ангажовања великог броја књижевника, културних и јавних радника који су својим посетама Библиотеци и граду утирали путеве преображаја ове индустријске средине ка значајном културном центру. Тешовић је у Библиотеци окупио Књижевну омладину Бора, која је одржавала своје редовне „сусрете четвртком“, а био је и најраслужнији за прву и до сада једину књигу коју је Библиотека објавила. То је „Борска бележница“ Миклоша Радотића, која је публикована 1979. године. Захваљујући залагању Томислава Тешовића гости Библиотеке били су многобројни познати књижевни ствараоци: Миодраг Булатовић, Бранимир Шћепановић, Душан Радовић, Добрица Ерић, Десанка Максимовић, Саша Божовић, Мира Алечковић и многи други.

Ево како је, статистички посматрано, изгледало најдинамичније време рада Централне библиотеке, 1976-1979.: током тог четворогодишњег периода набављено је и уграђено у фондове Централне библиотеке 20 723 књига и уписано 26 618 чланова (у просеку више од 6000 годишње); било је 201 865 посета и 338 380 прочитаних књига; штампу је користило 50 844 лица, а читаонице у смислу учена 44 141 грађанин; одржано је 29 премијера књига уз учешће 49 аутора и уз присуство 3790 становника; одржане су 24 књижевне вечери са 2940 посетилаца; при-

ређене су две академије са 279 посетилаца и два такмичења у говорништву са 48 учесника и преко 300 присутних грађана; организовано је 6 разговора о књигама за децу на којима је било 480 ученика; организовано је 12 наградних темата за литерарне саставе и један за ликовне радове; приређене су 4 изложбе издавачких кућа Југославије, 19 тематских изложби и 48 изложби нових наслова; одржане су 4 традиционалне манифестације „Месец књиге”.

Динамизам рада Централне библиотеке у назначеном периоду одвијао се паралелно са упорним и мукотрпним настојањима да Библиотека стекне издвојен статус у односу на Дом културе. О овим напорима сведоче многобројна документа, из којих пројева сва оштрина полемика унутар Дома културе и отпор осамостаљивању Библиотеке, који је кулминирао неуспешним покретањем дисциплинске и партијске одговорности за руководеће људе Библиотеке.

У настојањима да се изађе из „окриља” Дома културе било је различитих покушаја, па је тако марта 1976. године Збор радних људи Библиотеке предложио Скупштини општине Бор да донесе одлуку о „регионалном” статусу ове установе, рачунајући да ће на тај начин Библиотека стећи посебан положај у односу на Дом културе. Следећа фаза у борби за самосталан статус био је референдум о реорганизацији Дома културе септембра 1977. по којој је требало укинути основне организације удруженог рада и створити јединствену културну установу, са колегијалним руководством сачињеним од управника свих дотадашњих ОУР-а. Овај предлог одбачен је у Централној библиотеци и организацији за приказивање филмова. И најзад, на референдуму радника Централне библиотеке 7. XI 1978. године донета је „Одлука о издвајању ООУР Централна библиотека из састава ОУР Дома културе 'Бор' у Бору у самосталну ОУР”, чиме је отпочела нова, независна и самостална фаза у раду и развоју ове установе.

Народна библиотека у Бору 1979-1989.

Од стицања статуса самосталне радне организације, основне смернице рада Народне библиотеке у Бору (ово име носи од 1980.) одређивали су систематично, поступно и садржајно развијање уходаних програма и ширење библиотечке мреже. Почетком девете деценије (марта 1981.) за управника Народне библиотеке изабрана је Јованка Јурић, професор књижевности, која је на овој функцији остала до средине 1989. године. У том периоду кадровска структура библиотеке појачана је са неколико књижничара и виших књижничара, а од средине осамдесетих година у Библиотеци ради и први библиотекар. До 1989. у Библиотеци су запоследна још два радника са високом стручном спремом.

Године 1981. у Библиотеци је формирана матична служба, преко које су остварени значајни резултати у ширењу библиотечке мреже, што се посебно односи на оснивање народних библиотека по селима и библиотека у организацијама удруженог рада. Развој библиотечке делатности изван матичне установе био је резултат основног концепцијског опредељења новог управника у чијем средишту се налазило повезивање првенствено са радничким срединама. У том циљу не само да је покренуто отварање библиотека у организацијама удруженог рада већ је у Народној

Гости „Октобарског сусрета писача” у посети Информативном одељењу Народне библиотеке. Сасвим десно је Јованка Јурић управник Библиотеке 1981-1989.

библиотеци остварен институт колективног уписа, путем којег је у Библиотеку учлањено радништво готово свих радних јединица Басена, као и радници друштвено-политичких организација и неких других установа. Треба, међутим, нагласити да борба за квантитет није у великом броју случајева била праћена одговарајућим квалитативним својствима и осмишљеним пројекцијама даљег рада. Поједине ванинституционалне активности Библиотеке имале су формални карактер, што се може закључити и за институцију колективног уписа, која у одсуству креативне надградње није могла дати значајније резултате. Истовремено, инсистирање на оваквим формама рада ишло је на уштрб рада у самој Библиотеци, посебно у вези са активним корисницима библиотечких фондова. Иако се број уписаних чланова у неким периодима кретао и до 23 000 (захваљујући колективном упису) бројност стварних, редовних корисника није се битније мењала у протеклој деценији, тако да се може говорити о извесној стагнацији у развоју читалаштва. То, међутим, никако није „заслуга” само организације рада у Народној библиотеци, већ, пре свега, последица и показатељ реалних интереса и потреба друштвене средине.

Стабилност у финансирању и веома добра сарадња Народне библиотеке са многим радним и друштвено-политичким организацијама, а посебно са Марксистичким центром, условили су планску набавку и попуњу књижних фондова, а потписивањем новог Самоуправног споразума о удруживању средстава за набавку књига, који се почео реализовати 1. I 1983. године, Библиотека је дошла до веома значајних средстава за

Посета децем одељењу Народне библиотеке

реализацију набавне политике и попуњавање књижних фондова у библиотечкој мрежи. Средином 1983. године Народна библиотека распала је са више од 85 000 књига, што је већ тада представљало највећи књижни фонд на подручју Тимочког региона. Од наведеног броја у фонду Марксистичког (Студијског) одељења налазило се 24 238 књига, на Одељењу за одрасле (белетристика) 39 847 књига, и на Дечјем одељењу 21 468 књига. Крајем 1986. фонд књига у Библиотеци износио је 94 150 примерака, при чему је и на Марксистичком одељењу „пробијена“ граница од 30 000 књига. Крајем 1988. године у фондовима Библиотеке налазило се 103 111 књига.

Новембра 1984. године Библиотека је преузела део просторија у којима се до тада налазила стална поставка Музеја рударства и металургије. У новоадаптираним просторијама почетком наредне године почело је са радом Информативно одељење, при коме је установљена референсна збирка, фонд енциклопедија, речника и приручника и фонд штампе, и које је било задужено за целокупну информационо-пропагандну делатност и јавне манифестације Библиотеке. Октобра 1987. званично је отворено још једно библиотечко одељење – Завичајни фонд.

У периоду 1981-1989. у Народној библиотеци настављено је са организовањем свих видова јавних и културних манифестација које су биле карактеристичне за претходни период („Месец књиге“, књижевне вечери, промоције, приредбе, итд.). Овај вид активности Библиотеке није, међутим, наилазило на подршку и веће интересовање јавности, пре свега услед застарелог, стереотипног и неинвентивног начина организовања, у атмосфери свеопште равнодушности за културне приредбе, која је управо карактеристична за осамдесете године.

Насупрот томе, у истом временском периоду Народна библиотека покренула је неколико изузетно значајних програма који по свом садржају и утицају превазилазе библиотечке оквире. То се пре свега односи на реализацију акције „Читалачка значка“ и на два велика културна догађаја: Мајски сајам књига и Октобарске сусрете писаца.

У акцију Културно-просветне заједнице Србије „Читалачка значка“, чији је основни циљ поспешивање читалачке културе и читалачких навика, Народна библиотека укључила се 1981. године. У сарадњи са основним и средњим школама постигнути су значајни резултати на развоју читалачког интересовања за лепу књижевност код ученика, што је допринело да се ова акција прошири и на неке друге категорије становништва и области интересовања. Тако је на иницијативу Народне библиотеке установљена Читалачка значка за пољопривредну литературу, Читалачка значка за литературу на страним језицима, Читалачка значка за научно-техничку литературу, које су, међутим, реализоване са променљивим успехом. Најзначајнији домети остварени су оснивањем Читалачке значке за марксистичку литературу, која је покренута 1984/85. године у сарадњи са Марксистичким центром. Ова акција представљала је новину, са специфичним иновативним садржајима о односу на досадашње читалачке акције Културно-просветне заједнице, и то како у начину организовања тако и у погледу педагошких захтева, будући да су овом акцијом били обухваћени не само ученици основних и средњих школа већ и радници у удруженом раду и студенти почетне године факултета у Бору.

Први Мајски сајам књига у Бору организован је 28-31. маја 1986. године, у сарадњи Народне библиотеке и „Просвете“ из Београда. Организатори су успели да ову манифестацију осмисле на начин који је задовољно највише критеријуме сличних сајамских приредби. Сајам књига постао је традиционални догађај и један од најважнијих датума у календару културних збивања у Бору. На Сајму се излажу књиге многобројних издавача из читаве земље, а на штандовима Сајма поред Народне библиотеке књигама се снабдевају и готово све остале матичне библиотеке региона, библиотеке у удруженом раду, друштвено-политичке организације и школске установе. Сајам књига прате и бројни културни програми – књижевне вечери, рецитали, музичко-сценски догађаји, који се за време трајања ове манифестације одвијају свакодневно у изложбеним просторијама и у просторијама Народне библиотеке.

Од октобра 1986. Народна библиотека је редовно сваке године домаћин изабраним учесницима Октобарских сусрета писаца у Београду. На четири досадашње књижевне вечери борској публици представило се велики број домаћих литерата и књижевника из многих земаља са свих континената.

Народна библиотека у Бору издаје три своја гласила: Билтен марксистичке литературе (у сарадњи са Марксистичким центром) од 1978, Билтен Народне библиотеке - од 1986. (два пута годишње) и Сајамски гласник, посвећен догађајима везаним за Сајам књига - од 1988. године.

За досадашње резултате у раду Библиотека је добила многобројна признања, од којих су најзначајнији Сурепова награда 1983. године - највеће признање из области библиотекарства у Србији, и Октобарска награда града Бора, 1985. године.

Детали са Савна књига у Бору

Октобарски сусрет писаца 1986. године

Процес у коме је библиотечка делатност у општини померена у само средиште развоја културних делатности везан је за пројекат осамостаљивања и оспособљавања Народне библиотеке за нове функције, за њено извлачење из пасивног - у односу на мрежу и пројектоване задатке - у активан положај. Народна библиотека је у односу на почетак седамдесетих година утростручила књижни фонд и удесетостручила фондове у мрежи, пре свега сеоских народних библиотека. Њени књижни фондови по броју, саставу и разноврсности превазилазе провинцијалне оквире и по томе је она постала културна, научна и цивилизацијска установа општег типа, спремна за остварење сложенијих задатака. Садашњи потенцијали Народне библиотеке реално омогућују почетке научно-истраживачког рада, увођење информатике и аутоматизације у радни процес и пројекцију Библиотеке као библиотечко-информационог центра за подручје општине.

Развој библиотекарства у селима 1962-1989.

После реорганизације библиотекарства у Бору и стицања матичних функција за подручје општине почетком 1962. године, Централна библиотека добила је право контроле, надзора и организационо-финансијске компетенције над радом сеоских књижница. У то време већина књижница у селима није радила, а оне које су постојале биле су на рубу егзистенције као установе културе. Стари књижни фондови многих књижница, услед немара и небриге били су једноставно разнесени, о чему сведочи и податак да почетком 1962. укупан фонд књига у свим сеоским књижницама није прелазно 2000 примерака. Делатност сеоских књижница зависила је првенствено од залагања појединаца, интересовања месних заједница и повремених дотација Савета за просвету и културу Народног одбора. Постојећи књижни фондови били су несређени, набавна политика није постојала, а о некој значајнијој иницијативи у погледу популарисања књиге, ширења круга читалаца и утицаја на културни живот села није могло бити ни говора.

Запуштеност сеоских књижница била је повод да већ у току 1962. године Централна библиотека покрене припреме за реорганизацију ових установа. Формирана је комисија за попис, која је евидентирала целокупни инвентар сеоских књижница. Овај посао завршен је почетком 1963. године. У наредном периоду рад књижница у свим селима уз велике напоре био је обновљен, а Библиотека је ангажовала књижничаре који су хонорарним уговорима чвршће везани за матичну установу. Од њих су захтевани редовни месечни, тромесечни и годишњи извештаји о раду сеоских књижница и читаоница, који су служили као основа за креирање и осмишљавање даље политике према селу. Централна библиотека је већ почетком 1963. претплатила све сеоске књижнице на најзначајније новине и часописе, а за набавку књига издвојен је скроман али редован фонд средстава, који је служио за куповину најужније литературе. Значајна иницијатива било је оснивање покретног фонда, који је имао за циљ да поред постојећих фондова сеоских књижница употпуњава избор занимљивих књига и на ефикасан начин развија интересовање за читање. Првих пет комплета (кофера) покретног фонда било је додељено књижницама у Слатини, Гротини, Доњој Белој Реци, Луки и Танди, ода-

кле је после одређеног времена настављано са њиховом дистрибуцијом и разменом између појединих села. Све сеоске књижнице биле су 1963. године претплаћене на следеће листове и часописе: „Политика“, „Борба“,

Књиге покретног фонда спремне за дистрибуцију

„Спорт“, „Илустрована политика“, „Комунист“, „Тимок“, „Колектив“, „Социјализам“, „Развитак“ и „Задруга“.

У наредним годинама, захваљујући упорним настојањима Централне библиотеке, постигнути су извесни резултати у раду сеоских књижница и читаоница, мада су и даље сви доминантни проблеми у вези са овим установама остајали нерешени: проблем адекватних просторија, огрева, слабо интересовање у сеоским срединама за књигу, недостатак стручног рада, итд. Проблематику рада сеоских књижница усложњавала је незаинтересованост и веома слаба активност сеоских књижничара, што је и разумљиво, будући да њихов привремени статус, четворосатно радно време и веома ниски хонорари нису могли да представљају мотив и подстицај за динамичнију делатност.

Па ипак, и поред свих тешкоћа које су се испољавале, у периоду 1962-1969. на основу сачуваних докумената може се закључити да се одвијао спор, али сталан процес развоја сеоских књижница. То потврђује и основна статистика: године 1964. у свим сеоским књижницама било је 2556 књига и 500 уписаних чланова, 1967. 6422 књиге и 701 корисник, а 1969. године 11 309 књига и 1246 чланова.

Ови почетни резултати и одређене позитивне тенденције у раду сеоских књижница и читаоница прекинути су крајем шездесетих година. Од 1. марта 1969. године сеоске књижнице више нису биле под надзором Централне библиотеке, већ су, сходно закључцима Сабора општине из 1968. препуштене сеоским месним заједницама. Назначеног датума извршена је примопредаја инвентара и књижних фондова између Централне библиотеке и месних заједница, чиме су престале све компетенције Централне библиотеке у односу на сеоске књижнице и читаонице. У наредном периоду (до 1978.) Библиотека је имала само саветодавну функцију, а на сопствену иницијативу пружала је одређену помоћ сеоским књижницама, нарочито путем библиобуса.

Прелазак сеоских књижница и читаоница у надлежност месних заједница фактички је означио престанак рада већине ових установа. Иако оне и даље постоје на папиру и у извештајима током седамдесетих година, њихов рад се ни у једном погледу не може сматрати за стваран и активан. У овом периоду у најштријем виду испољавала се неорганизованост, небрига и одсуство било какве контроле и материјалне помоћи овим институцијама. У читавој 1970. години, на пример, за све сеоске библиотеке (12) набављено је свега 6 (и словима: шест) књига - на крају те године укупан књижни фонд сеоских библиотека износио је 11315 књига. Истовремено, смањило се и број чланова у књижницама: од 1246 уписаних чланова 1969. у наредној години њихов број је опао на 980, чему је у извесној мери допринео и библиобус Централне библиотеке. Године 1971. у свим сеоским књижницама било је свега 8256 књига, што је била последња развлачена, уништавана и губљена књижних фондова приликом многобројних затварања библиотека. Једина сеоска књижница за коју се може рећи да је остала у функцији током седамдесетих година била је књижница у Злоту. Ова књижница је 1968. године добила нове просторије, а у њој је радио стални радник са осмочасовним радним временом, једини сеоски књижничар са оваквим статусом у борској општини. Године 1975. библиотека у Злоту имала је 3560 књига, далеко више од осталих сеоских књижница, чији књижни фондови у најбољем случају нису прелазили 1000 књига. Од књижница које се у то време појављују у извешта-

јима најмањи књижни фонд имала је књижница у Луки - свега 280 књига.

Услед незадовољства постојећим стањем библиотекарства у селима, средином седамдесетих година у Централној библиотеци поникла је идеја о реорганизацији мреже сеоских књижница и читаоница. У пројекцијама развоја библиотечке делатности оне су замишљене као саставни део матичне библиотеке, која би над њима вршила стручни надзор и имала све компетенције: кадрoвске, организационе, финансијске и управне. Основни задатак реорганизације дефинисан је као „стварање узорних културних центара“ који ће у друштвеном животу села моћи да остваре „задатке на популарисању и пласману књиге“. Главни подстицај за реструктурирање сеоских библиотека било је усвајање Друштвеног договора о развоју библиотекарства у општини и Самоуправном споразуму о набавци средстава за наменски откуп књига, маја 1978. До краја те године реорганизоване су 4 сеоске књижнице: у Брестовцу, Злоту, Кривелу и Доњој Белој Реци, које су преименоване у сеоске народне библиотеке. У Централној библиотеци запослени су стални радници са осмочасовним радним временом за рад у сеоским библиотекама, а у току 1978/79. набављено је 17 609 књига за попуњу књижних фондова ових библиотека. Од овог времена започет је процес планског и систематског оснивања сеоских народних библиотека на територији борске општине. Планирани програм укључивао је обезбеђивање основног књижног фонда и његово касније редовно обнављање, осмишљавање културних активности библиотека у сеоским срединама и стручно оспособљавање кадрова. До 1989. основано је 10 сеоских библиотека (од 12 могућих), што је Народној библиотеци у Бору уврстило у ред матичних библиотечких институција са најачом мрежом у Србији.

Материјално обезбеђење, са (у већини случајева) младим и активним кадром, сеоске библиотеке у кратком времену постале су извориште културног живота сеоских средина и организатори многобројних манифестација којима се подизао читалачки и културни ниво становништва, од којих су најзначајније реализација акције „Читалачка значка“, књижевна посела, такмичење села, итд. Готово све сеоске библиотеке смештене су у наменским просторијама и опремљене свим потребним инвентаром. Корисници библиотечких услуга у селима углавном су ученици основних школа, мада није занемарљив ни број осталих категорија становништва, нарочито пензионера, домаћица и пољопривредника.

И на основу најелементарнијих статистичких података о делатности сеоских народних библиотека може се стећи јасан утисак о њиховом раду и развоју током последње деценије.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „МИЛАН ПОПОВИЋ“ У ЗЛОТУ - у време реорганизације 1978. године располагала је са око 5000 књига. Овај број се 1980. године попео на 7100, а данас фонд књига у овој библиотеци износи 13 500 примерака (заједно са фондом школске библиотеке која је прикључена народној библиотеци). Библиотека има око 800 сталних корисника. У току 1989. године ова библиотека добила је прву награду у конкуренцији сеоских библиотека на територији СР Србије, у оквиру традиционалне акције Културно-просветне заједнице Србије и издавачког предузећа „Нолит“.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ДРАГИ СИМОНОВИЋ“ У КРИВЕЉУ - у време реорганизације располагала је са 4596 књига. Од октобра 1981. библиотека је смештена у спомен-кући револуционара по коме је добила име. Почетком 1989. библиотечки фонд износио је 6390 књига, а библиотека је имала 200 уписаних чланова. Године 1983. библиотека је добила трећу награду у конкуренцији сеоских библиотека у Србији.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ДАНИЛО АТАНАЏКОВИЋ ЂАТА“ У БРЕСТОВЦУ - при отварању 1978. библиотека је имала 2222 књиге у фонду, а број чланова био је 381. У првој половини 1989. библиотека је располагала са 9779 књига и имала 649 чланова. Библиотека је смештена у Дому културе у Брестовцу. Године 1984. добила је прву награду Културно-просветне заједнице Србије и „Нолита“.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У ДОЊОЈ БЕЛОЈ РЕЦИ - Основни фонд у време формирања библиотеке 1978. године износио је око 2000 књига. Данас библиотека у Доњој Белој Реци располаже са 7600 књига и има око 470 чланова. Библиотека је смештена у новим просторијама Дома културе.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У СЛАТИНИ - отворена је новембра 1987. Библиотека поседује фонд од 2100 књига и има 180 чланова. Смештена је у адаптираним просторијама некадашње зграде месне заједнице.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У МЕТОВНИЦИ - отворена је октобра 1986. године, у просторијама реновираног Дома културе. Број читалаца у просеку износи око 450. У првој половини 1989. књижни фонд бројо је 2398 књига.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У ШАРБАНОВЦУ - почела је са радом марта 1982. године, са почетним фондом од 1050 књига. Од новембра 1985. библиотека се налази у реновираним просторијама Дома културе у Шарбановцу. Фонд књига почетком 1989. износио је 3120 примерака. У периоду 1982-1988. укупно уписаних корисника било је 2020, у просеку око 280 годишње.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У ГОРЊАНУ - почела је са радом 1987. године. Има 2200 књига и 200 корисника. Библиотека је смештена у Дому културе.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У БУЧЈУ - отворена је 1985. године. Данас има 1600 књига и 322 уписана члана. Налази се у просторијама Дома културе у Бучју.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У ОШТРЕЉУ - отворена је 1983. године. Данас располаже са приближно 2600 књига и има 150 уписаних чланова.

У целини гледано, створени су сви основни услови и све садржајне компоненте на основу којих се данас може реално говорити о добро организованом мрежи сеоских библиотека на територији борске општине. Планским и програмским решавањем питања уобичајена мрежа и чвршћег повезивања њених делова у кохерентан систем, сеоске библиотеке оспособљене су да преузму реализацију богатијих, сложенијих и разноврснијих друштвених и културних садржаја у сеоским срединама.

У одређеном смислу, библиотеке у организацијама удруженог рада представљају наставак синдикалних књижица и књижица „дрвених кутића“ при синдикалним подружницама, које су, са променљивим успехом, радиле још од првих послератних година. Књижни фондови ових библиотека били су, по броју и садржају, углавном недовољни да би могли да изазову веће читалачко интересовање радништва. Посебних кадрова за рад на популарисању и дистрибуцији књиге у књижицама није било, а устаљена пракса у свим синдикалним подружницама у вези са књижним фондом састојала се у једнократној набавци одређеног броја књига, без било какве касније допуне или обнављања.

Од стицања матичних функција 1962. године Централна библиотека покренула је значајне активности повезивања са борским радним организацијама - у циљу ширења књиге и развијања читалачке културе у радничким срединама. У том смислу најзначајнији домети остварени су радом Покретног фонда и касније библиобуса, путем којих је књига, у директном контакту са радницима, продирала у радне организације, пре свега у оне које су припадале Рударско-топионичарском басену.

Средином седамдесетих година, напоре да са новим идејама о реорганизацији библиотечке делатности које су се развијале у Централној библиотеци, и као последица осмишљавања нових замисли и програма, предузети су интензивнији контакти са организацијама удруженог рада који су, на бази реципроцитета, имали за циљ да, са једне стране, стимулишу рад и развој Централне библиотеке, а са друге стране да омогуће продор књиге и институционализацију библиотечке делатности у самим радним организацијама. Тако је, на бази договора између синдикалне организације Топионице у Бору и Централне библиотеке, почетком јануара 1977. године основана прва библиотека у удруженом раду - библиотека „Љуба Јовановић“ у Топионици, која је добила име по највећем борском ударнику и некадашњем раднику ове радне организације. Основни фонд за ову библиотеку, који је износио око 2000 књига, обезбедила је Централна библиотека у Бору.

Значајан подстицај за настављање започетог процеса оснивања библиотека у организацијама удруженог рада представљао је већ често спомињани Самоуправни споразум о средствима за наменску куповину књига. Предности бескалатног кредита за набавку књига посебно су, у вези са библиотекама у радним организацијама, почеле да се користе додаском Јованке Јурић на месту управника Библиотеке и формирањем матичне службе. За кратко време, до краја 1982. године, поред постојећих библиотека у удруженом раду (библиотека Топионице и библиотека Јаме, која је отворена 1980.) почеле су са радом још 4 библиотеке у радним организацијама: на Површинском копу, у Ливнички бакара и бакарних легира, у Фабрици бакарне жице и у Институту за бакар. У делокруг надлежности Народне библиотеке спадало је опремање ових библиотека књижним фондом - преко наменских средстава предвиђених кредитом, и образовање кадрова за рад у овим установама. До краја 1986. основано је још 6 библиотека у радним организацијама: у Флотацији у Бору, Електротрази, Термоелектрани, Фабрици опреме и делова, Флотацији у Великом Кривелу и у Медицинском центру у Бору, чиме је заокружена мрежа библиотека у удруженом раду, будући да после 1986. године није основа-

на више ни једна слична институција. Библиотеке су најчешће осниване у оквиру информационог центра појединих ОУР-а, у чијем саставу су се још налазиле разгласна станица и редакција интерног гласила.

Развој библиотека у организацијама удруженог рада, са становишта елементарног садржаја (књижни фондови, стручни рад, итд), одвијао се неравномерно; у истом смислу треба посматрати и домете и успешност њихове делатности у одређеној радничкој средини. Док је појединим библиотекама пошло за руком да окупе значајан број читалаца и остваре запажене резултате на квалитативном обогаћивању књижног фонда, афирмацији књиге и читалачке културе, друге су остајале на почетном нивоу како у организационом смислу, тако и у погледу величине и садржине књижног фонда, са slabим утицајем на читалачко интересовање радништва.

Будући да организационо-финансијске компоненте у раду библиотека у удруженом раду нису спадале у надлежност Народне библиотеке, већ су зависиле (и зависе) од радних колектива у којима се налазе, матична библиотечка институција није могла да утиче на негативне процесе у библиотекама удруженог рада. Треба посебно нагласити да је од виталног значаја за успешан рад ових културних центара степен заинтересованости и допринос руководних структура у организацијама удруженог рада. По правилу, тамо где постоји наклоност и покровитељство челних људи радне организације у односу на библиотеку и њену делатност, постигнути су и најбољи резултати.

У извесном смислу показатељи остварених домета јесу и подаци о књижним фондовима и броју чланова појединих библиотека у радним организацијама. Тако је, на пример, крајем 1986. године библиотека у ООУР Површински коп имала исти број књига као и библиотека у Флотацији у Великом Кривелу - око 900, мада је ова задња основана четири године касније од прве. Истовремено, док је број чланова у новооснованој библиотеци у кривелској Флотацији износио већ стотину, у библиотеци Површинског копа било је учлањено само 55 корисника. Исте године (1986.) највећи број чланова имале су библиотеке „Љуба Јовановић“ у Топионици и библиотека Јаме, по 500, док је најмањи број чланова забележен у Термоелектрани - свега 25. Године 1989. највеће књиже фондове имале су најстарије библиотеке (Топионица и Јаме) - око 7000 књига, док је у осталим библиотекама радних организација књижни фонд износио у просеку 2000-2500 примерака.

Библиотеке Топионице и Јаме добитнице су и највиших признања за рад библиотека у организацијама удруженог рада, која сваке године додељују Културно-просветна заједница Србије и Веће Савеза синдиката Србије. Библиотека Топионице добила је 1978. прву награду у Србији у конкуренцији библиотека удруженог рада, док је библиотека Јаме исто признање добила 1984. године. Њима се 1988. придружила и библиотека у Флотацији у Великом Кривелу, која је добила другу награду Културно-просветне заједнице Србије и Већа Савеза синдиката.

На основу анализе краткотрајног рада и развоја библиотекарства у организацијама удруженог рада могу се извући основни закључци о положају и даљој улози ових културних институција.

С једне стране, чињеница је да су библиотеке (у већини случајева) материјално, кадровски и просторно обезбеђене и да су на тај начин створени сви потребни предуслови за њихов културни ангажман у рад-

ничким срединама. С друге стране, потребно је учинити још много напора на афирмацији књиге, развоју читалачке културе и реализацији других облика културне комуникације са радништвом, како би се ове библиотеке, као саставни део библиотечке мреже, на садржајан начин укључиле у концепцију савременог библиотечко-информационог система.

Школско библиотекарство

На основу сачуване документације, може се закључити да су у првим годинама после рата у школским установама на подручју борске општине постојали одређени књижни фондови, који су сматрани школским библиотекама. Ове књижнице састојале су се делом од сачуване и неуништене предратне литературе школских библиотека, а делом од наменске штампе и књига којима су школе биле снабдеване после рата. Ове књижнице, међутим, ни у једној школској институцији нису биле ни материјално, ни кадровски, ни просторно обезбеђене. У ситуацији када се, уз веома ограничена материјална средства, водила битка за стварање елементарних услова за рад школа (изградња или оправка школских зграда, набавка учила, основног инвентара, итд.) није могло бити ни речи о планском осмишљавању делатности и развоју школских књижница. Зато се, са становишта библиотекарства, у првим деценијама после ослобођења не може ни говорити о школским књижницама или библиотекама, већ се постојећи књижни фондови у школама могу окарактерисати као несређене збирке књига, које су, запуштене и заборављене, остале неискоришћене. У извесном смислу од ове слике одударала је ситуација у Рударској техничкој школи, у којој је још 1954/55. постојала библиотека са око 4500 књига. У овој библиотеци била је уређена и читаоница, која је примала десетак дневних листова и часописа. Међутим и ова библиотека у наредним годинама доживљава стагнацију - убрзо је читаоница престала са радом, а књижни фонд остао је исти током читаве наредне деценије.

Током шездесетих година, у периоду када је Централна библиотека стекла статус матичне библиотечке институције, учинjeni су извесни напори на побољшању стања школских књижница, нарочито у смислу стручне обраде, чувања и заштите књижних фондова и утицаја на планирање набавне политике. Међутим, и у том периоду суштинска проблематика рада школских књижница остајала је нерешена. Иако је фонд књига у библиотекама основних школа у периоду 1961-1970. увећан од 3912 на 12000 примерака, основне организационално-функционалне компоненте делатности библиотека у школама још нису биле успостављене. О томе сведоче и извештаји борских основних школа у наведеном периоду, у којима се (све до 1971.) школске библиотеке уопште не помињу.

Слаб рад школских библиотека у више напрата критикован је и у локалном листу „Колектив“. Тако се у броју од 11. X 1963. године, у чланку који анализира слабу наклоност ученика према читању, за школске библиотеке наводи да нимало не доприносе развоју читалачких навика јака јер „само формално постоје“. У једном тексту у „Колективу“ од 7. јуна 1968. каже се: „Све школе имају школске библиотеке, али какве? Оне су доста запостављене и не остварују свој задатак. Школске библиотеке имају релативно мали број књига, а ни једна школа нема плаћеног би-

блиотекара. Тај посао раде најчешће наставници српскохрватског језика, а у неким - учесници“. Исте године Централна библиотека је преко Културно-просветне заједнице предложила, у циљу коначног решења питања школских књижница, да оне постану саставни део Централне библиотеке и њени огранци по школама, с тим што би се, у финансијском смислу, оваква реорганизација обезбедила дотацијом Скупштине општине по уписаном ученику. Овај предлог није, међутим, наишао на разумеване, управо због постављеног материјалног захтева.

Средином седамдесетих година, у оквиру реализације планова и програма за реорганизацију библиотечке мреже у општини, остварени су одређени резултати у погледу развоја и организационог уобличавања школских књижница. Централна библиотека предузела је низ значајних активности у циљу функционалног укључивања школских библиотека у библиотечки систем општине, од чега је најзначајнији допринос представљало сређивање и стручна обрада фондова највећих школских библиотека - у Гимназији и Техничком школском центру, 1976. године, које су тада располагале (укупно) са близу 20 000 књига. Реорганизацијом средњих школа и стварањем јединственог Политехничко-образовног центра током осамдесетих година, уз реализацију обавеза проистеклих из школског законодавства обједињени књижни фондови средњошколских установа формирали су највећу библиотеку овог типа на подручју Тимочког региона.

Када је усвојен први Самоуправни споразум о наменском откупу књига (мај 1978.) значајна средства у одобреном кредиту била су издвојена за набавку књига за школске библиотеке. До краја 1979. године књижнице основних школа добиле су на овај начин 17 200 примерака школске лектуре, чиме су њихови књижни фондови изузетно ојачани. Истовремено, и неке школе учиниле су извесне напоре да библиотеке добију посебан простор и опрему, што је, све скупа, допринело њиховој трансформацији (у организационом смислу) од књижница до библиотечких центара у школама.

Већ 1982. године у мрежи школских библиотека било је 41 457 књига, од тога у средњошколским установама 20 483, у основној школи „Вук Караџић“ 5200, у ОШ „Бранко Радичевић“ (заједно са школом „29. Новембар“) 6000, у школи „3. Октобар“ 7274 и у „Петој основној школи“ 2500 књига.

Међутим, и поред значајних квалитативних резултата у организацији и раду школских библиотека, основни проблеми креативног аспекта њихове делатности остали су отворени. О томе сведоче и запажања и констатације изнесене на веома значајном регионалном саветовању библиотекара одржаном 14. децембра 1983. године у Народној библиотеци у Бору, које је било посвећено школским библиотекама. На саветовању је истакнуто да школске библиотеке још нису нашле место у програму рада школа и да још нису на оном нивоу који тражи реформа образовања. Учесници саветовања сложили су се да су најбољи успеси остварени у школским библиотекама борске општине, мада „ни овде резултати нису задовољавајући“. Као горући проблем у раду свих школских библиотека истакнуто је питање кадрова и однос школе према библиотекарима. Наглашено је да основни узрок неактивног положаја библиотека у школама представља одређивање наставника који су „технолошки вишак“ за рад у библиотекама. „Такви наставници само отаљавају свој посао јер се

сматрају обезвређеним што не раде у настави, за коју су се припремали. Од наставника који је 'гуриут' у школску библиотеку очекује се да промени улогу библиотеке, а то је у оваквим условима немогуће.

Доношењем новог републичког закона о основном школству, који је ступио на снагу 1986. године, школске установе обавезане су да обезбеде све потребне услове за рад школских библиотека, од сталног кадра, потребног простора и инвентара до издавања средстава за планско обнављање књижних фондова. Међутим, и поред законског нормирања библиотечке делатности у школама, процес реструктурирања школских библиотека текао је споро и понегде неадекватно прописаним обавезама. У том смислу карактеристичан је Извештај о раду Народне библиотеке у Бору за 1986. годину, у коме се, у поглављу о сарадњи са школским библиотекама, поред осталог, каже: „Ни у овој години није се, и поред усвојених ставова и закључака, много постигло када је у питању рад школских библиотека. Не функционише ни постојећи фонд, ни простор намењен за библиотеке ученика, ни радници који треба да раде у библиотекама са ученицима онако како је то законом предвиђено. Питање кадра је решено на доста импровизован и не баш најбољи начин. . .”

У току неколико задњих година, Народна библиотека у Бору је, у циљу активирања школских библиотека, покренула низ заједничких програма којима се остварује функционално повезивање библиотека у школама са матичном библиотечком институцијом. Одређени резултати постигнути су у акцији „Читалачка значка”, путем организовања наградних темата и радом библиотечких секција по школама. Народна библиотека обезбедила је сву потребну стручну помоћ у раду школских библиотека, укључујући и инструктажу за раднике ових библиотека у матичној установи. На тај начин може се говорити о стварању услова за превазилажење проблема у раду школских библиотека у свим сегментима њихове делатности и о утирању путева за њихово постепено укључивање у библиотечко-информациони систем општине у догледном периоду.

Стручне (специјалне) библиотеке

У задњих тридесетак година у Бору постоје и раде три специјализоване библиотечке институције: Библиотека Музеја рударства и металургије, Библиотека Рударско-металуршког (Техничког) факултета и Библиотека у оквиру ИНДОК центра Института за бакар Рударско-топионичарског басена Бор.

СТРУЧНА БИБЛИОТЕКА МУЗЕЈА РУДАРСТВА И МЕТАЛУРГИЈЕ - У оквиру стручне делатности на истраживању, евидентирању, заштити и презентацији културно-историјских добара, Музеј рударства и металургије је још од свог оснивања 1961. године започео са формирањем стручне библиотеке. Музејска библиотека развијала се током протекле три деценије у складу са ширењем делатности борске музејске институције. Књижни фонд и збирка серијских публикација увећавани су делом куповином, у мањем обиму поклоном, и у највећем броју случајева разменом.

Библиотека Музеја располаже са око 4000 књига и часописа из области хуманистичких наука, углавном оних дисциплина које су везане за музејску делатност, као што су археологија, историја, етнологија или

историја уметности. Мањи део фонда састоји се од литературе природних и техничких наука, усмерене на истраживање и презентацију развоја рударско-металуршких делатности.

Половину фонда представљају периодична издања скоро свих музеја и сродних институција у земљи, чиме су остварене значајне могућности праћења нових достигнућа у области музеолошких наука, уметничке обраде и заштите материјалних добара. Ове публикације набављају се углавном разменом са око 120 музејских и других установа у земљи и 5 у иностранству, којима се за узврат достављају посебна издања борског Музеја и примерци његовог „Зборника радова”.

Осим радника Музеја и других стручњака фондове Музеја рударства и металургије могу користити и остала заинтересована лица, с тим што издавање књига из библиотеке није дозвољено, већ су створени услови за рад у самом Музеју.

Књижни фонд Музеја обрађује се по „нумерус-курес” систему, који прате именски и предметни каталог.

БИБЛИОТЕКА ТЕХНИЧКОГ ФАКУЛТЕТА У БОРУ - Две године после оснивања Рударско-металуршког факултета у Бору (данас Технички факултет), почетком 1963. формирана је и факултетска библиотека. Крупан допринос почетку рада ове установе дали су радници Централне библиотеке, који су крајем 1962. године уредили и стручно обрадили (по МДК систему) почетни фонд од 500 књига. Прве књиге библиотеке Факултета добила је на поклон од Рударско-топионичарског басена. Овај основни фонд издвојен је из стручних погонских библиотека и Генералне дирекције. Неколико професора Факултета такође је поклонило књиге из својих библиотека, чиме је увећан књижни фонд факултетске библиотеке у првом периоду њеног рада.

Временом, са развојем делатности Рударско-металуршког факултета, почела је континуирана набавка књига и часописа, тако да сада књижни фонд ове библиотеке износи око 18 000 књига и четрдесетак наслова страних и домаћих часописа који се у току године примају.

Библиотека Факултета спада у уско стручне, специјализоване библиотеке високошколских установа и служи за потребе релативно уског круга корисника, па је стога затвореног типа. С обзиром на профил стручњака који образује Факултет у Бору, Библиотека располаже литературом из области рударства, металургије, технологије и машинства, затим фундаменталних наука: математике, физике, електротехнике и механике, као и из области пратећих дисциплина - марксизма, социологије и општенародне одбране.

Стручна литература у библиотекама Факултета првенствено је на руском и енглеском језику, док су уџбеници на српскохрватском језику. Фонд часописа састоји се од домаћих, руских, енглеских, немачких и француских публикација.

При Библиотеци постоји и читаоница, коју пре свега користе студенти. Књиге се из Библиотеке издају искључиво уз остављање личног документа, док се публикације из збирке енциклопедија, речника, атласа, као и из легата, не издају.

Легат са највећим бројем књига (преко 1000) оставили су Библиотеци бивши професори Факултета Десанка и Михаило Рајчић. Нешто мањи легати припадају професорима Драгиши Томићу и Раји Станковићу и инж. Јелисавки Димитријевић.

Библиотека Техничког факултета укључена је у заједницу оваквих установа под окриљем Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду и врло активно суделује у међубiblioteчкој сарадњи са библиотекама сродних факултета и института широм Југославије, па и у иностранству. Библиотека остварује размену публикација, достављањем „Зборника радова“ Техничког факултета, у замену за слична издања других факултета и установа.

СТРУЧНА БИБЛИОТЕКА У ОКВИРУ ИНДОК ЦЕНТРА - Претеча данашњег ИНДОК центра, обједињавајуће институције целокупне документационо-информационе делатности Рударско-топионичарског басена Бор, била је централизована Басенска библиотека, која је при Институту за бакар формирана 1962. године. Формирање ове библиотеке представљало је закономерну последицу развоја и осавременавања производње у Басену и потребе за ефикаснијим образовањем и информисањем стручних кадрова. У овој библиотеци сједињени су књижни фондovi стручних публикација који су се до тада налазили по радним јединицама Басена и у Генералној дирекцији. У једном периоду (1966-1969) у циљу успешнијег организовања библиотечке делатности од интереса за Рударско-топионичарски басен, ова библиотека била је интегрисана са библиотеком Рударско-металуршког факултета.

Крајем 1970. године у Институту за бакар формиран је ИНДОК центар, у оквиру којег је отпочето са јединственом информационо-издавачком, репродукованом и репродукованом делатношћу. Током година уобличило се пет повезаних група унутар ИНДОК центра: Група информатике, Група документације, Група стручног библиотекарства (Библиотека), Преводилачка група и Група репротехнике.

У библиотеци ИНДОК центра данас се налази око 19 400 књига, док одељење часописа прима 280 наслова домаћих и страних периодичних публикација и располаже са око 150 000 примерака стручне периодике. Осим основног књижног фонда ИНДОК центар располаже и са више десетина хиљада формираних докумената некњижног карактера: научних студија и дисертација, превода страних радова, стручних извештаја, пројеката, чланака и других различитих материјала.

ИНДОК центар издаје селективне секундарне информације, чији је циљ ефикасније и брже упознавање стручњака са савременим научним достигнућима. Међу бројним секундарним публикацијама најзначајније су: Рударство, геологија и истраживање руде (РГИ), Припрема минералних сировина (ПМС), Екстрактивна металургија (ЕМ), Прерађивачка металургија (ПМ), и друге. Осим тога ИНДОК издаје и билтене призованих примарних докумената, часопис „Иновације и развој“, „Годишњак Института“, итд.

ИНДОК центар је члан Заједнице стручних библиотека и ИНДОК центара СР Србије, а остварује интензивну сарадњу и са многим информативним институцијама у Југославији, такође и са сродним центрима у земљама СЕВ-а.

ЗАКЉУЧАК

Прву читаоницу основану на подручју Бора и околине и данашњу Народну библиотеку у Бору раздваја временски период од 120 година. Од 14 књига злотског читалишта до 230 000 књига у данашњој библиотечкој мрежи, од првих примерака „Новина Србских“ у кафанама и школама до 150 000 стручних часописа у библиотеци ИНДОК центра, протекло је време у коме се, у зависности од друштвених и историјских околности, одвијала делатност генерација везана за књигу, њено набављање, коришћење, чување и ширење, у коме се стварало читалаштво и једна посебна дисциплина културног рада - библиотекарство.

Судбина књиге и њено коришћење током 120-годишњег периода никада нису били одвојени од општих културних и друштвених токова. Књига је била у одређеним епохама и оруђе политичке борбе, и средство општења и носилац прогреса и напредних идеја. Као фундаментално добро националног идентитета и духовности, књига је била прогањана и затирана у три ратна сукоба, у којима је ово подручје представљало бојно поприште или окупирани територију. Зато је у више наврата пут књиге и развој читалаштва и читалачке културе био прекидан и поново мукотрпно настављан, пре свега захваљујући самоиницијативи културних и просветних прегалача, за које је у свим временима карактеристична надахнутост „синдромом“ књиге и њеном трајном вредношћу као незаменљивог културног блага.

У историјату читалаштва и библиотекарства издваја се неколико фаза, које су у одређеном времену означавале прекретницу у развоју делатности везаних за књигу и њено коришћење.

Читаонице основане у другој половини XIX века представљале су израз друштвеног и културног просперитета одређених слојева становништва у најразвијенијим селима, у којима су већ биле успостављене основне цивилизацијске тековине. Иако кратког века, читаонице у Злоту и Кривељу могу се сматрати изузетним културним достигнућем, јер су промовисале прве приметке организованог бављења књигом и читањем.

Социјалистичка читаоница у Злоту на почетку XX века није била само извориште и расадник социјалистичких идеја и једна од ретких и веома запажених институција овог типа у Србији, већ и центар културе за ширу околину, где је по први пут дошло до масовне и организоване активности усмерене на дистрибуцију и коришћење литературе и штампе.

У периоду између два рата, захваљујући динамичном развоју Бора и његовом израстању у варошко средиште, и у овом месту јављају се књижнице и читаонице домаћег становништва и читаоничке институције странаца - руских емиграната и (вероватно) Француза, који су у то време настањивали колонију Борског рудника. У истом периоду и у неким селима оснивају се књижнице и читаонице, док су у другима школске књижнице биле доступне, осим ђацима и учитељима, и осталом писменом становништву. Најзначајнији домети културног развоја остварени су у Злоту, захваљујући изузетном прегалаштву учитеља Милана Поповића.

У првим годинама после другог светског рата реализацијом зацртане културне политике оснивају се књижнице у свим селима борске општине, под надзором Среског народног одбора, које су, међутим, радиле са променљивим успехом. С друге стране, у самом граду, захваљујући његовом индустријском и радничком карактеру и снажној синдикалној организацији, све до почетка педесетих година библиотечка делатност била је везана за библиотеку синдикалног Дома културе.

Период тзв. „населских“ библиотека који је трајао током педесетих година и који је представљао својеврсну стагнацију у развоју библиотечке делатности, завршен је 1961/62. године, када је створена јединствена библиотечка институција, са матичним функцијама на територији општине.

На овај начин отпочета је нова фаза у развоју библиотекарства, која је, и поред одређених тешкоћа у периоду затворености Библиотеке у оквиру Дома културе, у другој половини седамдесетих година резултирала осмишљеном и програмски и материјално утемељеном реорганизацијом библиотечке делатности, када је започет и процес формирања библиотечке мреже у селима, радним организацијама и школама.

Осамдесетих година Народна библиотека је, институционално самостална, материјално стимулирана и кадровски оспособљена, наставила са развијањем, јачањем и садржајнијим програмирањем библиотечке делатности.

Иако на путу да реализације целовитог и функционалног библиотечког-информационог система постоје многобројне још не савладане препреке и тешкоће, то је циљ коме се непрестано тежи и коме се Народна библиотека, као носилац свеукупног програма развоја, истрајно приближава.

ПОСЕБАН ПРИЛОГ

Светислав Стевановић

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БОР ДАНАС И СУТРА

Народна библиотека Бор је, заправо, библиотечка мрежа, са десет библиотека у сеоским месним заједницама у општини Бор, 12 библиотека у привредним и друштвеним организацијама, библиотекама у основним и средњим школама и на Техничком факултету, Музеју рударства и металургије и у Институту за бакар. Организационо, јединственим књижном фондом и библиотечким кадром, оперативним и развојним функцијама, Народну библиотеку чине борска и десет сеоских, а према осталима она врши стручну, матичну функцију.

Библиотека у Бору, смештена у наменски грађеном објекту, располаже са близу 1200 м² корисне површине у четири спратна нивоа, који у одређеном смислу диктирају и организациону структуру и распоред књижног фонда. У архитектонском погледу, решењу ентеријера, основној техничкој опреми и инвентару, Народна библиотека у Бору представља објекат релативно високог стандарда и функционалности. У том смислу она има све услове за складан развој.

Организациона структура библиотеке установљена је према узрастним категоријама корисника и природи књижног фонда, односно одређеним принципима комуникације са књигом и поводом књиге по искуственим или којим другим библиотечким стандардима. Она има у свом саставу:

- Дечје одељење
- Депо
- Информативно одељење
- Одељење за одрасле
- Одељење завичајног фонда
- Студијско одељење

Дечје одељење, Законом о библиотекарству предвиђено као посебно и обавезно у матичним библиотекама, смештено у приземљу објекта, у текућој и у развојној програмској политици Народне библиотеке има посебан значај и третман. То је и читаоница истовремено, велика и укусно опремљена учионица или кабинет за наставу српскохрватског језика и

наставу уопште, одељење деце штампе, језгро деце видео-клуба и изложбени салон књига и публикација за децу. Опремљено је и намењеном угодном одмору уз књигу, сликовницу, цртање или који други деци филм, ТВ емисију и друге „тихе“ културне активности и деце забаве. Сваке године, Деце одељење упише све малишане, доспеле до књиге као ликовног или језичког садржаја, бесплатно у своје чланство, с намером да у њима има и нађе своје будуће сталне кориснике и читаоце.

Посебна брига овог одељења је школска лектира. Посебна, али никако доминантна. Ово одељење уводи у свет књиге, али и у свет уопште. Оно је могућност избора личне лектире, предворје радозналости, путоказ афинитета, извориште укуса, ослонац при формирању појединачних естетских и етичких назора. Оно је, такође, у својој пракси, организацији и раду - илустрација односа према књизи уопште, темељ будућих животних ставова о њој и према њој.

Библиотечки депо, за читалачку публику најчешће невидљив, језгро је целокупног живота и судбине књиге и у Народној библиотеци Бор. Упркос свом имену и основној технолошкој функцији неке врсте складишта, што би се у неким другим случајевима могло сматрати помоћном просторијом, то је пространо одељење опште библиотечке намене, преко којег библиотечка књига пролази широк круг од издавача преко каталожке обраде, до библиотечких полица, читалаца и назад. Тај се круг окончава било техничким посредовањем, односно обновом књиге, да би се наставно, било коначним повлачењем из фонда, тј. отписом кад је књига технички израбљена и неупотребљива. Чегга нема у полицама библиотечких одељења има у депоу, из којег ће књига изронити увек кад то обновљено интересовање читалаца наложи. Библиотечки фонд је у принципу у депоу сложен како би био и на одељену отвореном публици.

Информативно одељење Народне библиотеке Бор обједињује својим активностима интерну и екстерну информативну функцију. Оно је каталожка база библиотеке, одељење штампе, часописа и других уметничких, научних или стручних публикација, библиотека енциклопедија, алманаха, библиографија, зборника, речника, приручника стране литературе у оригиналу и сличних садржаја.

У Информативно одељење сливају се све битне чињенице о деловању библиотеке или из њега крећу ка корисницима све активности - информативне, информативно пропагандне, аналитичке, презентационе, промоционе и сличне. Информативно одељење упућује читаоце на наслове, предлаже, препоручује, обавештава, позива, истражује, анализира - како библиотечке садржаје тако и читалаштво, мада ову последњу функцију имају и сва остала одељења у свом делокругу. Друга одељења окренута су колико свакодневници, толико развоју, а Информативно одељење углавном актуелном тренутку, идеји, иницијативи, потреби, а развоју библиотекарства и читалаштва управо преко тих елемената.

Информативно одељење је, како рекосмо, и одељење штампе. Најитанији дневни листови и недељници, почев од локалних до југословенских, специјализоване културне, спортске, научне и друге ревије и часописи за културу, књижевност, науку и друга питања - системом редовне годишње претплате стижу на полице овог одељења, пружајући свакодневно могућност читалаштву да задовољи своју потребу и радозналост за свет око нас, за привредне, друштвенополитичке, културне и

друге токове и збивања код нас и у свету. Одељење располаже и својом читаоницом, а у њему је и језгро аутоматске обраде података, које се сматра непосредном перспективом у развоју информационог система библиотеке, односно ширег информационог система, познатог већ као пројекат под називом БИС (Библиотечно-информациони систем). Информативно одељење непосредно прате одељење обраде књига и матична служба.

Нова књига, наручена у консултацији издавачких каталога, издавача директно, или на коју другу непосредну или посредну понуду, или иницијативу библиотеке, стиже на библиотечку обраду која почиње евиденцијом њеног извора, цене, начина и услова набавке, тематике односно жанра, њене техничке и суштине природе, а затим се разврстава, каталогизира, и обележава, да би коначно заузела место међу осталима у библиотечким фондovima. Оно се, разуме се, поуздано зна, јер је одређено међународним стандардима библиотечког уређења.

Одељење за одрасле чува и позајмљује књигу претежно „уметничке природе“ у свим њеним облицима и изразима, као и садржаје који је аналитички, односно теоријски и културно-историјски прате, вреднују, промовишу, или тумаче. Књига је разврстана по националним обележјима али и по жанровским карактеристикама.

Одељење за одрасле је, разумљиво, и најбогатије у оквиру Народне библиотеке Бор, јер су његове садржине и оквири најшире постављени. Ту ће се, разуме се, срести и књига за децу и омладински узраст, као и књига која подразумева као читаоце специјалисте за ову или ону област стваралаштва и науке. У његовом називу само се претпоставља „читалачко зрело“ доба а не аутоматски и узраст, јер су интересовања, афинитети и могућности читалаца најчешће индивидуалне карактеристике и не даду се уопштавати. Издавање других одељења од одељења за одрасле пре је организационо-технолошке, васпитно-педагошке, техничке или које друге, али не суштине природе. Оно, дакле, чини у основи Народну библиотеку, а друга одељења су тек њени специјализовани пунктови.

Најуже специјалности у Народној библиотеци Бор је свакако њено Завичајно одељење или Завичајни фонд, како се најчешће алтернативно назива. Његово основно обележје је у живој интеракцији са друштвеном, односно културном средином из које црпи свој садржај и у библиотечком и у ширем културном смислу и којој га враћа оплеменен; истражен, систематизован, проучен и есентуално релативно надграђен; релацији са укупним или посебним друштвеним токовима. Завичајни фонд је, с друге стране, у библиотечком смислу, природом свог садржаја и активности шире постављен него остала одељења. У њему налазе места материјали, документи, записи, рукописи, ретке књиге, фотографије, илустрације, афише, леази, огласи, картографски материјал и сви други облици писане речи као сведочанства културног развоја и тренутка средине. Завичајно одељење је, пре свега, истраживачки центар окренут завичају - дакле локалној средини, али функционално и значењски извор сазнања чивеница које се даду компоновати у опште социокултурне токове на ширем друштвеном плану.

Завичајно одељење је стручна библиотека издавачких резултата у локалној друштвеној средини, аналитичар културно-историјске прошлости, али и савременог стваралаштва у области културе и науке. Оно је је-

дан од важних извора за специјализована истраживања и истраживачки центар који те изворе ствара. Оно је хроничар и аналитичар културних и друштвених токова средине. Завичајно одељење извор је и издавачких и других презентационих иницијатива Народне библиотеке.

Посебно место у организационој и технолошкој структури Народне библиотеке има Студијско одељење. Научна литература је, уопште узев, основа његовог фонда, при чему се подразумева најшира лепеза научних дисциплина, али и такзованих алтернативних или граничних подручја науке и културе. Библиотечки фонд је тако и разноврстан - према категоријама научних области. Набогатији је садржајима из области друштвених наука, али и дисциплина које се баве проучавањем одређених области уметности и стваралаштва уопште. Студијско одељење је у ширем смислу такође информативно, али и обимна стручна библиотека за разноврснија стручна и научна интересовања и потребе. Оно располаже изузетно широким комплексом публикација, почев од популарне науке, приручника и уџбеника, премо научних студија до целокупних дела великана домаће и светске науке. Студијско одељење је и велика општа учионица и читаоница.

Наведену организациону структуру Народне библиотеке, односно њене мреже, прати углавном задовољавајући кадровски потенцијал. За послено је у њеном систему 28 радника, од којих 4 имају високу стручну спрему, 3 вишу наобразбу, 17 средњу и 4 нижу. У складу с тим и практичним способностима и искуствима распоређени су на одговарајуће послове. За све библиотечке раднике важи услов посебног стручног испита који сви задовољавају. Но, за аналитички рад у Народној библиотеци и мрежи, шире културне, информативно-пропагандне и друге послове образовна структура још не одговара потребама и претпоставља развоје и усавршавање. Преглед стања кадрова у Народној библиотеци виђен развојно, не одговара планским усмерењима предвиђеним за среднорочни период 1985-90. година, што је зависно од ширих друштвених могућности средине.

Народна библиотека Бор у матичном фонду располаже са око 105 хиљада књига, а у целој мрежи, рачуна се, са око 230 хиљада. Пошто су токови набавке, као и повлачења оштећених књига из књижног фонда непрекидни, без обзира на прецизну инвентуру обим фонда није могуће прецизно одредити. Ревизија фонда врши се према одговарајућем закону на сваких шест година, кад се установљавају прецизно сви елементи анализе фонда. Књижни фонд библиотека обично се доводи у релацију са бројем становника, или уже са бројем читалаца. Јасно је, међутим, да је свака оваква или слична релација само условна и статистичка, јер се потреба за књигом и по обиму и по тематској усмерености, односно садржају, не даду одговарајуће изразити таквим поређењима.

Доскора је, на пример, друштвено усмерење у обогаћивању фонда, циљно постављало сразмеру две књиге по становнику. Уколико се уброје књижни фондови библиотеке у удруженом раду, основним и средњим школама, Институту за бакар, Техничком факултету, Музеју рударства и металургије, о чему ће иначе бити речи мало даље, статистичари и планири наклонени овим релацијама могу бити задовољни. Циљ - две књиге по становнику је свакако остварен.

Не запостављајући свакако ни ову, грубу статистичку релацију, Народна библиотека Бор тежи, по природи своје функције, да је књига што

више међу људима, међу читаоцима у њиховим свакодневним навикама и потребама. Томе је ипак претежно подређен књижни фонд и својим обимом и структуром, као и оперативна набавна политика, која, с једне стране, консултује научну и културну јавност пред којом се књига вреднује, а с друге, интересовање свог читалаштва. Разуме се, Народна библиотека Бор у обогаћивању књижног фонда увелико превазилази испосредна дневна интересовања своје публике јер је научно и културно и уметничко стваралаштво, поготову оно високе друштвене и естетске вредности, испред времена у којем настаје, или чак свевремено. Књижни фонд Народне библиотеке је дакле основа живе културне или научне комуникације у актуелном свакодневном смислу, али и дословно „остављена за будућност“. Књига „живи“ само њој својственим животом. Има у њему периода „тишине и мировања“ као и периода „узлета“, на које стрпљиво чека на полицама. У сваком случају, Народна библиотека Бор, поређена са себи сродним установама, спада у ред развијених и по обиму и по садржини књижног фонда. Према амбијенту који јој је у овом случају дом - дакле библиотечком - могла би се чак убројити међу водеће. То се, разуме се, односи на објекат матичне библиотеке у Бору, али у значајној мери и на друге библиотечке пунктове у којима књига „обитава“.

Као културно-научно-информативна јавна установа, јер свака од ових назнака и књижним фондом и програмском оријентацијом потврђује се у њеном деловању, Народна библиотека Бор је општег усмерења. Тако је и структуриран њен књижни фонд. Она располаже пре свега капиталним делима науке и књижевног стваралаштва, која би се могла назвати светском научном или културном баштином, као и знацима, ознакама, документима и делима из области науке и културе везаним за локалну средину. Разуме се, ради се о избору, а не о целини која превазилази могућности сваке библиотеке.

Што се остваривања набавне политике тиче, у ограничењима која су увек књижи наметнута расположивим средствима, односно скромним и несигурним изворима, она се базира на извору информација какви су каталози, критички чланци, есеји и рецензије, до живог контакта са аутором и делом, какве приређује заједно са својим читалаштвом. Штампана је један од погодних извора информација о томе, како она дневна, општег програмског усмерења тако и посебна специјализована, за науку, књижевност, културу и уметност уопште. Коректив свему томе су интересовања и жеље читалаца, њихове сугестије и потребе, њихови афинитети, стручна знања и уопште духовни потенцијали.

Народна библиотека Бор је, по природи своје функције и делатности, упућена на вишеструку и разноврсну сарадњу са многим или готово свим привредним, друштвеним, културним, образовним и другим субјектима, организацијама и институцијама. Ослањајући се на интерес за књигу и најразличитије културне или шире хуманистичке мотиве и потребе, којих се не одрче нико, чак и ако су му потенцијали веома скромни, она иде у сусрет том интересу, или га иницира, подстиче, уобличава у конкретне активности или дефинише у програмске садржаје и усмерена своје делатности.

Најплоднију сарадњу, са највиднијим ефектима, Народна библиотека Бор остварује са Марксистичким центром Општинског комитета Савеза комуниста у Бору, као и са Већем савеза синдиката општине, Со-

цијалистичким савезом и другим друштвено-политичким организацијама и заједницама. Поред Скупштине општине Бор, која у буџетским оквирима годинама налази изворе за набавку нове књиге као друштвеног добра трајне вредности, Марксистичком центру Народна библиотека и друштвена средина у којој она делује дугују готово целокупан књижни фонд Студијског одељења, који је безмало трећина укупног библиотечког фонда. Ова институција образовања чланства Савеза комуниста, нашла је у сарадњи са Народном библиотеком једну од темељних основа своје активности у књизи, нудећи је тако најширем кругу корисника а не само чланству. Организацијама синдиката дугује се такође у пресудној мери оснивање библиотека у удруженом раду, обогаћивање књижних фондова на свим пунктовима и стална брига да се, упркос све тежим тржишним условима, којима и књига све више и изразитије подлеже, одржи обим и квалитет нових књига у библиотечком систему општине.

Значајан, нарочито по садржини, је и обим сарадње са организацијама образовања и васпитања у општини. Образовање и васпитање, у све већој мери основано на друге културне медије, на нове педагошке методе у технолошком и суштинском погледу, ипак у књизи налазе темељне изворе својих функција и делатности. Народна библиотека је често и дословно школски кабинет или учioniца као и образовни центар оних који образују.

Ипак, најдинамичнија сарадња изван и изнад институционалних оквира остварује се са читалаштвом. Свакодневни контакти, разговори, сугестије, интересовања, интеракције - уобличавају, могло би се рећи, свест библиотечких колектива о смислу и функцији ове делатности, а то у крајњој линији свој израз налази у организацији библиотечке делатности, набавној политици, циљевима развоја, активностима на презентацији, популаризацији и информативно пропагандним активностима Народне библиотеке и њених делова.

Редовних корисника Народне библиотеке Бор има око 5 хиљада. Пошто је „читалац“ сасвим условна категорија која се отима свакој статистици, јер се читаоцем мора сматрати и члан који током године посети само за једним јединим насловом, као и онај коме је библиотека, односно књига, свакодневна културна потреба и навика, овај податак само је оријентација у обиму делатности коју библиотека обави у одређеном периоду. Она би иначе, по природи своје друштвене функције, дословно изједначила писмено становништво са читалаштвом. Ипак, отворена иначе према свима, Народна библиотека Бор има, као сталну, амбицију да своје читалаштво што боље и детаљније познаје. Библиотечки радници, у процесу позајмљивања и враћања књига, у сталном су дијалогу са својим корисницима. Настоје га учинити што садржајнијим и онострано корисним, односно упутним за даљи развој установе и њених програмских функција.

Истог су смисла, али дубљих и сврсисходнијих амбиција, бројни програмски сусрети с читалаштвом - посредством промоција, књижевних вечери и сусрета, трибина, округлих столова, књижевних и научних разговора, изложби, и бројних других облика и израза културне комуникације. Међу десетак културних приредби, којима је књига мотив, повод или непосредна садржина, посебно место имају Мајски сајам књига, Борски сусрети балканских писаца, Октобарски сусрети писаца, акција

Читалачка значка и Месец књиге, као и књижевни конкурси и годишње награде најактивнијим читаоцима.

Мајски сајам књиге окупи на десетине југословенских издавачких кућа, представи стотине нових издавачких подухвата и резултата и омогући јефтинију и повољнију набавку нових наслова свима заинтересованима за књигу. Уз то, сајам је недељни маратон књижевних сусрета, матинеа и вечери са ауторима и издавачима - непосредно пред лицем заинтересоване публике.

Борски сусрети балканских писаца, релативно одскора у културном календару Бора, доведу, искажу и представе преко стотину стваралаца књижевних дела, критичара и теоретичара културе и уметности и буду међународна књижевна манифестација духовних преламана на Балкану. Библиотека је томе суорганизатор, домаћин и популаризатор.

Традиционални октобарски сусрети писаца, интернационалног карактера и састава, замишљени и иницирани на југословенском нивоу добију сваке године у десетак стваралаца из разних земаља света и свој борски ехо. То је прилика да се кроз идеје и дела, ствараоце, преводнице и популаризаторе у живом додиру излази не само из провинцијских већ и из југословенских оквира до пулсирања духовних и стваралачких могућности на разним тачкама света. Све те активности Народна библиотека остварује у сарадњи са својим читалаштвом, односно с њим и њега ради.

Својим посебно значајним задатком Народна библиотека сматра и остварује подстицање и популаризацију књижевног и уопште уметничког стваралаштва у средини у којој делује. Уметничким замислима пружа подршку а остварењима могућност за јавну презентацију, популаризацију и вредносну процену. Народна библиотека окренута је и ка средствима јавног информисања, тражећи у њима путеве ка читалаштву и путеве афирмације стваралаштва, науке и културе.

Народна библиотека Бор је, како смо већ истакли, заправо мрежа или систем који укључује и 10 библиотека у селима Борске општине. У тренутку кад овај запис настаје у формирању је једанаеста у селу Лука, те ће тако од 12 села у општини, само Таида остати још извесно време без званично установљене институције за књигу.

Сеоске библиотеке настајале су и опстајале готово целог столећа, ничући и разрастајући се у првим деценијама после ослобођења, да би наредних биле запостављене, гашене и поново обнављање већ према друштвено-историјским околностима које су томе доприносиле и свежини и снази иницијатива и потреба у тој области. Последња деценија у развоју библиотекарства у борској општини карактеристична је по поновном воспостављању ове делатности, њеном јединственом уређивању, организационом повезивању, кадровском и техничком опремању и стручном заснивању. Библиотеке у селима су тако поново ставиле у јавну употребу остатке или целе фондове из ранијих периода, уз иницијалне иновације при поновном установљавању. Ослоњене су у смислу објеката и функције на школе, месне заједнице или домове културе, а млади су им најактивнији читаоци и сарадници. Сеоске библиотеке удружиле су у јединствени и фондове књига основних школа у селима, понегде изузетно скромне, а понегде богатије. С тога у њиховим фондовима доминира школска лектира, омладинска и деčја књижевност, литература из области полупривреде, као и садржаји из области друштвених наука, одно-

сно друштvenог и политичког живота и свакодневне. У библиотекама дуже традиције и опстајања у функцији могу се међутим наћи готово сва капитална дела југословенске и светске књижевности у оном оквиру и обиму који обухвата оно што се из те области може сматрати најзначајнијим.

Набавна политика за сеоске библиотеке унеколико је посебна. Тежи се установљавању базног фонда широког информативно-научног или културног профила, као што су опште енциклопедије, капитална дела науке и уметности, а с друге стране завичајна језгра и популарна књижевна штива, која значе актуелне токове стваралаштва културе и науке.

Најрад књижни фондови у сеоским библиотекама настоје да одговоре животним потребама људи, односно читалаца. Ту је стручна литература из области савремене пољопривреде и прехране, домаћинства, занатства, технике и технологије и сличног. Свака сеоска библиотека, с обзиром на свој потенцијал, традицију и континуитет у деловању тражи посебан прилаз у набавној политици и развоју, како би дошла до подобног нивоа и структуре књижног фонда. У сваком случају, профилисање сеоских библиотека, њихових културних активности шире узев и њихових потенцијала, опремања и развоја тек предстоји, упркос њиховом броју и релативном богатству.

Други круг, организационо самосталнији, а у оквиру библиотечке мреже у општини, чини 12 библиотека у организацијама привреде и друштвених делатности. Своје библиотеке имају, наиме, колективне Флотације у Великом Кривељу, Флотације у Бору, Јаме, Топионице, Електролизе, Термоелектране, Фабрика опреме и делова, Фабрике бакарне жице, Медицинског центра, Површинског копа у Бору, Ливнице бабра и бакарних легура, и Института за бакар у Бору.

Књижни фонд ових библиотека чине изабрана дела из области друштвених наука, актуелног друштvenог живота, теорије и праксе, белетристика, школска лектира и у мањем обиму - стручна литература. Засноване на иницијативу Народне библиотеке Бор и уз спремност организација синдиката и других организација и органа у колективима библиотека у радним организацијама тек траже свој програмски и функционални смисао, полазећи у основи од „близине“ кориснику. Оне су, засад, иницијативно језгро културног живота у колективима, а ваљало би да дорасту до своје развојно стручне функције и темеља културе рада и живљења чланова колектива којима припадају. Најчешће им се претпостављају или придодју и у кадровском и у организационом смислу информационо-документационе функције, а тек слугу развојна, стручна и технолошка. Према проценама, укупан фонд књига у радним колективима износи око 35 хиљада. Тај се фонд, међутим, постепено обогаћује а функције библиотека утемељују. Корисници ових фондова су, разумљиво, радници ових колектива, што подразумева и чланове њихових породица. Друштвено усмерење ка тржишној привреди, што подразумева знање, стручност, способност као и културу у најширем смислу речи, даће вероватно књизи одговарајуће место у колективима, односно библиотекама о којима је реч, а по свој прилици највећа потреба у њима биће за књигом која може послужити као ослонац и подстицај иновацијама, технолошком развоју, унапређењу организације рада и пословања, екологији и информатици.

Уколико се изузму традиционалне активности развојног карактера, које пре свега подразумевају обогаћивање књижног фонда, односно фондова, презентацију и популаризацију књиге, њено брже, ефикасније и целесходније долажење до читалаца, и све више читалаца односно корисника књига, у блиској перспективи успостављање модерног информационог система у библиотечарству је најзначајнији развојни задатак. Класичне форме обраде, каталогизирања, евиденција књиге и читалаца, комуникација поводом књиге и књигом самом, треба да се учини неупоредиво бржом, сигурнијом, ефикаснијом и плодотворнијом. Компјутерска обрада библиотечког материјала, устројство и контрола комуникације књигом, и поводом књиге већ су извесност. Народна библиотека у том смислу већ располаже одговарајућом опремом. У сваком тренутку знати којом се и каквом књигом располаже, да ли је и она и код кога на читању, кад ће бити враћена, у каквом је стању, шта јој је основни тематски оквир, каква је стручна критика и јавна оцена прати - одакле потиче, само су неки од елемената усавршавања функција библиотечке делатности. Следи дакле аутоматска обрада података о књизи и читалаштву и установљавање јединственог библиотечко-информационог система, тјв. БИС-а.

Упркос стандардима, који су библиотечку делатност у основи учиниле јединственом готово у светским размерама (наиме одређене ознаке књиге регулишу међународне конвенције, пут књиге од издавача преко библиотеке до читаоца још увек је спор, сложен, административно оптерећен, аналитички површан и компликован. По усмерењу општа, по садржају комплементарна, вишеслојна и вишезначна библиотека би у перспективи требало да постане основа јединственог информационог система културних, научних, уметничких и других чињеница, података сазнања па и идеја и етичких и естетских вредности. БИС подразумева у информационом смислу јединствен фонд књига ма на ком се пункту оне налазиле у мрежи библиотека у општини, преко југословенског до светских нивоа. Разуме се, то подразумева дефинисање и установљавање библиотечко-информационог система у Народној библиотеци и њеној мрежи, затим других библиотечких пунктова и фондова у општини, до Народне библиотеке Србије, и даље. Читаоцу би се тако пружила прилика, да књигу позајмљује, користи и враћа, ма где она била, јер би се проналазила лако и кружила би не само у интерном кругу чланова поједине библиотеке већ у целој јединственој мрежи. Под књигом овде наравно подразумевамо и многе друге облике и форме писане речи, па чак и друге медије.

Библиотечко-информациони систем је део јединственог система друштvenог информисања и комуницирања, што је сложен и замашан посао да би се могао тумачити појединачно, ван доста богатог круга специјалиста потребних за то. Као развојну перспективу Народне библиотеке Бор, довољно је зато означити засад увођење компјутерског система обраде података битних за библиотечку делатност и аналитичко управљање и контролу тих података и сазнања за њен развој и деловање. Са искуствених форми рада са књигом и читаоцем, Народна библиотека треба, дакле, да пређе на аналитичке форме, којима ће читаоцевој потреби и интересовању служити најефикасније могуће, како би му оставила довољно и времена и могућности за задовољство уживања књиге. Већ смо на прагу таквих могућности.

ПРИЛОЗИ

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Handwritten signatures and dates, including "1875" and "1876", and other illegible text.]

[Small, faint handwritten text at the bottom of the page.]

Прихода и расхода читальни Криве
 19 года?

№	Категория	Число	Сумма
Приход			
1	За 11 глав по 10-ти рубли	311	-
2	За Лазаревские отдачи	67	-
3	За 20-ю глав по 20 руб.	636	20
	всего	1014	20
	над се отъе расход от прихода	415	30
	на оди на тако остаток на обшчине	599	80
4	Под/списки савора и книги	478	-

Читальница се установа 10. Августа 1874-1875.

1. февраля 1875-го.
 Издана в Криве
 Лазаревские отдачи
 Никола Александрович
 Миско
 Подписана
 Аванжир Тугубович
 Владельца
 Яков Тугубович

Извештај управе Кривелске читальнице од 1. фебруара 1875. О приходама и расходама читальнице (Архив Србије)

Замисл?

Читальница
 Криве

№	Категория	Число	Сумма
Расход			
1	За 11 глав по 10 руб.	40	-
2	За Лазаревские отдачи	50	-
3	За 20-ю глав по 20 руб.	40	-
4	За 11 глав по 10 руб.	67	-
5	За 20-ю глав по 20 руб.	120	-
6	За 11 глав по 10 руб.	55	-
7	За 11 глав по 10 руб.	16	30
8	За 11 глав по 10 руб.	16	-
9	За 11 глав по 10 руб.	15	-
	всего	415	30
10	За 11 глав по 10 руб.	60	-
11	За 11 глав по 10 руб.	40	-
12	За 11 глав по 10 руб.	15	-
	всего	115	-
	остаток	1815	-

Издана в Криве
 Лазаревские отдачи
 Никола Александрович
 Миско
 Подписана
 Аванжир Тугубович
 Владельца
 Яков Тугубович

Извештај

Извештај о инвентару Кривелице за 1874 год.

Назив новине	Вредност Коричних Листова
1. Седмична новина за грађански живот и новина	200
2. "Асана новина"	110
3. Свекупна новина	110
4. Седмична новина са Поклоничким	120
5. "Урак" са мушкарцима	7
6. "Метр" маон	1
7. "Милосрдје" Кривелице	5
8. Седмична новина	3
9. Седмична новина "Кривелица"	8
10. "Морав" Чивачки	112
11. Месечна и триквартална парница Кривелица	120
свеса	478

1. Председник
2. Чланови
3. Секретар
4. Чланови
5. Чланови
6. Чланови
7. Чланови
8. Чланови
9. Чланови
10. Чланови
11. Чланови

Део извештаја од 1. фебруара 1875. који се односи на инвентар читаонице у Кривели (Архив Србије)

Господину Министру Просвете и Црквених Дела.

Почтама је достављено
са изјавом о отварању
Кривелице у Београду, 14. маја 1875. године.

Београд, 15. маја 1875. год.
Министар
Просвете и Црквених Дела
[Signature]

Обавештење Окружног начелства о отварању читаонице у Београду (Архив Србије)

Устављај

Остављај Устављај Војска

1. Устављај у Војску у Војскама
24. Јуна 1874 година
2. Устављај у 1874 година
3. Часте у Војску у Војскама
4. Устављај у 1874 година
5. Устављај у Војску у Војскама
6. Устављај у Војску у Војскама
7. Устављај у Војску у Војскама
8. Устављај у Војску у Војскама
9. Устављај у Војску у Војскама
10. Устављај у Војску у Војскама

№ 5525

2. Јуна 1875 година

Народни Начелник
В. Поповић

Извештај о стању читаонице у Војсци од 2. јуна 1875. (Архив Србије)

Устављај

Остављај Устављај Устављај

1. Устављај у Војску у Војскама
2. Устављај у Војску у Војскама
3. Устављај у Војску у Војскама
4. Устављај у Војску у Војскама
5. Устављај у Војску у Војскама
6. Устављај у Војску у Војскама
7. Устављај у Војску у Војскама
8. Устављај у Војску у Војскама
9. Устављај у Војску у Војскама
10. Устављај у Војску у Војскама

№ 5525
2. Јуна 1875 година

Народни Начелник
В. Поповић

Документ о посторуњу читаонице у Подгорци (Архив Србије)

Параграфски списак заједничког

1. Најзадни бам од 1. 1. 1874
по 16. јулима бам од обавршених,
који брбантима своје и однаме:

1. Да је Чинговина у овоме
својој обави 1873. године.

2. Чинговина своја има је са
1874. годину свеса 38.

3. Чинговина своја 1874. годину
која је била ~~1874~~ 1874. годину.

4. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

5. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

6. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

7. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

8. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

9. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

10. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

11. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

12. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

13. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

14. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

15. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

16. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

17. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

18. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

19. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

20. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

Извештај о Ротинској читавини од 17. јануара 1875. (Архив Србије)

1. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

2. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

3. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

4. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

5. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

6. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

7. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

8. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

9. Чинговина своја 1874. годину
која је била ¹⁸⁷⁴ 1874. годину.

1874. 1874. 1874.

- Списак јуниха Ј. Јанковић
- 5 Јован Милошевић
- 6 Драги Савић
- 7 Драга Савић
- 8 Драга Савић
- 9 Драга Савић
- 10 Јован Јовановић
- 11 Драга Савић
- 12 Драга Савић
- 13 Драга Савић
- 14 Драга Савић
- 15 Драга Савић
- 16 Драга Савић
- 17 Драга Савић
- 18 Драга Савић
- 19 Драга Савић
- 20 Драга Савић

Списак једног броја чланова Златске Социјалистичке читавнице (Архив Србије)

Пунотруже

Златска читавница Социјалистичке читавнице
 се на основу датог списка јуниха, саставила је 19. 11.
 објавила своје списак на Јунаку у Ј. Ј. и изабрала
 и одређила сваки од њихових јуниха.
 (Уписивање имена јуниха у списак) на основу
 референца одређеног списка јуниха је 19. 11. 1949.
 списак јуниха изабраног списку, за 19. 11. 1949. године.
 јуна Јунаку у Ј. Ј. 1949. године, списак јуниха
 у јунаку списку јуниха је списак јуниха у јунаку
 списку списку јуниха списку јуниха списку списку
 списку списку јуниха списку јуниха списку списку
 списку списку јуниха списку јуниха списку списку
 списку списку јуниха списку јуниха списку списку
 списку списку јуниха списку јуниха списку списку

12. маја 1949. год. (4. 5.)
 у Јунаку / Списак /
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.
 Списак јуниха у јунаку.

Текст пуномоћја које је Златска Социјалистичка читавница дала Петру Радовановићу за учешће на VII конгресу ССДП (Архив Србије)

Уставна Служба Социјалистичке Републике
Београд,

На основу одлуке... да се уредба... да се уредба... да се уредба...

Наименовано је...

1) Уставна Служба... да се уредба...

2) Уставна Служба... да се уредба... да се уредба... да се уредба...

Наименовано је... да се уредба...

Извештај о раду привремене Партијске управе од 10. до 24. маја 1969. (Архив Србије)

на основу... да се уредба... да се уредба...

24 маја 1969. год.
7 Јуни

Београд, 24 маја 1969. год.
Јуни 24. 1969. год.

Милош А. Ђукић

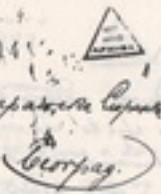
Милош А. Ђукић

Милош А. Ђукић

Милош А. Ђукић

Извештај о раду привремене Партијске управе од 10. до 24. маја 1969. (Архив Србије)

1914
 Главни Управни Одбор Социјал-Демократске Лије

Злати Зубови,

Управа Социјал-Демократске Лије у Београду. Циљаште се пре-
 бришом месном организацијом уграма настале у сеп-
 тембру Циљаште 28. маја 1909.

За сору је:

а) Председник одбора организације уграма, Злати Зубови
 Милана Поповића одбор, једини организација којом се
 не могу обесправити социјалне групе и рођени сав-
 ршени класе у савременом друштву. Циљаште је на истражу-
 ту борбу међународног свесног и свесног друштва од
 међународног и свесног друштва у борбу против организације и свесног
 класе;

б) Злати Зубови Председник одбора организације уграма и
 свесног друштва одбор којима одбор је међународног
 свесног друштва у борбу против организације;

За свесног је:

а) Председник месне организације уграма настале
 друштва и свесног друштва одбор у организацији свесног
 друштва на да организација борбу класе и свесног класе
 на организације уграма;

б) Злати је међународног свесног друштва у борбу
 у друштва свесног друштва;

1) Председник одбора организације уграма Милана Поповића одбор

2) Злати Зубови

3) Селенић

4) Злати Зубови

5) Злати Зубови

6) Злати Зубови

Злати Зубови одбор
 Милана Поповића одбор
 Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор

Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор
 Злати Зубови одбор

а) Циљаште је на истражу-
 ту борбу међународног свесног и свесног друштва од
 међународног и свесног друштва у борбу против организације и свесног
 класе;

б) Циљаште је на истражу-
 ту борбу међународног свесног и свесног друштва од
 међународног и свесног друштва у борбу против организације и свесног
 класе;

За свесног је:

а) Председник месне организације уграма настале
 друштва и свесног друштва одбор у организацији свесног
 друштва на да организација борбу класе и свесног класе
 на организације уграма;

б) Злати је међународног свесног друштва у борбу
 у друштва свесног друштва;

Извештај Милана Поповића Главној управи ССДП о оснивању Партијске организације и
 сталне партијске управе у Злати од 28. маја 1909. (Архив Србије)

Дружнина Социјалистичке организације

Чукарица

Београд

1. Октобра 1949. г.

Друштво (Друштво 100.000. у збору) упутило

у редакцију овог часописа изјаву да је одлучило да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

1. Октобра 1949. г.

Злати

Друштво Социјалистичке Организације

Чукарица (Београд)

Овај списак је издати у виду једног од наших списака

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

1. Октобра 1949. г.

Злати

Концепт два писма којима секретар Социјалистичке организације у Злату Милан Поповић захвалује Социјалистичкој организацији Чукарице и Дружини типографских радника за поклонске књиге (Архив Србије)

2. Октобра 1949.

Социјалистичкој књижари

Београд

Злати, 2. Октобра 1949. г.

Да знам сви сајмоци из овог списка ...

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

и да се упути донос на ову нашу изјаву

Друштво Социјалистичке организације

М. Поповић
у м.п.

Писмо Милана Поповића Социјалистичкој књижари у Београду у коме извештава да је сакупило 7 претплата на „Борбу“ (Архив Србије)

Други!

Вадиноци!

Социјалдемократи!

6079
26 94

И порна све му чужако изграђена политичка воља обила
демократијом делом своја организација свјетом празника рада:

Први Мај.

Ево мајског дана - велики организациони час окупљања
својих организација, велики дан учешћа у свјетској борби,
у изградњи новог демократијског друштва - свјетског
друштва: универзално демократијско друштво и
друштво у којем је државна власт, неопходна за стварање
ослобођене радничке државе и демократијско друштво.
Својом организацијом и идејом.

Ево дана обила демократијом организација својом
у свјетској борби, велики организациони час окупљања
рада. Први Мај. Ево дана се сада све уједињује у
нормално са својом вољом свјетског друштва - у организацији
демократијског друштва.

Дело са демократијским друштвом! Дело са кооп-
ерацијом! Дело са економским уставима!
Делом радничким! Делом државним Со-
цијалдемократијом! Делом Социјализма!
Да живи вољама Радничке Масе! Да живи Први
Мај!

Месе организација организација својом даном

Демоцијом
Даван Збор

на свјетској - у свјетској Социјалдемократијом.

Други, Вадиноци, Браќаки,

у свјетској организацији - демократијом, у свјетској
ради демократијом за друге, у свјетској организацији

Проглас месне Социјалистичке организације у Злату поводом 1. маја 1990. године. (Архив Србије)

Ако год се бориш - заједничар демократијом, универзално
да се Мајској Радничкој и демократијом да се обила
и својом организацијом својом у свјетској организацији; други
да се Збор са свјетској свјетској организацији својом
својом масом - демократијом својом свјетској организацији.

Својом организацији својом свјетској организацији својом
својом организацији.

На Мајској Демократијом! на Збор!

И својом радничком, И својом радничком - демократијом
се; својом организацији!

Демократијом својом својом својом својом

Својом својом својом својом својом својом

Задан са Кооперацијом

у свјетској Социјалдемократијом

Програм задане организације се организацији

11. маја 1990.

у Злату

Својом својом својом својом својом својом
Социјалдемократијом својом својом

[Faint, illegible text and possibly a stamp or signature area at the bottom of the right page.]

Социјалистичкој Камари
(Београд)

Мили: ван уговором 15 динара одговара
на часне "борбу" са пресеком: јун, август - септембар.

Препоруком су сви:

1. Социјалистичка Интернационала - Злати, и. Београд
2. Клео Рагвањкић, рудар - " " "
3. Радо Шибкић, дубавица - " " "
4. Милош Т. Ђокић, уметник - " " "
5. Душан Ђокић, уметник - Београд
6. Ђоко Шибкић, уметник - Београд, и. Заједно.

Обима ових препорукама и осталим објавама часне "борбу".

Милана Димитријевић уметник у Мадрашћу,
гласном препоруком "борбу" изјавио је да је његов
ићи организација. Да када ван се изјавио препоруком,
акога му се изјавио било "борбу".

Мили: ван, ово одговара тиме да уредништво
иће Радо. Шибкић, одговара одмах уредништву са
7.55 динара одговара, коју изјавио ићи уредништву.

12. јуна 1910. год.
Злати.

У друштвеном изјавио,
Милош Т. Ђокић, уметник.

Два дописа Милана Поповића: Социјалистичкој камари и уредништву "Радничких новина" о претплати на Социјалистичка гласила (Арањев Србија)

Уредништву Радо. Шибкић,

Преко Социјалистичке Камаре изјавио сам ван

7.55 динара и ићи:

- I. Претплату на "Радо. Шибкић" са пресеком: јун, август и септембар од пр. одговарања од 2-г. евра: ... 6.- год.
- II. Претплату на "Радо. Шибкић" саопштењу од јуна Београда јуна месеца корпа и Злати, да неће ићи и 12 дана месеца јуна и.т. (од 12. јуна објавио сам ићи "наше мисли") ... 1.05 г.
- III. За изјавио о мојој верујем (Радо. Шибкић) ... 0.50 г.

Објави: 7.55 г.

Препоруком су сви:

1. Социјалистичка Интернационала - Злати, и. Београд
 2. Радо Шибкић дубавица - " " "
 3. Радо Т. Ђокић, Београд - " " "
- Објави ће се часне уредно миса од 1. јуна до 30. септембра о.т. када ми изјавио рве одговара

12. јуна 1910. г.
Злати.

Друштвено изјавио
Милош Т. Ђокић
уметник.

Социјалистичкој Книжарни, Београд.

Драги друге,

По пријему обора писма, допринели смо одамакле на
наведену адресу следеће:

- Укупно:
1. Хари Хаузер, Советске земље Лари Хариса ... 2.-г.
 2. Х. В. П. Б., Хемингвејеве мемоаре ... 0.50
 3. А. Бекел, Жена и Социјализам ... 3.-
 4. Х. Хаузер, Основе партије Социјализма ... 1.50
 5. Б. Минаш, Златна доба Социј. Америкаје ... 0.40
 6. Л. Лавровић, Акуља и Макаанка ... 0.40
 7. Х. Хаузер, Америка и Соц. Америкаја ... 1.25
 8. Ф. Вилер, Америка и Европа ... 0.30
 9. Х. Хаузер, Социјализам и аграрна социјализација ... 0.50
 10. " " " Америка и Европа ... 1.-
 11. А. Вилер, Социјализам и Америка ... 1.10
 12. " " " Социјализам и Европа ... 0.45
 13. " " " Америка и Европа ... 0.45
 14. А. Бекел, Америка и Европа ... 0.30
 15. Л. Лавровић, О социјализму ... 0.20
 16. Х. Хаузер, Америка и Европа ... 1.40
 17. " " " Америка и Европа ... 0.30
 18. " " " Америка и Европа ... 0.30
 19. " " " Америка и Европа ... 1.20
 20. " " " Америка и Европа ... 0.30
 21. Минаш, Советске земље ... 1.10
 22. Б. Вилер, Америка и Европа ... 0.30
 23. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.40
 24. " " " Америка и Европа ... 0.40
 25. Минаш, Америка и Европа ... 1.10
 26. Вилер, Америка и Европа ... 0.30
 27. А. Бекел, Америка и Европа ... 1.20
 28. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 1.30
 29. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.60

Списак књига које је Социјалистичка читалница наручила 22. марта 1911. године. (Историјски архив "Тимочка крајина", Зајечар)

- Укупно:
30. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.50
 31. " " " Америка и Европа ... 0.50
 32. " " " Америка и Европа ... 0.40
 33. " " " Америка и Европа ... 0.50
 34. Х. Хаузер, Америка и Европа ... 1.50
 35. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.30
 36. " " " Америка и Европа ... 1.20
 37. " " " Америка и Европа ... 0.45
 38. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.50
 39. " " " Америка и Европа ... 0.20
 40. " " " Америка и Европа ... 0.20
 41. " " " Америка и Европа ... 0.40
 42. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.20
 43. " " " Америка и Европа ... 0.50
 44. " " " Америка и Европа ... 1.10
 45. " " " Америка и Европа ... 0.40
 46. Б. Вилер, Америка и Европа ... 0.30
 47. " " " Америка и Европа ... 0.20
 48. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.20
 49. Д. А. Косе, Америка и Европа ... 0.20
 50. А. Минаш, Америка и Европа ... 0.20
 51. Д. А. Косе, Америка и Европа ... 0.40
 52. Минаш, Америка и Европа ... 0.40
 53. А. Бекел, Америка и Европа ... 0.40
 54. Минаш, Америка и Европа ... 0.40
 55. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.50
 56. Л. Лавровић, Америка и Европа ... 0.50

Ако би вам се неки од ових књига, или се још не
можете одређено одлучити - не заборавајте да се сва
спроведуће разговара. У свакој од ових књига
усп. да се неки тиме да се још одлучити неким
обав, још се неки - још неки да се неким
за све књиге. Још да се још неки, још неки

22. марта 1911.
Лето.

адреса: Соц. Читалница - (Соц. Читалница) Београд.

— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу

— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу

— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу
— да се види како је било великога поја и његов с временом на
— како је био велики поја и како се држало својоме кулу

Сведочанство о постојању књижевне и читаонице у Бору у периоду између два рата страница из „Летописа Борске парохије и цркве“ (Архиј Православне цркве у Бору)

Страница из „Летописа Борске парохије и цркве“ где се говори о читаоници Руских емиграната (Архиј Православне цркве у Бору)

7/II 1939 г.	По јавној куповини	376-
7/II 1939 г.	По јавној куповини	2.265-
24/II 1939 г.	По откупној куповини	500-
24/II 1939 г.	По откупној куповини	200-
2/III 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/III 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/III 1939 г.	По откупној куповини	100-
24/III 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
2/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
4/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
15/IV 1939 г.	По откупној куповини	200-
17/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
17/IV 1939 г.	По откупној куповини	100-
16/IV 1939 г.	По откупној куповини	3700-
	Укупно	8183-

1939 г.	По јавној куповини	385-	✓
1939 г.	По јавној куповини	160-	✓
1939 г.	По јавној куповини	40-	✓
1939 г.	По јавној куповини	50-	✓
1939 г.	По јавној куповини	615-	✓
1939 г.	По јавној куповини	150-	✓
1939 г.	По јавној куповини	420-	✓
1939 г.	По јавној куповини	100-	✓
1939 г.	По јавној куповини	58-	✓
1939 г.	По јавној куповини	250-	✓
1939 г.	По јавној куповини	714-	✓
1939 г.	По јавној куповини	950-	✓
	Укупно	3867-	✓
	По јавној куповини	4316-	✓
	Укупно	8183-	✓
(Укупно је износ одступних средстава)			

170
 По јавној куповини
 По јавној куповини
 По јавној куповини
 По јавној куповини
 По јавној куповини

Укупно:
 По јавној куповини
 По јавној куповини

Датум 2 новембра 1944 год.
у канцеларији Ликвидационог од-
бора Н. О. Одбора у Бору

З А П И С Н И К

Читаонице

О ликвидацији Трговачког удружења у Бору

О стране рачуноводства Адам Локићеза Бору
овом одбору предата је књига: Службене удружења као једини-
на књига коју је удружење водило. Одбор је по мол књижице
преглед и нашао следеће:

- 1.) Да је салдо готовине Дин. 4940.-
- 2.) Да пописки благвајне постојају правдајући доку-
манта.

Одговорни рачуноводственик Адам Локић предао је
овом одбору Дин. 4.940.- у готовом новцу.

Поред тога одбору је предато и друштвено књи-
жницу по списку у примерку. 1. орман са књига
Сву ову књиовину књига готовину заједнички одбор
је предао Н. О. Одбору.

Прилог:
Потврда о пријему.

Чланови одбора:

- 1.)
2.)
3.)

Записник о ликвидацији читаонице Трговачког удружења, 2 новембра 1944. године (Оде-
лске архива у Бору)

Büro Belgrad Belgrad

14.2.942.

736/KL/3/Sch.

Verk bibliothek.

Wir bitten Sie für unsere Bibliothek lt beiliegenden Muster
Kartonskarten drucken zu lassen. Uns liegt an schnellster Liefe-
rung, da die Bibliothek stark frequentiert wird.

Die Bücher werden auch von den nichtdeutschen Angestellten
gefragt, sodass uns an einer Vergrößerung des Buchbestandes gele-
gen ist. Wir bitten, schon jetzt Neumanschaffungen vorzunehmen.

KUPFERBERGWERK BOR

1 Anlage.

Herrn Dr. K r e b s

den 16.8.1944/Sta.

Betr. Leihbücherei.

In der Frontbuchhandlung neben dem Soldatenheim ist jetzt
auch eine L e i h b ü c h e r e i eingerichtet worden,
die auch den reichsdeutschen Angestellten des Kupferbergwerks
Bor zugänglich ist.

Die Frontbuchhandlung ist zu folgenden Zeiten geöffnet:

an Wochentagen 13,00 - 15,30 Uhr und
18,00 - 19,30 Uhr,
an Sonn- und Feiertagen 9,00 - 12,30 Uhr.

Факсимил оригиналних Немачких докумената који потврђују постојање стручне и јавне
библиотеке у Бору у време рата (Превод докумената дат је у основном тексту) (Одељење
архива у Бору)

Другови и Другарице,

Кроз своју историју, радници како урни тако и физички, нису никада до данас могли да кажу своју реч, морали су кроз штрајкове да побољшавају своје социјално стање. А нарочито за време терора краљевог германског фашизма; Радничка класа је дала високо заставу слободе и права је пошла у борбу против непријатеља човечанства, фашизма и дала највећи допринос у борби за извојевање ове наше краљу стечене слободе.

Док данас захваљујући тим нашим сестин жртвама, имамо све могућности за праван развој, како на културном пољу, тако исто и решењу наших социјално политичких проблема.

А како данас на радничкој класи леже крупни задаци, обнове наше ратом угрошене земље, морамо уједињити снаге за постизање тога крупног задатка. А да би та решавања добијена једино кроз своје

Јединствене Синдикате

У Недељу 4 фебруара ове године у 10 сати пре подне у згради КАСИНЕ одржаће се свечано отварање

Радничког Дома

и оснивање Јединствених Радничких и Намештеничких Синдиката у Бору.

Другови радници и намештеници Бора позивате се да присуствујете у што већем броју овој највећој свечаности целог радног народа у Бору.

Смрт фашизму — Слобода народу!

АКЦИОНИ ОДБОР

за оснивање јединствених радничких и намештеничких Синдиката у Бору:

Јован Рауковић с. р. Никола Николић с. р.
Светозар Анђаћ с. р. Љубо Штепановић с. р.
Димитрије Мухомил с. р. Илија Штепановић с. р.
Радо Берић с. р. Сретен Николић с. р.
Ведер Смиљковић с. р.

Плакат издат поводом отварања Радничког дома у Бору 4. фебруара 1945. године, у коме је била смештена прва јавна библиотека у Бору (Одделение архива у Бору)

ПРЕДМЕТ: годишњи извештај о народном просвећивању, зграда Борског за 1945 год.

ОКОНЧАН НАРОДНОМ ОДБОРУ
Просветним оддељењу

КАСИНЕ

У вези ваљег акта Број 54/47 године, доставиће се следећи извештај о народном просвећивању у згради Борског за 1945 године, и то:

1) у згради Борског постоје 6 делова културе и то: Бора, Млота, Хрестовца, Острелија и Штајпши.

Над у листи се увиђе нормално, јер одговарају паметном оциту. Ова се одговори као центри око којих се одвија овај култ. просветни рад у местима где постоје. У овима се нарочито истају јавни културни центри у Бору и Хрестовцу.

По деловима културе су смештене библиотеке и читалнице, народни универзитети и друге ове институције. Постоји се, да се делови културе отворе у свима селима и у најмање концентрисане све активности култ. просветних облика. До сада то није остварено из разлога, што не постоје погодне просторе за ову сврху.

2) Библиотеке и читалнице у згради постоје и то: Библиотека за читалницом 1 и 3 без читалнице. Скоро све библиотеке и читалнице отворене су у току ове године. Све се користе у довољној мери, а одвија се још увек мали број књига. Све ове књиге, а једне стране и о друге, стране, што недостају књиге на једној страни постоје у другој страни, што недостају књиге на једној страни постоје у другој страни. Све ове књиге, а једне стране и о друге, стране, што недостају књиге на једној страни постоје у другој страни.

Притом некако народног просвећивања, било је организовано читање књига. Том приликом издати су извесни број књига, те су поједине критике обогатиле новим књигама, али оне су биле био одакле тек се одвија. Штајпши је прилично књига и куповина. Све је увек то не одговарајућа потребама која се указују.

Број књига од 1439 повећао се на 2323, а број листова од 675 на 2240. Саопштава се 273.

Срећи култ. просветни одбор настоји и даље, да сакупи што већи број трајних књига, добровољним прилозима, и прели и читалница, одбијајући при том само оно што одговара само времену и трајање, тако би се за књигом и читалном развила јавност. Број читалних површина се на 14230.

3) Иницијативом срећног култ. одбора из народног месних култ. просветних одбора и масовних организација, отворено је у току 1945 године 4 народна универзитета и то у Хрестовцу, Млоти, Штајпши и Кривцу, поред постојећег нар. универзитета у Бору. Постоји се, да се на свима универзитетима одржавају по два предавања месечно. До сада је одржано неколико предавања о задругарству, земљи и индустријализацији и електрификацији наше земље.

Одзив грађана је задовољавајући и обилан да је за ове године. Интереса постоји у довољној мери, јер се по одржаном предавању развија корисна дискусија из области предавања.

Предавачи су обично стручњаци који су у могућности да одговоре на сва питања из области која им се предавају. Све је уредно.

4) Скоро у свима селима постоје читалске групе. И сваки данак се вредност ових група све више увиђе, што се закључује повећавањем броја припадника ових група. Интерес је извесно нарочито тимопца се тимати и разлазе делова стампе, затим одбрана грађа из ове области питања која се налазе за решавање. Постоје читалске групе које се у одређено време састају се велики или мањи бројем чланова.

Читалске групе организују се италијани уз помоћ масовних организација и они их воде. Свакој године воде одвојени оддељци и напредни фронтаци.

Исто као и за народни универзитет, тако и за читалске групе, задужен је један друг за сваког култ. просветног одбора, који повремено обилази све основне читалске групе по селима, организује нове тамо где их нема уз помоћ народних организација и култ. просветних одбора по селима и дотуда им потребан материјал за читање и обреду, како из стампе тако и из др. стручних области.

Извештај о Народном просвећивању у згради Борског за 1945. годину. (Одделение архива у Бору)

ПЕТОГОДИШНИ ПЛАН

Kulturno prosvetnog rada u srezi Borskom, sačinjen na osnovu raspisa Ministarstva prosvete NR Srbije - Odeljenje za narodno prosvetovanje - VI broj 12100/47 godine.

1. NARODNE KNJIŽNICE I ČITAONICE

Pošto se pokazalo da se preko narodnih knjižnica i čitaonica može u najboljoj meri pomoći prosvetovanju narodnih masa i kulturno-prosvetnom usavršavanju ovih i da narodne knjižnice budu polazna tačka ovoga rada, to se predviđa otvaranje narodnih knjižnica i čitaonica u mestima i kojima do sada nisu postojale.

1) Predviđa se otvaranje u 1947 godini 4 narodne knjižnice i čitaonice i to: u Gorinjama, Tandi, Banji i Suvoj Reci - pri reonskoj školi.

2) Predviđa se otvaranje tri knjižnice u 1947 godini i to: u Baljovini, Zlaci i Kobili, a po mogućstvu i u Šešnicima - reonima sela Zlotaša u 1948 god. otvaranje po mogućstvu i čitaonica po istim reonima.

3) Predviđa se otvaranje čitaonica u 1947 godini i to: u Buđu, Dubočanu, Lakmu, Metovnici, Oštrelju, Slatini i Topli, jer u ovim mestima postoje samo knjižnice a uslova se imaju i za otvaranje čitaonica.

4) U toku 1947 godine, izvršice se putem komisija pregled i odabiranje knjižnica, te se za svaku izabrati sve one knjige koje nemaju stvarno vrednosti/fascističke, monarchističke, pornografske i dr. / u koliko istih bilo u knjižnicama. Postojeće se da se knjižnice i čitaonice obogate knjigama i listovima putem poklona, prepisat, i td.

5) Knjižnice se čitaju preko čitačkih grupa, predavanja, priredbi, konferencija i preko ostalih podudarnih skupova.

6) Predviđa se da se za čitaonice u Buđu, Dubočanu, Lakmu, Metovnici, Oštrelju, Slatini, Topli, Gorinjama, Tandi, Brestovačkoj Banji i Suvoj Reci predvide podnege grupe za čitačke knjižnice i čitaonice.

7) Predviđa se nabavka najvažnijeg nametajarskog materijala za knjige, stolove, stolice, i klupa za čitaonice. Tako isto dati uputa upravnima ovih čitaonica da predvide potrebna sredstva za nabavku ogreva i osvetljenja za zimsku sezonu.

II NARODNI UNIVERZITETI

1) U srezi postoje 4 narodna univerziteta, ali jed istih nije bio u dovoljnoj meri aktivan i uspešan zbog nedostatka predavača i nedovoljne zainteresovanosti slušalaca za ova predavanja. Predviđa se reorganizovanje uprave narodnih univerziteta i uvođenje u upravu ljudi koji se sa svejski odnose u radu, kako u promociju predavača tako isto i u pogledu stvaranja zainteresovanja kod slušalaca za posredovanje predavanja na nar.univerzitetima. Za predavače koristeći se stručnjaci iz sreskog mesta: poljoprivrednici, lekari, veterinari i vaspitači itd., koji se odlažu na sela i održavati napred pripremljena popularna predavanja.

2) Predviđa se ukrepanje pomoći nar.univerzitetima da stvore po mogućstvu plan rada. Tako isto se razvijanje i stvaranje zainteresovanja za slušanje predavanja na nar.univerzitetima.

III SREZNE GRUPE

3) Sreznе grupe predviđa se stvaranje rukovodstva, tako da svaka od ovih grupa ima određene rukovodioca i organizatore. Ovo se se uraditi preko uprave doma kulture - dosadašnjih kult.prosvetnih odbora u toku 1947 god. Za čitanje se predviđa popularna lektira, pojedini članovi iz društva štampa i dr. koje se pripremati Sreznim kult.prosvetnim odbor i dostavljati ga preko uprave doma kulture za rukovodstva čitačkih grupa.

IV UPRAVA DOMA KULTURE

4) Kako skoro u svim mestima postoje kult.prosvetni odbori, koji su rukovodili do sada kult.prosvetnim radom, to izvršiti reorganizaciju ovih i dati im novo ime - UPRAVA DOMA KULTURE.

Školski instruktor,

M. J. Mijat

Poverenik prosvete,

Prof. Mijat

Petogodišnji plan Kulturno-prosvetnog rada u srezi Borskom, ustanovljen početkom 1947. godine (Odeljenje arhiva u Bori)

ГРАДСКОМ НАРОДНОМ ОДБОРУ
(ПРОСВЕТЕ) (ОДБОН)

БОР

1947. godine

У земљи Банат акта бр. 19060/1947. од 28. новембра 1947. године

КОЈИ НАЗНАЧ:

Књижевна

1. Књижевна група Управног одбора
2. Сметана је у једној праксији
3. Читавица је сметана у посебној праксији
4. Книга има 1.469
5. Пунма 4 књиге и два часописа
6. Читавица припремаће се ради најчистије књижевне делатности
7. Духовна књижевна група Загорка Научног института је и тој духовној одговара, добро. Књижевна група Загорка припремаће се ради делатности од 10 - 12 и од 18 - 19 час.
8. За сада јој књиге потребна књижевна помоћ

Универзитет

1. Народни универзитет као тело не постоји, али се у оквиру Дома културе и према постојећим условима, одржавају два пута месечно јавна предавања.
2. Постојећи активни предавачи који се број креће од 12 - 15 људи су.
3. Предавачи са стране су познати
4. Предавања се одржавају у сали Дома културе
5. План рада има ради се на сваком месец унапред.
6. У другој мери не даје предавача.
7. Предавачи постоје предавала око 300, на јавној књижевности предавала бида је око значају другог конгреса око 650
8. За сада не треба књижевна помоћ.

Дом културе

1. Има се још подсеки зграду
2. Зграда је својим Управом прикупља и дај се одржавајућа
3. Има 19 праксија
4. Не треба помоћ
5. Има свој одбор председник, Никола Рачић, други Кметки, сектор агитације и штампе, Михајло Лукић, сектор књижевности, Јевка Радевић, културне - уметнички сектор, Мина Швабић, сак. се-кције
- 6.

Извештај синдикалне подружнице рудара од 28. новембра 1947. у коме се говори о књижевности у Дому културе (Оделjenje архива у Бору)

ROF
Predmet: Izveštaj o
prosvetnim tečajevima,
knjiš. i čitaonicama,
domovima kul. i narodn.
univerzitetima.

MINISTARSTVO PROSVETE I SRBIJE

BEograd

Dostavlja vam se izveštaj o kulturno-prosvetnom radu u Srezu bor-
skom za mesec decembar 1947 god. prema vašem traženju br. 41899/47.
PROSVETNI TEČAJEVI. U Srezu radio 9 prosvetnih tečajeva sa 141 polaznikom/a. 67
a. 34 sv. 161/1. Rad u ovim tečajevima ne odvija se svuda pedagoški. Neki od ovih
koji su sastavljeni pored analifabeta, jesu i od drugova koji rade u narodnoj vlad
ši, masovnom organizacijama i združama, rade dobro i obećavaju dobre rezultate.
Materijala se u vladu razvijaju po akcionom programu. Pojedinačno je prilično uređeno
Materijala ima se rad.

ostali tečajevi, sastavljeni su većinom od proslodgodisnijih analifaba-
ta i jednim malim delom drugova iz vlasti i masovnih organizacija. Ovi tečaje-
vi su slabije organizovani, pohapanje je neurednije i smetaju se njihov pravil-
an rad su voće. Dostaje na ovim tečajevima lezo uglavnom u tome što se anali-
fabetskih tečajeva karakti nisu poneli dovoljno namaja da se sada moza njime
koristiti u dovoljnoj mjeri. Sa njima se mora raditi iznova. Malim se na teče-
jeve koji vrlo malo poznaju arapski jezik, a ima i takvih koji ga ne poznaju
opete. Na tečaju su naučili da citaju i pišu, ali ne razumeju ni ono što proči-
taju, ni ono što napišu. Porod ovoga veliki je smetnja i rasturkanoost pojata.
daljnost jedno od drugo kreće se od 1-3 km, a od sela po dva casa kada,
opete. Na tečaju su naučili da citaju i pišu, ali ne razumeju ni ono što proči-
taju, ni ono što napišu. Porod ovoga veliki je smetnja i rasturkanoost pojata.

U ostalim selima u kojima su ovi tečajevi predviđeni, nisu uspešno
tpečeli se radom (sada sela i tri reona sela Zlota), nisu uspešno
sajevnj očekuju se kroz koji dan, jer je za njihov rad sve pripremljeno, to je
sa tečajevima sela Zlota. Ostala dva sela nisu još ništa učinila da tečajevi
tpečnu sa radom.

KNJIŠNICE I ČITAONICE. Ni u decembru se rad u knjišnicama i čitaonice
ama nije poboljšao. Iatima trinaest knjišnica i čitaonica lađaje knjige na
itanje, imaju svoje uprave, pretplaćene su na dnevno listove i najpotrebnije
asopise, ali taj rad teče neorganizovano, bez evidencije. Glavna smetnja u njih-
ovog oformljavanju leži u vrlo slabom interesovanju seljaka za knjige.
esevalo se, da se odgovori za otvaranje knjišnica i čitaonica nalaze u
edostatku prostorije, namestaža i dr. Izvozni moznai narodni odbori i pored
spretnog upravljanja, od strane masovne niča prenešli prostorije, gde bi
metili knjišnicu i čitaonicu, kao što je slučaj u selima: Slatina, D. B. Koci,
uđu i Gorjanju. Ovakvo neinteresanje postoji i kod drugih odbora vlasti i č
ronta.

Protiv ovoga borili smo se tako, što smo pokušali da knjišnice i
itaonice oformimo, tj. da izaberemo uprave i da u njih privučemo makar i naj-
maji broj članova, da se sa njima radi sistematski i da se lagano privlače i
stali. I ovaj pokušaj nije dao sasvim zadovoljavajuće rezultate. Nismo uspeši
a zainteresujemo čak ni one drugove u vlasti, združama, ili masovnim organiza-
ijama, kojima je ovo bezuslovno potrebno. I u ovom slučaju udaljenost pojata
od sela bila je jedan od najvećih smetajaja, po završenom poslu oni teže da se
rete kućama kako bi nastavili svoje domaći poslove.
Domova kulture i narodnih univerziteta nema u Srezu. Uslovi za formiranje
je ovih ustanova još nisu stvoreni.

Referent za narodno prosvetno delovanje:

[Signature]

Referent prosvete,

[Signature]

Izveštaj sreskog Narodnog odbora u Bori, Ministarstvu prosvete NR Srbije o kulturnom
radu, 9. januar 1948. (Odselene arhiva u Bori)

SAVETU ZA PROSVETU I KULTURU NR SRBIJE

BEograd

U vezi Vašeg pisma br. 1274 od 4-II-1955 godine, izvešta
vate se, da je ovaj Savet primio od Vas tri kompletne knjišnice u
prošlog godini, koje su dodeljene selima: Brestovcu, Zlotu i Kriva-
lju. Sve pripreme koje je ovaj Savet trebao da sprovede uređene su
i knjišnice smestajne pravilno u uglednim prostorijama i sa odbrim
i potrebnim namestažem. Sve one veći odavno rade i koriste se za svu
huku koju su i namenjene.

U vezi sa tim dajemo sledeće podatke:

1. Knjišnice u Krivelju i Zlotu smestene su u privatnim
zgradama a knjišnica u Brestovcu u Zadrinom domu. Svaka knjišnica
ima prostrane i svetle prostorije, potreban namestaž u Brestovcu je
slabiji.

2. Unutrašnje uređenje knjišnica je besprekorno; ima
nepotreblijeg namestaža: ormana, stolova i stolica. Ovaj namestaž
je većinom nov. Knjišnica u Brestovcu još nije izvršila sve radnje
za uređenje prostorije, gde treba da se smesti knjišnica.

3. Knjige su sredjene i sa svima ima etiketa, uvedene u
spiskove knjige i čitaoci se interesuju. Tako u Zlotu je izdato oko
100 knjiga do sada na čitanje, u Krivelju ima 54 stalnih čitalaca
a u Brestovcu 124 stalnih čitalaca.

4. Za rad čitaonice i knjišnice obezbeđene su sredstva i
to: u Zlotu 180.000.- u Krivelju 220.000 i u Brestovcu 180.000 din.
Napred navedena sredstva odmah su obezbeđena su budžetom opština
sa istih mesta, a i sam Savet se davati pomoć knjišnicama.

5. Radom knjišnica rukovode odbori pri SRBN ili KUD.

6. Neposredno rukovode knjišnicama knjišničari i to u
Krivelju i Brestovcu prosvetni radnici a u Zlotu knjišničar. Sve
ovime se plaća se rad.

7. Knjišnice su uređene i imaju izgled kulturno uređe-
ne ustanove, sam Brestovcu, gde još nije gotovo.

8. Knjišnice primaju: Zlot: "Politika", Borbu, Republiku
Crvena Zvezda, "Izveštaj", "Jutro", "Zora" itd. Krivelju: "NIN",
"Borbu", "Politika", "Duga", "Jutro", i Brestovcu: "Jutro" i Crvena Zvezda.

9. Knjišnice i čitaonice rade: Zlot, svakoga dana od 15-
20 časova i nedeljom od 10-21 čas; Krivelju, svakoga dana od 15-18 čas-
ova i u Brestovcu, svakoga dana od 16-20 časova.

Novi predlog za nove dve knjišnice i čitaonice je za: Č
Oštrej i Barbanovac - sela. Za Oba sela stali knjige na izboru
adresu direktno. Oba sela imaju i svoju poštu te im tako i stali.

Smrt Fašizmu - Sloboda, Narodu!

REPUBLIKA SRBIJA
SAVETU ZA PROSVETU I KULTURU

[Signature]
(Zivojin Mилошеvić)

Izveštaj SHO Bor, Savetu za Prosvetu i kulturu NR Srbije o stanju tzv. "Uglednih"
knjišnica na području sreza 23. februara 1955. (Odselene arhiva u Bori)

Народни одбор општине Бор на седници Општинског већа и До-
на произвођача одржаних на дан 27. II. 1962. године, а на основу чл.
46 Закона о народним одборима општина ("Службени Гласник НРС" бр.
29/52) и чл. 37 и 56 Закона о библиотекарима ("Службени Гласник НРС"
бр. 48/60), донео је

Р Е Ш Е Њ Е

О одређивању Централне библиотеке у Бору за матичку
библиотеку за подручје Општине Бор

I - Централна библиотека у Бору одређује се за матичку
библиотеку чија делатност обухвата подручје Општине Бор.

II - Матична библиотека врши стручне послове у вези са ор-
ганизовањем и унапређењем библиотечке службе на овом подручју и
остварује задатке који су јој одређени чланом 1 и 13 Закона о би-
блиотекарима.

III - Задаци о начину рада у вршењу библиотечке службе од-
ређују се Правилником Матичне библиотеке.

IV - Средства за рад матичке библиотеке у извршењу задатака
библиотечке службе обезбеђују се : у Буџету Народнoг одбора општине
Бор, додацима и поклона привредних и других организација и установа
и од сопствених прихода.

V - О извршењу овог решења стараће се Одељење за друштвено
службе Народнoг одбора општине Бор.

Ово решење објавити у "Службеном листу Среда Зајечар".

Народни одбор општине Бор

Бр. 01- 1581/1
27. II. 1962. год.
Б о р

Председник,
Љубица Милошевић

И.П.
Ј. Милошевић с.р.

Зачиност пренима овог рада :

Гоферонт,
Сава Јешић

С. Јешић

Решење о одређивању Централне библиотеке у Бору за Матичку библиотечку институци-
ју, 27. фебруара 1962. године (Народна библиотека Бор)

бр. 130/1
31. III 1967. год.
Б О Р

US-4/67.00000

ОКРУЖНИ ПРИВРЕДНИ СУД У ЗАЈЕЧАРУ, као регистарски
суд и то председник суда Бретозар Ђојић, ређујући по пријави
Centralne библиотеке у Бору, дана 30. марта 1967. године, донео је
следеће

Р Е Ш Е Њ Е

Да се у регистару установа који води овај суд, на
регистарском листу број 169, св. I, стр. 169, редни број 1 код Cen-
tralne библиотеке упише следеће:

Уписује се у регистар установа Centralna библиотека
са нише наведеним подацима:

Име - назив установе је: Centralna библиотека Бор.
Седиште установе је у Бору ул. Трг ослобођења 8.
Делатност установе је: да прикупља, сређује, чува
и популарише библиотечки материјал и да градјанима установама при-
вредних и других организацијама омогући његово коришћење; акуп-
ља књиге, часописе, документа и остале публикације које се одно-
се на подручје у којем је библиотека основана или су од снажаје за
његову културну и општу историју; да коришћењем обезбеди потпуну
доступност у коришћењу библиотечког материјала; да врши размену
библиотечког материјала и искуства са другим библиотекама, установа-
ма и слободом; да се стара о стварању и стручном образовању
потребних кадрова; да на овом подручју организује и отвара чита-
онице и покретне библиотеке; да организује разне активности и на-
лажне погодне облике рада и сарадње са читаоцима и ошља попула-
ризације и коришћења књиге и да учествује у разним форумима кул-
турног и просветног рада на овом подручју.

Оснивач библиотеке је НОС-е Бор.

Директор установе је Илија Ђурковић, који је и овла-
шћен на потписивање исте.

Овај упис објавити у Службеном гласнику СРС.

О б р а з л о ж е њ е

Centralna библиотека у Бору поднела је пријаву
овоме суду бр. 71/1 од 20. II 1967. године, којом је тражила упис
исте у регистар установа са подацима како је горе наведено.

Уз пријаву подносилац је приложио решење БО Бор
бр. 01-1781/1 од 27. II 1962. године, одлуку о постављању дирек-
тора предузећа, извод из регистра установа при БО, Статут као и
оверен дописивачи потпис лица овлашћена на потписивање.

Испитајући поднета пријаву и прилоге уз исту овај
суд је нашао да је захтев подносиоца на закону основан, па је на
основу §1.24. тач. 3. Закона о привредним судовима и Правилника
о упису у регистар установа одлучио као у изреци решења.

Заказ у износу од 5 н. динара платио је подносилац
у смислу тач. бр. 4 и 5 Основног закона о судским таксама.

ОКРУЖНИ ПРИВРЕДНИ СУД У ЗАЈЕЧАРУ

30. марта 1967. године

Решење о уписивању Централне библиотеке у регистар код Суда у Зајечару, 31. марта 1967.
(Народна библиотека Бор)

ООУР ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТКА

Delatnost ove ООУР je sledeća:

- radi na podizanju опште културе i обрезованја грађана
- прикупља, сређује, чува i популарише библиотечки материјал i омогућаује његово коришћење од стране грађана, установа, привредних i друштвено-политичких организација
- сакупља књиге, часописе, јошманце i остале публикације које се односе на подручје на којем је Централна библиотека основана, или су од значаја за културну i општу историју краја
- обезбеђује коришћење библиотечког материјала корисницима
- врши размену библиотечког материјала i врши размену искуства са другим библиотекама, уствановима i службама
- на свом подручју организује i ствара читалачке i покретне библиотеке
- организује разне активности ради популарисања i коришћења књиге
- организује материјалну службу на подручју Општине i пружа стручну помоћ у раду социјалне, школске i друге библиотеке шедно закону
- Централна библиотека је организована тако да у свом седишту има своју библиотеку са читалачком ваја служи као материјална библиотека селских, насељских, предузетних i школских библиотека и читалачких
- има свој стални покретни фонд књиге i сталне или повремене пунктове по селима i радним организацијама
- правилник о коришћењу библиотечког материјала је основни регулатор односа са одобрења га Совет за проsvetu, културу i физичку културу Општине.

Извод из Статута Дома културе Бор који се односи на делатност библиотеке (Народна библиотека Бор)

АОМ КВАТИРЕ
ДОВР ШЕРИТАЦИЈА САНКЦИОНА ДОМ
Бр. 32
7. 11. 1978
Б О Р

ЗАПИСНИК

Се одршеног Референдума радника ООУР Централне библиотеке у Бору, дана 7. 11. 1978. године у просторијама Библиотеке, у 13 часова.

Присутни 12 радника, 1 оправдано одсутан.

Израчки одбор је по спровођењу Референдума по питању издвајања ООУР Централне библиотеке у Бору, из састава ОУР Дома културе "Бор" у Бору у самосталну ОУР известио 12 Сбор радних људи да је пребројавањем гласачких листића са Референдум гласало од присутних 12 100% i на тој начин донета је

О Д Л У К А

О ИЗДВАЈАЊУ ООУР ЦЕНТРАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ У БОРУ ИЗ СASTAVA ОУР ДОМА КУЛТУРЕ "БОР" У ДОМУ У САМОСТАЈНУ ОУР

КОМИСИЈА ЗА СПРОВОДБЕЊЕ РЕФЕРЕНДУМА:

Чланови,
Milenković Rašica
Kordanić
Kordanić
Kordanić

Председник,
Omer Milosavljević

Записник са референдума од 7. новембра 1978. на коме је донета одлука о издвајању Централне библиотеке из састава Дома културе (Народна библиотека Бор)

НАПОМЕНЕ

ДЕО I

1. О томе в. Душанка Бојанић-Лукач: Зајечар и Црна Река у време турске владавине (XV-XVIII век), Гласник Етнографског музеја, 42, Београд, 1978.
2. Исто, стр. 41.
3. Исто.
4. Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, 1902, стр. 122-123.
5. Душанка Бојанић-Лукач, наведено дело, стр. 64-65.
6. Исто, стр. 67.
7. Драгољуб К. Јовановић: Црна Река, Гласник Српског Ученог Друштва, 54, Београд, 1883, стр. 190.
8. Овај значајни извештај наводи се у две публикације: у Споменици стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине 1833-1933, Београд, 1933, стр. 87-88, и у монографији Бор и околина I, Бор, 1973, стр. 72-73. Како ни у једној књизи не постоје библиографски подаци о овом извештају, нисмо успели да откријемо где се налази оригинал.
9. Зборник закона и уредаба у Краљевству Србији, књ. XIII, Београд, 1861, стр. 71.
10. Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839), скупио и уредио Тихомир Р. Ђорђевић, Насела и порекло становништва, књ. 22, Београд, 1926, стр. 443.
11. Бор и околина I, Бор, 1973, стр. 83.
12. Архивска грађа за насеља у Србији... стр. 444.
13. Живота Ђорђевић: Почети културних делатности у Тимочној крајини после 1833. године, Зборник радова Тимочка крајина у XIX веку, Књажевац, 1988, стр. 178.
14. Споменица Тимочке Епархије 1834-1934, Сремски Карловци, 1934, стр. 119.
15. Исто, стр. 120.
16. Подаци су из Споменице Тимочке Епархије.
17. Исто.
18. Архив Србије, Министарство просвете, 444/1839.
19. АС МПс, 1440/1841.
20. Српске новине, бр. 8, Београд, 1842.
21. АС МПс, Извештај Начелства округа црногорског, 2611/1850.
22. Драган Ничић: Развој образовања и просвете у борској општини, Бор, 1973, стр. 12.
23. Исто.
24. Исто, стр. 13.
25. Београдски велики календар за годину 1853, Београд, 1854, стр. 238.
26. Јован Скерлић: Историјски преглед српске штампе 1791-1911, Београд, 1966, стр. 38.
27. О историјату читалаштва и библиотека в. пре свега: Десанка Стаматовић: Читалишта у Србији у XIX веку, Београд, 1984, и Љубомир Дурковић-Јакшић: Историја српских библиотека 1801-1850, Београд, 1963.
28. Десанка Стаматовић, наведено дело.
29. Десанка Стаматовић, наведено дело, стр. 129.
30. Исто, стр. 81-82.
31. Исто, стр. 117.
32. Исто.
33. Исто, стр. 107.

34. Исто, стр. 112-113.
35. Исто.
36. Боголюб Јовановић: Читавнице у кнежевини Србији, Просветни гласник, св. III, Београд, 1881, стр. 91-98.
37. АС МПС, ф. IV - 758/1870.
38. АС МПС, ф. XV - 8/1876. Извештај о стању читавнице златске.
39. Овај детаљ добијен је упоредном анализом података изнетих у раду Д. Стаматовић.
40. АС МПС, ф. XV - 8/1876.
41. Књига претплатника на „Јавност“ и „Глас јавности“, Народни музеј Крагујевац, Збирка архивских докумената, бр. 1703.
42. Стеван Мачај: Црногорски округ, Гласник СУД, књ. 73, Београд, 1892, стр. 16.
43. АС МПС, ф. IV - 758/1870.
44. АС МПС, ф. XV - 8/1876.
45. Књига претплатника на „Јавност“ и „Глас јавности“...
46. АС МПС, ф. XV - 8/1876.
47. АС МПС, ф. II - 63/1872.
48. Исто.
49. АС МПС, ф. XV - 8/1876.
50. Исто.
51. Бор и околнина I, Бор, 1973, стр. 88.
52. Стеван Велковић: Од прве зајечарске читавнице до матичне библиотеке „Светозар Марковић“ 1866-1986, „Развитак“, бр. 3, Зајечар, 1986, стр. 6.
53. Стеван Мачај: наведено дело, стр. 15.
54. Бор и околнина I, Бор, 1973, стр. 89.
55. Десанка Стаматовић: наведено дело, стр. 177.
56. Јеремија Живановић: Из просветне хронике Тимочке крајине, Споменница стоогодишнице ослобођења Тимочке Крајине 1833-1933, Београд, 1933, стр. 92.
57. Фелкс Канал: Србија, земља и становништво, друга књига, Београд, 1985, стр. 406.
58. Драган Ничић: наведено дело, стр. 16.
59. Правила о народним књижницама са читавницама, Београд, 1904.
60. Статистички годишњаци Краљевине Србије, Београд, 1904-1913.
61. Готово целокупна архивска грађа локалних институција уништена је за време бугарске окупације у првом светском рату.

ДЕО II

1. Десанка Стаматовић: Читавнице у Србији у XIX веку, Београд, 1984, стр. 122.
2. Исто, стр. 123.
3. Жарко Јовановић: Српска социјалдемократска партија према селаштву 1903-1914, „Токови револуције“ IV, Београд, 1969, стр. 174.
4. Милан Поповић: Исторички преглед развоја социјалистичког покрета у Злоту, Зајечар, 1956, стр. 1-2.
5. Слободан Босилчић: Раднички покрет у Бору и околнини, Београд, 1959, стр. 10.
6. Исто, стр. 23-24.
7. Жарко Јовановић: наведено дело, стр. 172.
8. Страхина Поповић: Милан Поповић и социјалистички покрет у Злоту I, „Развитак“, бр. 6, Зајечар, 1979, стр. 46.
9. Исто, стр. 50.
10. Радничке новине, бр. 52, 1. мај 1908.
11. Радничке новине, бр. 84, 17. јул 1908.
12. Око времена оснивања Одбора постоје извесне недоумице, изазване тврдњом Милана Поповића да је Одбор основан 1907. године. Анализом извора, међутим, недвосмислено је утврђено да је Одбор основан у другој половини 1908.
13. Милан Поповић, наведено дело, стр. 30.
14. АС (Одлуке у Железнику), фонд Социјалдемократске партије, 46.
15. „Радничке новине“, пре свега.
16. Жарко Јовановић: наведено дело, стр. 182.
17. Исто, стр. 189.
18. Сергеје Димитријевић: Социјалистички раднички покрет у Србији 1870-1918, Београд, 1982, стр. 104.
19. Сергеје Димитријевић: наведено дело, стр. 168.

20. Жарко Јовановић: наведено дело, стр. 174-175.
21. Радничке новине, бр. 60, 23. мај 1909.
22. Радничке новине, бр. 53, 7. мај 1909. Табеларно стање месних организација у Србији.
23. АС, СДП, 7. Правила Златске социјалистичке читавнице.
24. Чланак Петра Радовановића у „Радничким новинама“ бр. 43, 11. април 1909.
25. АС, СДП, 56 и 59. Дописи Социјалистичке читавнице Главној партијској управи.
26. Чланак Петра Радовановића у „Радничким новинама“, бр. 43, 11. април 1909.
27. АС СДП, 65а. Записник са седнице Главне управе ССДП.
28. Милан Поповић, наведено дело, стр. 11.
29. АС СДП, 65.
30. АС, СДП, 235.
31. АС, СДП, 58.
32. Допис Милана Поповића Главној партијској управи од 12. маја 1909, АС, СДП, 59.
33. Исто.
34. Исто.
35. АС, СДП, 64. Извештај Милана Поповића Главној партијској управи од 28. маја 1909.
36. Исто.
37. Исто.
38. Радничке новине, бр. 68, 11. јун 1909.
39. Плакат о овом догађају налази се у Музеју рударства и металургије у Бору.
40. АС, СДП, 70.
41. АС, СДП, 74.
42. Плакат за ову приредбу налази се у Музеју рударства и металургије.
43. АС, СДП, 73.
44. Радничке новине, бр. 141, 28. новембар 1909.
45. АС, СДП, 83.
46. АС, СДП, 87.
47. АС, СДП, 88.
48. АС, СДП, 88. Зборник копираних писама месне организације у Злоту.
49. Исто.
50. АС, СДП, 94. Проглас Месне организације ССДП у Злоту.
51. АС, СДП, 101.
52. Исто.
53. Радничке новине, бр. 64, 29. мај 1910.
54. АС, СДП, 88.
55. АС, СДП, 88.
56. Радничке новине, бр. 141, 1. јул 1911.
57. Радничке новине, бр. 122, 9. јун 1911.
58. Извештај Главне партијске управе IX Конгресу ССДП, Београд, 1911, стр. 25-29.
59. АС, СДП, 135.
60. Извештај Главне партијске управе X Конгресу ССДП, Београд, 1914.
61. Исторички архив „Тимочка крајина“ Зајечар, Лични фонд Милана Поповића, кут. I.
62. Списак литературе дат је у прилогу.
63. АС, СДП, 129.
64. АС, СДП, 130.
65. ИА ЗА, Лични фонд Милана Поповића, кут. I.
66. Исто.
67. Исто. Писмо Милана Поповића Надежди Велковић.
68. Радничке новине, бр. 75, 31. март 1912.
69. АС, Збирка Драгине Лапчевића, 913.
70. Радничке новине, бр. 177, 31. јул 1912.
71. АС, Збирка Димитрија Туцовића, 168.
72. АС, Збирка Димитрија Туцовића, 196.
73. Радничке новине, бр. 116, 21. мај 1912.
74. Радничке новине, бр. 169, 20. август 1913.
75. Извештај Главне партијске управе X Конгресу ССДП, Београд, 1914.
76. Исто.
77. Радничке новине, бр. I, 1. јануар 1914.
78. АС, СДП, 177.
79. Страхина Поповић: наведено дело II, „Развитак“ бр. 1, Зајечар, 1980, стр. 40.
80. АС, СДП, 178. Писмо уредника Радничких новина Милану Поповићу.

81. Радничке новине, бр. 91, 19. април 1914.

82. ИА ЗА, Лични фонд Милана Поповића. Досије о процесу и суђењу против Милана Поповића.

ДЕО III

214. 1. Тихомир Станојанчић: Неготин и Крајина од 1859. до 1940. године, Неготин, 1980, стр. 214.
2. Споменница Тимочке Епархије, стр. 69.
 3. Исто.
 4. Летопис Борске парохије и цркве, рукопис, Архив православне цркве у Бору. Између осталог Димитров је уништито и пољабени српски грб који се налазио на владичанском столу.
 5. Исто.
 6. Исто.
 7. Милан Цветићанин: Просветне прилике у Тимочној крајини и Зајечару, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV, Зајечар, 1937, стр. 31.
 8. Краљевина СХС - Алманах, свезак III, део 7, 8, 9, Загреб, 1927-1928, саставно и уредило Виктор Манакић, стр. 96.
 9. Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, I део, Београд, 1928, стр. 415.
 10. Алманах Виктора Манакића, стр. 97.
 11. Александар Поповић: Прилог грађи за историју библиотекарства у Србији XIX и XX века II, „Библиотекар“, бр. 3-4, Београд, 1953, страна 137.
 12. Алманах Виктора Манакића, стр. 97.
 13. ИА ЗА, начелство и поглаварство среза Зајечар 1910-1943.
 14. Исто.
 15. Енциклопедија се сада налази у Народној библиотеци Бор.
 16. Правила „Удружења Тимочана“ у Београду, Београд, 1925.
 17. Правила Удружења студената Тимочана и Крајинаца, Београд, 1925.
 18. Мисли се на савске школске библиотеке.
 19. Службени лист Тимочке области, Зајечар, 1927-29.
 20. Јеремија Живановић: Из просветне хронике Тимочке крајине, Споменница стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине 1833-1933, Београд, 1933, стр. 96.
 21. У „Споменници“ је одштампан број 46 у вези са књижевницама и читаоницама у зајечарском срезу, али то је несумњиво грешка, јер само пар година раније у Алманаху Виктора Манакића помиње се 13 књижевница и читаоница у овом срезу. Зато смо се определили за најтогчежни број.
 22. Овак изнети подаци о међуратном Бору потичу из истраживања која је аутор извршио за израду студије „Друштвени и културни процеси у међуратном Бору“ која ће бити објављена у „Зборнику радова Музеја рударства и металургије“ и из ауторовог рада „Соколско друштво у Бору 1930-1941“, „Развитак“, бр. 6, Зајечар, 1988.
 23. Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, Одељење у Бору, Фонд Француско друштво борских рудника XXXI 6/2. Писмо управника школе Боже Поповића директору рудника од 2. марта 1935.
 24. Алманах Виктора Манакића, стр. 491-493.
 25. Исто, стр. 491.
 26. Летопис Борске парохије и цркве, стр. 19.
 27. Исто, стр. 37.
 28. По сећању Боголуба Бошковића, Мемоарска грађа Завичајног одељења Народне библиотеке Бор.
 29. Исто.
 30. АС (Одељење у Железнику), Фонд землорадничких задруга, Д2/141.
 31. Исто.
 32. Исто.
 33. Летопис Борске парохије и цркве, стр. 31.
 34. Исто.
 35. Део ових књига налази се данас у Народној библиотеци Бор.
 36. ИА ЗА, Лични фонд Милана Поповића, кут. 1.
 37. Исто, кут. 2.
 38. Исто.
 39. Подаци су из Личног фонда Милана Поповића.
 40. ИА ЗА, Лични фонд Милана Поповића, кут. 1.

41. Податак добијен у Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару.

42. ИА ЗА, Лични фонд Милана Поповића, кут. 1.

43. Исто.

44. Подаци из Личног фонда Милана Поповића, кут. 1.

45. Алманах Виктора Манакића, стр. 491.

46. Књига се сада налази у Народној библиотеци Бор.

47. Сведочанства о књижевници у Кривелу прикупила је Ружа Божић, књижевничар народне библиотеке „Драги Симоновић“, Кривел.

48. Књига записника месног школског одбора у Бучју, Музеј рударства и металургије.

49. Исто.

50. Сећања и изјаве о Бору и радничком покрету у Бору, Музеј рударства и металургије. Сећања Јанка Симоновића.

51. Александра Боначи, Милорад Марковић: На новим огњиштима (хроника села Гротине), Нови Сад, 1969, стр. 35-36.

52. Исто.

53. Сећања Јанка Симоновића.

54. Милорад Гојковић: Хроника града Бора, рукопис, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор, стр. 7.

55. Исто.

56. Књига записника месног школског одбора у Бучју, Музеј р. и м.

57. ИА ЗА, Одељење у Бору, Фонд ФДБР I 19/6.

58. Исто, I 23/1.

ДЕО IV

1. Бор и околина II, Бор, 1975, стр. 227-229.
2. Исто, стр. 230.
3. Исто, стр. 226-227.
4. Борски срез обухватао је после рата следећа насеља: Злот, Брестовац, Кривел, Шарбановац, Метовица, Оштрел, Доња Бела Река, Слатина, Горњане, Бучје, Лука, Танда и Дубочане.
5. Милорад Гојковић: Хроника града Бора, рукопис, стр. 140.
6. Записници са седница ИО СНО Бор 1946, 47, Музеј рударства и металургије Бор.
7. ИА ЗА, Збирка плаката, 5-Б-5-IV-466. Плакат о отварању Радничког дома.
8. Бор и околина II, Бор, 1975, стр. 250.
9. Исто, стр. 251.
10. Борски колектив, бр. 6, год. II, 9. април 1948, стр. 2.
11. ИА ЗА, Одељење у Бору, ОСВ, 1949. Извештај културно-просветног сектора подружнице рудара за I тромесечеје 1949.
12. Бор и околина II, Бор, 1975, стр. 243.
13. Одељење архива у Бору, СНО, Просветни одсек, 1947.
14. Исто, ОСВ Бор, 1946. Извештај о постигнутих резултатима радног колектива Борског рудника у такмичењу 1946.
15. Сећање Србе Јовановића, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
16. Одељење архива у Бору, ОСВ, 1946. Извештај о постигнутих резултатима...
17. Одељење архива у Бору, СНО, Просветни одсек, 1947. Годишњи извештај о народном просвећивању среза борског за 1946.
18. Одељење архива у Бору, ОСВ, 1949. Извештај културно-просветног сектора подружнице рудара за I тромесечеје 1949.
19. Борски колектив, бр. 91, год. III, 28. новембар 1949, стр. 4.
20. Цветко Косић: Бор и околина, Београд, 1962, стр. 162.
21. ОА Б, ОСВ Бор, 1946. Извештај о постигнутих резултатима... 1946. год.
22. ОА Б, ОСВ, 1946/49, кут. 6. Извештај културно-просветног сектора подружнице... 1949. год.
23. Борски колектив, бр. 5, год. II, 1. април 1948, стр. 4.
24. Подаци из ОСВ Бор 1946/49 и из „Борског колектива“.
25. Борски колектив, бр. 15, V, 6. април 1951, стр. 2.
26. О томе в. Љубодраг Димић: Агитирон култура, Београд, 1988.
27. Љубодраг Димић: наведено дело, стр. 143.
28. Ове цитате из партијских материјала наводи Љ. Димић, на страни 143.
29. Љубодраг Димић: наведено дело, стр. 144.

30. ОА Б, СНО, Просветни одсек, 1947. Годишњи извештај о народном просвећивању срџа борског за 1946. годину.
31. По сећању Србе Јовановића, Завичајно одељење Народне библиј. Бор.
32. Борски колектив, 51, VI, 12. XII 1952, стр. 6.
33. ОА Б, ОСВ Бор, 1946. Извештај о постигнутиим резултатима радног колектива... за 1946. годину.
34. Исто.
35. Борски колектив, I, II, 17. јануар 1948, стр. 4.
36. ОА Б, ОСВ Бор, 1947, кут. 2.
37. Борски колектив, 10, II, 8. мај 1948, стр. 4.
38. Исто, 12, II, 22. мај 1948, стр. 1.
39. Исто, 37, II, 13. новембар 1948, стр. 2.
40. ОА Б, ОСВ, 1949, извештај културно-просветног сектора подружнице рудара за прво тромесечје 1949, „Борски колектив“, 47, III, 22. јануар 1949, стр. 2.
41. Борски колектив, 52, III, 26. фебруар 1949, стр. 4.
42. ОА Б, ОСВ, 1949, Извештај културно-просветног сектора...
43. ОА Б, ОСВ, 1949, кут. 11. Тромесечни извештај културно-просветног сектора подружнице рудара за април, мај и јун 1949.
44. Борски колектив, 58, III, 9. април 1949, стр. 4.
45. Борски колектив, 76, III, 13. август 1949, стр. 2.
46. Исто, 91, III, 28. новембар 1949, стр. 4.
47. ОА Б, ОСВ Бор, 1946/49, кут. 6.
48. ОА Б, ОСВ Бор, 1949/50, кут. 12.
49. Сви дале наведени подаци су из: ОА Б, ОСВ Бор, 1950, кут. 13.
50. Борски колектив, 260, VII, 13. фебруар 1953, стр. 3.
51. Исто.
52. Исто.
53. Сећања Србе Јовановића, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
54. Борски колектив, 260, VII, 13. фебруар 1953, стр. 3.
55. Сећања Златана Илића, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
56. Борски колектив, 268, VII, 3. април 1953, стр. 2.
57. Борски колектив, 234, VIII, 2. јул 1954, стр. 5.
58. Борски колектив, 12, IX, 18. март 1955, стр. 5.
59. ОА Б, НОО, 1958, 1122. Извештај о раду библиотеке у 1957. години.
60. Исто.
61. ОА Б, НОО, 1958, 1122.
62. Колектив, 14, XII, 11. април 1958, стр. 4.
63. Колектив, 14, XV, 7. јул 1961, стр. 4.
64. Колектив, 6, XV, 17. март 1961, стр. 4.
65. Статистички подаци Народне библиотеке Бор.
66. ОА Б, СНО, Просветни одсек, 1947.
67. Исто.
68. Борски колектив, I, II, 17. јануар, 1948, стр. 4.
69. Исто.
70. Исто.
71. ОА Б, СНО Бор, Просветни одсек, 1948.
72. Исто.
73. Исто.
74. Документација о народној књижници и читаоници у Слатони, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
75. Статистички подаци Народне библиотеке Бор.
76. ОА Б, СНО Бор, 1953.
77. ОА Б, СНО Бор, 1955. Писмо Савета за просвету и културу НР Србије.
78. Исто.
79. Исто.
80. Борски колектив, 43, IX, 21. октобар 1955.
81. ОА Б, НОО Бор, 1958, 1122.

82. Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839), скупио и уредио Тихомир Р. Ђорђевић, Насеља и порекло становништва, књ. 22, Београд, 1936.
83. Раднички покрет у источној Србији до 1918, I-II, Зајечар, 1984.
84. Фондови Архива Србије-Београд
85. Министарство просвете Србије - Београд (1838-1915)
86. Министарство унутрашњих дела - Београд (1839-1914)
87. Земљорадничке кредитне задруге и земљорадничке набављачке задруге
88. Српска социјалдемократска партија (1903-1919)
89. Фондови Историјског архива „Тимочка крајина“ - Зајечар
90. Црногорско окружно начелство - Зајечар (1850-1896)
91. Начелство округа Тимочког - Зајечар (1896-1914)
92. Начелство и поглаварство срџа Зајечар - Зајечар (1910-1943)
93. Плакати (1883-1987)
94. Лични фонд Милана Поповића (1885-1961)
95. Одељење архива у Бору
96. Француско друштво борских рудника - концесија „Свети Ђорђе“ - Бор (1908-1944)
97. Народни одбор срџа борског (1945-1955)
98. Градска општина - Бор (1945-1955)
99. Срески комитет СК Србије - Бор (1945-1955)
100. Општински комитет СК Србије - Бор (1945-)
101. Веће Савеза синдиката општине Бор (1945-)
102. Архивска грађа Народне библиотеке Бор

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Објављени извори

82. Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839), скупио и уредио Тихомир Р. Ђорђевић, Насеља и порекло становништва, књ. 22, Београд, 1936.
83. Раднички покрет у источној Србији до 1918, I-II, Зајечар, 1984.

Грађа архивских институција

- Фондови Архива Србије-Београд
- Министарство просвете Србије - Београд (1838-1915)
- Министарство унутрашњих дела - Београд (1839-1914)
- Земљорадничке кредитне задруге и земљорадничке набављачке задруге
- Српска социјалдемократска партија (1903-1919)
- Фондови Историјског архива „Тимочка крајина“ - Зајечар
- Црногорско окружно начелство - Зајечар (1850-1896)
- Начелство округа Тимочког - Зајечар (1896-1914)
- Начелство и поглаварство срџа Зајечар - Зајечар (1910-1943)
- Плакати (1883-1987)
- Лични фонд Милана Поповића (1885-1961)
- Одељење архива у Бору
- Француско друштво борских рудника - концесија „Свети Ђорђе“ - Бор (1908-1944)
- Народни одбор срџа борског (1945-1955)
- Градска општина - Бор (1945-1955)
- Срески комитет СК Србије - Бор (1945-1955)
- Општински комитет СК Србије - Бор (1945-)
- Веће Савеза синдиката општине Бор (1945-)
- Архивска грађа Народне библиотеке Бор

Меморска грађа, рукописи, хронике

82. Поповић, Милан: Историјски преглед развоја социјалистичког покрета у Злоту, Зајечар, 1956.
83. Гојковић, Милорад: Хроника Бора, рукопис, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
84. Јовановић, Радослав: Хроника Злота, рукопис, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
85. Балетић, Мата: Шарбановац (хроника), рукопис, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
86. Тошић, Димитрије: Хроника села Брестовца, рукопис, Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
87. Летопис: Борске парохије и цркве, рукопис, Архив православне цркве у Бору.
88. Сећања и изјаве о Бору и радничком покрету у Бору, Музеј рударства и металургије Бор.

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

Аврамовић, Димитрије 11
Алексић, Благоје 40
Алечковић, Мира 72, 93, 99
Анђелковић, Ђока 16
Аничин, Вјерко 68

Б

Балаш, Павле 28, 31, 32, 39, 40
Балаш, Павле П. 39
Балоковић, Златко 72
Банковић, Андра 24
Баранин, Душан 93
Богдановић, Зарија 59
Богдановић, Милан 72
Божовић, Саша 99
Боран, Стојан 39
Бошковић, Богољуб 53
Братинковић, Дамјан 6
Брачинац, Благоје 39
Брекић, Душан 68
Броцић, Сава 54
Букић, Младен 37
Вулатовић, Миодраг 99

В

Вануцић, Паун 31
Вельковић, Југослав 95
Вельковић, Надежда 40
Вельковић, Петко 18
Веселиновић, Георгије 5, 6
Вукмановић, Светозар Темпо 72
Вучковић, Сретен 60

Г

Гогић, Јанко 54
Голубовић, Атанасије 18
Голубовић, Живко 32, 39
Голубовић, Павле 32
Грбић, Саватије 20

Грујић, Сава 59

Гуран, Јон 9, 10

Д

Давидовић, Љуба 20
Давичо, Оскар 72, 93
Дамјановић, Никола 18
Деспотовић (књиџар) 54
Димитријевић, Алекса 31
Димитријевић, Јелисавка 114
Димитријевић, Михаило 36
Димитров, Костантин 46
Добромировић, Илија 31, 36
Драговић, Радован 25
Драгојевић, Павле 32
Драгу, Петар 30
Дурковић, Илија 92
Дурковић Јакшић, Љубомир 12

Ђ

Ђокић, Адам 54
Ђоновић, Јанко 91
Ђорђевић, Андреја 52
Ђорђевић, Душан 36, 40
Ђорђевић, Петар 38

Е

Ерић, Добрица 99

Ж

Живановић, Предраг 95
Живковић, Ђорђе 36
Жунић, Драгош 89

З

Зорић, Георгије 9

И

Илић, Драгутин 56
Илић, Златан 79, 87

Илић, Лаза 20
Илић, Милош 16
Илић, Павле 32, 38

J

Јанковић, Паун 31
Јанковић, Стеван Ј. 36
Јанковић, Достана 95
Јелић, Живко 72
Јенић, Паун 28
Јовановић, Богодуб 14
Јовановић, Вера 79, 89
Јовановић, Драгосуб К. 4
Јовановић, Милан 52, 55
Јовановић, Мирко 53
Јовановић, Стеван 40
Јовановић, Стефан 6
Јовановић, Трајко 28
Јурин, Јованка 100, 109

K

Калеб, Векослав 72
Канић, Феликс 19
Карађорђевић, Александар 8
Кашперовић, Трпиза 26, 27
Кич, Данило 93
Костић, Душан 72
Костић, Пава 74
Костић, Цветко 70
Кривокапић, Мата 46
Кулезовић, Скендер 72

L

Лазећ, Марко 40
Лалчевић, Драгиша 26, 27, 36, 40

M

Максимовић, Десанка 93, 99
Манакин, Виктор 48, 52, 59
Маргитић, Паун 40
Маринковић, Милан 36
Маринковић, Ранко 72
Марковић, Душан 54
Марковић, Сава 54
Марковић, Светозар 24
Матић, Димитрије 14
Мачај, Стеван 16, 17, 19, 20
Мијајловић, Петар 39
Милановић, Аша 27, 32, 39
Милениковић, Ружица 89
Милкић, Илија 26, 27, 40
Миловановић, Милосав 40
Милојановић, Павле 40
Милосављевић, Милосав М. 11
Милошевић, Марко 10
Милаковић, Станоје 26, 41, 42

Митић, Ваца 27
Мићковић, Невена 91
Михајловић, Лазар 53
Младеновић, Ташасеја 72

N

Науновић, Загорка 75
Нешче, Љуба 60, 61
Николајевић, Максим 10
Николић, Паун 30, 33, 36

O

Обрадовић, Доситеј 11, 12
Обреновић, Милан 25
Обреновић, Милош 7, 8, 10

P

Павловић, Гордана 95
Пауновић, Живан 11
Пауновић, Јован 18, 38
Пауновић, Траило 10
Пашећ, Никола 46
Пелатић, Ваца 24
Перовић, Боривоје 80, 87, 89, 90, 91
Петковић, Драги 59
Петровић, Атанасије 10
Петровић, Марко 55
Петровић, Велко (Хајдук Велко) 46
Петровски, Михаило 55
Поповић, Божа 55
Поповић, Димитрије 9
Поповић, Душан 25, 31
Поповић, Лазар 46
Поповић, Милан 21, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 47, 56, 57, 58, 118
Протић, Милутин 89
Протић, Стево 68
Пурша, Благоје 39

R

Радишић, Матија 10
Радовановић, Петар 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 43
Радовић, Душан 99
Радул, Јоан 3
Рајић, Десанка 114
Рајић, Михаило 114
Рибинкар, Владимир 72

S

Савић, Петар 46
Савић, Сава 31
Селимовић, Меша 93
Сидјрић, Ђамил 93
Симеоновић, Ђорђе 60
Симеоновић, Јанко 61

Симеоновић, Драги 59
Спасић, Милован 10
Срдановић, Арсеније 11
Станковић, Десанка 13
Станковић, Раја 114
Станковић, Стојан 16
Станојевић, Станоје 49
Степановић, Благоје 38, 39
Степановић, Илија 40
Стојан (неготињски поп) 5
Стојановић, Десанка 87, 90
Стојановић, Милорад 68
Стојановић, Стефан 8
Ступаревић, Живојин 59

T

Тадјиновић, Драгутин 72
Тешовић, Вишеслава 92
Тешовић, Томислав 95, 96, 99
Томић, Драгиша 114
Трофуновић, Ружа 79
Тружановић, Илија М. 32
Тружановић, Илија П. 31, 32, 39
Тушовић, Димитрије 25, 29, 31, 36, 37, 40, 41

Ћ
Ћосић, Бранко 93
Ћосић, Илија Л. 31

У

Урошевић, Анта 40

Ф

Фираћ, Јован А. 40

Ц

Цвекковић, Павле 32, 38, 39
Цвијек, Јован 5
Ценић, Мита 24
Цесарић, Добриша 72

Ч

Чарнојевић, Арсеније 5

Џ

Џамин, Чedomir 78

Ш

Шенк, Наталија 89
Шпановић, Бранкомир 99

СА Д Р Ж А Ј

УВОД	III
ДЕО I - КЊИГА И ЧИТАЛАШТВО У БОРСКОМ КРАЈУ ОД ПРВИХ ТРАГОВА ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	
- Културна прошлост Бора и околине до присаједињења Србији 1833. године	1
- Развој просвете и културе у XIX веку до отварања читаоница	7
- Друштвено-историјске околности настанка читаоница	12
- Оснивање читаонице у Злоту	14
- "Читаоница Кривелска"	16
- Развој читалачке културе од српско-турских ратова до 1914. године	18
ДЕО II - СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЧИТАОНИЦА У ЗЛОТУ	
- Развој радничког покрета у Злоту	23
- Оснивање и делатност Социјалистичке читаонице	28
- Делатност читаонице у оквиру месне организације ССДП у Злоту	32
ДЕО III - КЊИГА И ЧИТАЛАШТВО У БОРСКОМ КРАЈУ У ПЕРИОДУ 1914-1944.	
- Судбина књиге у време првог светског рата	45
- Рад на обнављању просвете и културе	47
- Културни процеси и развој читалаштва у Бору	50
- Развој културе и читалаштва у селима	55
- Ширење социјалистичке и комунистичке литературе	60
- Књига и читалаштво у време другог светског рата	61
ДЕО IV - ЧИТАЛАШТВО И БИБЛИОТЕЧКА ДЕЛАТНОСТ У БОРУ И ОКОЛИНИ 1945-1962.	
- Просвета и култура у првим годинама после ослобођења	65
- Развој библиотекарства у Бору 1945-1962	72
- Књижнице и читаонице на селу 1945-1962	80
ДЕО V - БИБЛИОТЕКАРСТВО У БОРУ И ОКОЛИНИ 1962-1989	
- ОСНОВНИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА -	
- Централна библиотека у Бору 1962-1970	87
- Централна библиотека у саставу Дома културе 1970-1978	94
- Народна библиотека у Бору 1979-1989	100
- Развој библиотекарства у селима 1962-1989	105
- Библиотеке у организацијама удруженог рада	108
- Школеко библиотекарство	111
- Стручне (специјалне) библиотеке	113
ЗАКЉУЧАК	117
ПОСЕБАН ПРИЛОГ	
Светислав Стевановић: Народна библиотека Бор данас и сутра	119
ПРИЛОЗИ	129
НАПОМЕНЕ	177
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	183
РЕГИСТАР ИМЕНА	187

... Инспирисан великим културним јубилејима Бора и околине: 120-годишњицом од оснивања прве читаонице у борском крају и 80-годишњицом од оснивања Социјалистичке читаонице у Злоту, аутор је стрпљиво истраживао, анализирао и синтетизовао обиље података о књизи, облицима бављења књигом и читањем, првим друштвеним и политичким институцијама које су у центар интересовања и рада стављале књигу и њен значај за свеколики напредак. У свом раду аутор се није зауставио само на истраживањима архивске грађе, која иначе значајно потврђује констатације о почецима и развоју просвете и културе у Србији, посебно у борском крају. Он је користио и већи број објављених публикација, зборнике, статистичке годишњаке, те секундарне изворе, чиме је успео да непотпуне и непознате податке о раду са књигом и о културној прошлости борског краја презентира новим, поткрепљеним тумачењима, било да се ради о ин-

формацијама из старе периодике, о списковима пренумераната или о изворима какви су мемоарска грађа или музејске збирке и локални архиви...

... Не залазећи у детаље, не инсистирајући на приказивању и препривању архивске и друге грађе, аутор у главним цртама представља укупна збивања, не изостављајући ни један сегмент образовања, културе и просвете. Обиље података и чињеница до којих је дошао или које је анализирао, С. Јовановић излаже поступно, јасно правећи синтезе и закључке...

... Тиме се и поред постојања више зборника и пригодних публикација посвећених великим јубилејима Тимочке крајине публикација Слободана Јовановића издваја као прва ове врсте, која у распону од 120 година прати развој културних прилика у борском крају...

(Из рецензије
др Десанке Стаматовић)